

Alapította: Heimler Károly

Kiadja: a Győr-Sopron Megyei Lapkiadó Vállalat

Főszerkesztő: MOLLAY KÁROLY

A szerkesztőség tagjai:

BOGNÁR DEZSŐ, DOMONKOS OTTÓ, FARKAS IMRE, GOLLNHOFER SÁNDOR, HÁRS JÓZSEF olvasószerkesztő, HILLER ISTVÁN titkár és technikai szerkesztő, HORVÁTH ZOLTÁN, KÖRNYEI ATTILA, KUBINSZKY MIHÁLY, NYESŐ IMRE

1989. XLIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Horváth Zoltán: Sopron gazdasági és politikai gondjai a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet idején (1828–1865)

Horváth Zoltán: Sopron gazdasági és politikai gondjai a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet idején (1828–1865)

1989. XLIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Horváth Zoltán: Sopron gazdasági és politikai gondjai a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet idején (1828–1865) / A város gazdasági életének általános válsága

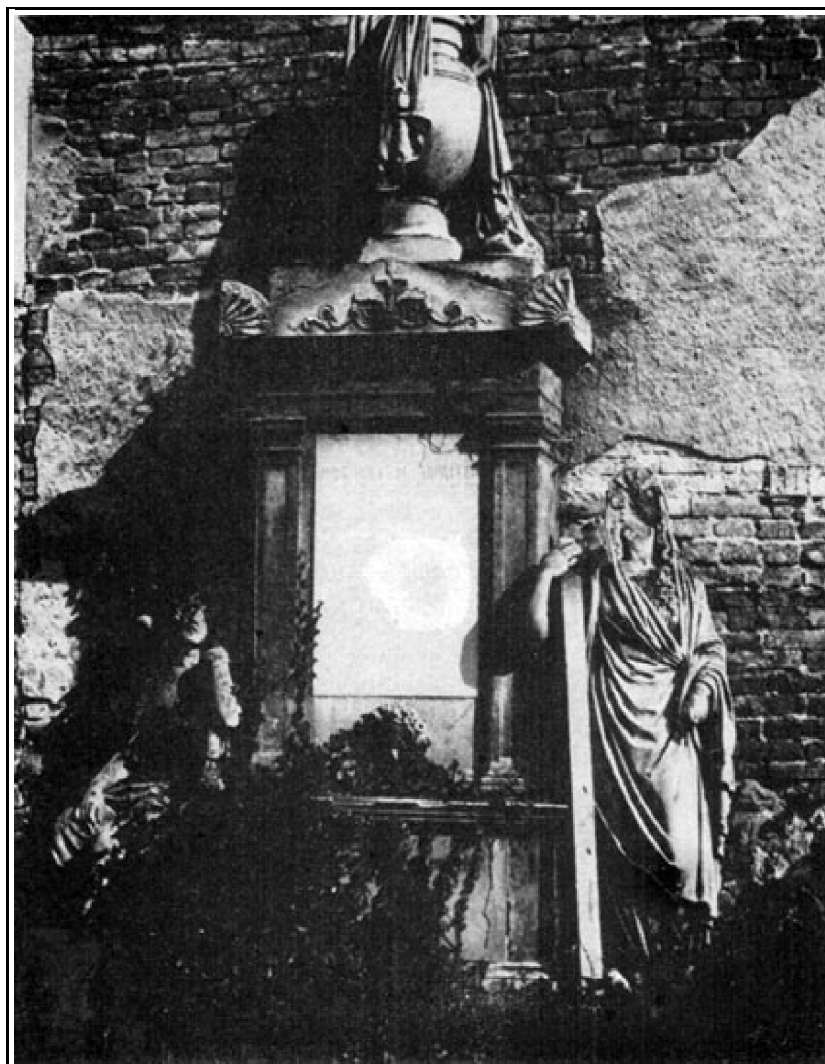
A város gazdasági életének általános válsága

1. Ebben az egyetlen mondatban sűrítethetjük az 1828–1865 közötti időszaknak azokat a tényezőit, amelyek kérdéssé tették városunkban a tőkés viszonyok olyan méretű kialakulását, hogy Sopron megőrizheti-e a kapitalizmus időszakában a magyar városok között élvezett gazdasági, önkormányzati előnyeit és előkelő ranghelyét. A történelem során mindannyiszor Sopron robbanásszerű, dinamikus városias fejlődése elsősorban az újonnan érkezett betelepülők tevékenységéhez fűződött.¹⁽¹⁾ Az új, a kapitalista korszak nyitásához is – mint ismeretes –, a XIX. század első felében zömmel idegenből, német nyelvterületről betelepült polgárok sorakoztak fel. Már az első nemzedék tagjai átvették az őslakosok tapasztalatait, hagyományait és a válság ellenére aránylag gyorsan meggazdagodtak, az élvonalba küzdöttek fel magukat. A második nemzedékhez tartozó Rupprecht János, az ország első cukorfinomítójának tulajdonosa, annak ellenére, hogy négy testvére volt, apai örökségével gazdag polgárként lépett a színre.²⁽²⁾ Rupprecht így fogalmazta meg a kor követelményét 1843-ban: „A tapasztalat ideje, amely jó volt atyáinknak, nem elég

már nekünk és az az iparúzó, aki manapság csak írni, olvasni tud, nem juthat előre és a nyugalmi helyzet hátrafelé haladás.”³⁽³⁾

Ugyanis az új – és a régi polgároknak – a származásuk és a kereskedésük révén a szemük előtt játszódott le a nyugat-európai polgárosodás. Köztudomású a céhtörténeti irodalomból, hogy a legények vándorbotot vettek kezükbe és több ⁹⁸évre útrakeltek, hogy mesterségük minden fortélyát elsajátítsák. Az már kevésbé tudott, hogy például Sopron kereskedő polgárainak fiai is, akár arra voltak hivatottak, hogy majd apjuk üzletét átvegyék, akár egyéb, pl. értelmiségi pályára lépjenek, mint építész, orvos, jogász, általában a bécsi egyetemeken tanultak.⁴⁽⁴⁾ Csak a múlt század nyolcvanas-kilencvenes éveitől folytatták tanulmányaikat Budapesten. Gondot fordítottak a helyi képzésre is.⁵⁽⁵⁾ Mindennapi tevékenységüket, tőkésé fejlődésüket gátló tényezők láttán nem meglepő, hogy a többségében német ajkú polgárság, milyen odaadó lelkesedéssel tette magáévá a legnagyobb magyar, Széchenyi István tanításait, a polgári átalakulás programját. Jó példa erre Wagner (Xavér) Ferenc ajkáról a pozsonyi országgyűlésen elhangzott szavak: „Nem áll, hogy a városokban nincs nemzeti szellem, annak is, aki nem beszél magyarul, magyar lehet a szíve.”⁶⁽⁶⁾ Ekkor az 1836. évet írták. Már ebben az évben megalapították az ország első gőzmalom részvénytársaságát, ezt követte a többi tőkés jellegű vállalkozás, mint a takarékpénztár, a vasútépítés stb. A Lajtán inneni német, valójában kétnyelvű lakosság éppen olyan gyarmati elnyomásban élt, mint hazánk bármelyik városáé. Sőt, annak átkát az eredeti tökefelhalmozódás által előbbre álló soproni polgárság közvetlenül, többszörösen jobban érezte Bécs szomszédságában. Ezért a polgári haladást nem csupán saját érdekeiből óhajtotta, hanem országos ügynek is tekintette. Kívánságainak és javaslatainak hangot adott 1850 előtt, a már 1696 óta fennálló Kereskedő Testületen keresztül, majd a Bach-korszakban a Kereskedelmi és Iparkamara felterjesztéseiben. A különféle jelentésekből kirajzolódnak a korszak gazdasági viszonyai, a fejlődést elősegítő és akadályozó tényezők. Ezek közt állandóan szerepel a közlekedés (utak, vasutak), az országos vámhatár és a pénz-, a tőkehiány stb.

A kereskedő polgárságnak elsősorban nagyon jó utakra volt szüksége. Már 1832-ben arról panaszkodtak, hogy városunknak nincsenek folyói vagy csatornái, amelyek másutt elősegítik a nagykereskedelmet.⁷⁽⁷⁾ Ezért az 1830-as évek közepén Európa-szerte meginduló vasútépítésre élénken reagáltak. Két jeles polgár, Tschurl György vaskereskedő és Flandorffer Ignác borkereskedő (1. kép), ahogy hírért vette a Bécsben tervezett magyarországi vasutaknak, azonnal jelentést tett 1836. március 27-én a Kereskedői Testületnek. Értesülésük szerint az egyik vasútvonal Győrbe, a másik Bécsből Triesztbe vezetne. Az utóbbit Sina György kereskedelmi háza építteti, erről már határoztak is. Nem tudják azonban, hogy Sopronon átmegy-e, vagy sem. Felhívták a figyelmet azokra a rendkívüli előnyökre, amelyek mind a kereskedelem, mind a többi ágazat részére származnak. De arra is, ha a vasútvonal elkerüli a várost, ennek tönkretételét (*Ruin*) jelenti.⁹⁹A testület tagjai egyhangúlag úgy határoztak, minden módon azon lesznek, hogy a vasút Sopronon vezessen át. Küldöttség keresse fel a polgármestert és Vághy Ferenc országgyűlési képviselőt, ha az a húsvéti szünetre hazajön.⁸⁽⁸⁾

1. ld. Flandorffer Ignác síremléke a régi r. k. temetőben

Két héttel később, 1836. április 14-én „Sopron városának tanácsa és a választott közössége” levelet intézett a „Nemes Vármegyéhez”. Hangsúlyozta, hogy a kereskedést fellendítő eszközök között a vasút egész Európában „mindenhol szokatlan és valóban csodálatra méltó fölemelkedéssel mutatkozik... A dolog természeti folyamatja szerint hatását” hazánkra is ki kell terjesztenie. Igen fontos kérdés nemcsak Sopronra, a városra, hanem Sopron vármegye minden birtokosára és természetőire nézve, vajon a „készülendő vasút Sopronnak fog-e vezetetni.” Ha például Mosonnak vezetik, úgy annak környéke a természeti (a Duna) és „mesterséges közösülés vonalával, tehát dupla kedvezéssel boldogíthatnák.” Ebben az esetben „Sopron vármegye és város a konkurenciát ki nem állandja.” ¹⁰⁰Bécs, amely addig a gabonát és az állatokat a soproni heti piacokon vásárolta, a mosoni új úton, a termékeny és bő Bánátból és az alvidékről szerezne be, és az „itteni vásár megsemmisíttetnék.” Sőt a Bécsbe szállított terményt a bécsújhelyi csatornán Sopron vidékére behozhatnák. Ha Sopronon keresztül épül meg a vasút, azzal Mosonnak kárt nem okoznak, viszont Veszprém, Zala, Somogy és más szomszéd vármegyék lakosainak később hasznára is szolgál. A vármegye közgyűlése négy nappal később, április 18-án tárgyalta meg azt a

veszélyt, „ha a munkában lévő kisajátítási törvény oltalma alatt Pestről Bécsbe vezetendő vasút nem Sopronnak, hanem Mosonnak vitetnék”, milyen káros lenne mindenrendű lakosra. Ezért a vármegyei közgyűlés a városi tanács kívánságára választmányt küldött ki, amelynek tagjai a városi küldöttekkel együtt április 26-án Pozsonyba „menjenek, hogy a királytól és a nádortól engedélyt kérjenek a Sopronon keresztül megépítendő vasút számára.”⁹⁽⁹⁾ (Végül is a Bécs–Győr közötti vasútvonal kiépítésére csak az 1850-es évek közepétől került sor, Sopron kihagyásával). Egy időben erőfeszítést tettek arra is, hogy a bécs–trieszti vasútvonal Sopronon keresztül haladjon. Így 1842 januárjában Sopron megye küldöttsége kereste fel a királyt. Tagjai: gr. Széchenyi István, gr. Cziráki János, Vághy Ferenc (soproni), Hőgyész Pál, br. Eötvös József, Örményi, Deák Ferenc és Bezeredy István (Eötvös és Deák kivételével Sopron megye földbirtokosai).¹⁰⁽¹⁰⁾

Miss Pardoe angol utazó „The city of Magyar” című 1839–1840-ben megjelent munkájában úgy vélte, hogy a báró Sina által tervbe vett vasútvonal, amely Bécsét Sopronon és Győrön keresztül Trieszttel köti majd össze, mindenesetre kedvezően hat majd a városok kereskedelmi életére. A nemzet érdekében talán még előnyösebb volna, ha ezt a vasútvonalat Soprontól kiindulva Vas és Zala megyén keresztül Triesztig hosszabbítanák meg. Az osztrák és a magyar kereskedelmi érdekek azonban ütköznek, mert Ausztria inkább Stájerországon keresztül szeretné vezetni ezt a vasútvonalat.¹¹⁽¹¹⁾

A vasútvonal Bécs és Gloggnitz között 1842-re elkészült. Bécs a Kaiser-Ferdinand-Nordbahn megépülésével pedig Olmützön keresztül Lengyelországgal került közvetlen kapcsolatba. Ahogy a Trieszt felé Stájerországon keresztül vezetett vaspálya befejezéséhez közeledett, ennek káros visszahatása a nyugati megyékre naponként érezhetőbb lett – olvashatjuk a „Sopron–Németújhelyi Vasút Részvényes Társaság” megbízott igazgatóságának az országgyűléshez 1848. január 21-én kelt felterjesztésében.¹²⁽¹²⁾

Még 1844-ben Sopronban a városi vezetőség a vagyonos polgárság pártfogásával és részvételével vasútépítő társaságot alapított. Munkásságának eredményeként 1847. augusztus 20-án megnyitották a sopron–bécs–(német)újhelyi vasutat, amely az utóbbi helytől fél mérföldnyire csatlakozott a bécs–gloggnitzi vasútvonal szárnyvonalához. A vasútépítő társaság a vasútvonalnak az 1832/36. évi 25. törvénycikk 8. pontjában megszabott – Soprontól délre való – továbbvitelére azonban a külföldi tőke nélkül nem gondolhatott. A részvényesek közgyűlése 1846. március 28-án elhatározta a soproni pályának a Balaton érintésével Nagykanizsáig tervezett meghosszabbítását. Erre az engedélyt a m. kir. Helytartótanács 1847. szeptember 16-án megadta.¹³⁽¹³⁾ A tervek szerint a vaspálya Nagykanizsán **101**csatlakozna a Buda-Pestet Fiumével összekötő vasútvonalba. A vasúttársaság 1848 januárjában 12 millió forint hitelt kért, valamint a tőke kamatjainak biztosítását is, a nádortól, a főrendektől, a Karoktól és a Rendektől.

A szabadságharc elbukását követően is a soproni polgárság állandó napirenden tartotta a vasútvonal meghosszabbítását Nagykanizsáig. Már 1849 novemberében a Soproni Kereskedő Testület a környező megyék küldöttségével együtt a bécsi kereskedelmi minisztériumhoz fordult, hogy a vasútvonalat államköltségen hosszabbítsák meg Nagykanizsáig.¹⁴⁽¹⁴⁾ A Kereskedő Testület 1850 januárjában pedig felkérte a földtulajdonosokat, hogy a vasútépítésre szükséges földterületet ingyen engedjék át. Egyúttal rámutatott a török tartományokkal, Horvátországgal és a tengerparttal való közlekedési kapcsolat fontosságára.¹⁵⁽¹⁵⁾ Ha Zágráb és a déli vasútvonal (Trieszt) között az összeköttetés létrejön – írták 1853-ban – úgy Horvátország is elvész számunkra. A győr–nagykanizsai vonal pedig megölné a soproni kereskedelmet, mert elvágná Sopront a termékeny vidéktől. A megoldást nemcsak a nagykanizsai, hanem a Győr felé vezető vasútvonalnak is a gyors kiépítése jelenti.¹⁶⁽¹⁶⁾ Ezért a vagyonos polgárok 1856-ban vasútépítő bizottságot alapítottak. A távlati tervek megvitatásánál azonban lényegesebb haladás nem

történt.[17\(17\)](#)

Ellenben 1855. december 24-én megnyílt a Bécs–Bruck–Győr közötti vonal, a győri–újszónyi 1856. augusztus 10-én és a Buda–Nagykanizsa–Pragerhof–Trieszt között 1861. szeptember 20-án.[18\(18\)](#)

A soproni polgárságnak tehát az a félelme, hogy a város nem kapcsolódik be az országos és azon keresztül a nemzetközi vasúthálózatba, az 1850-es évek végén valónak bizonyult. Következésképpen a város piackörzete összezsugorodott. Az egyéb tényezők – mint látni fogjuk – a válságot még inkább elmélyítik.

A stagnálás állapotából a város gazdasági életét majd csak az 1865. szeptember 26-án megnyílt sopron–kanizsai vasút mozdítja ki, amelyre a soproni polgároknak 1836-tól kellett várniuk.

2. A továbbiakban vizsgáljuk meg, hogy a különböző tényezők miképpen sodortak egy-egy foglalkozási ágazatot, illetve alcsoportot a gazdasági válságba. A soproni Kereskedő Testület tagjainak az országgyűlés kereskedelmi bizottságához 1843. augusztus 15-én küldött levelében azt olvashatjuk, hogy a város kereskedelme a kiskereskedelem kivül, többek közt szállítványozással, bor-, termény-, sertés- és marhakereskedelemmel foglalkozik. Annak ellenére, hogy évről-évre fejleszteni igyekeznek a kereskedelmet, úgy látszik, hogy ez a csúcspontját (*Culminations Punkt*) már elérte és még a jelenlegi helyét sem tudja tovább tartani.[19\(19\)](#)

Így látták ezt a Győr vármegyeiek is, akik nyilván ismerték a soproniak súlyos gondjait feltáró jelentést, (noha az egyúttal a progresszív javaslatokat is tartalmazza, mind a helyi, mind az országos kereskedelem és ipar fejlesztésére). Éltek is az alkalommal és „kívánalmaikat” az országgyűlés elé terjesztették: [102](#)„Sopron városa sem magában, sem környékében nézvést kereskedéssel nem bír, sem fekvésére nézve magának jövőjét nem remélhet”, ezért a hazai kereskedelem előmozdítása tekintetében – hivatkozva Győr jelentős gabona (búza) piacára – a váltótörvényszéknek Sopron városából Győr városba való átengedését „kéri”.[20\(20\)](#)

Sopron közvetítő kereskedelmi életében a szállítványozás volt az egyik jól jövedelmező foglalkozási ágazat. A fentebb említett angol író is úgy vélte, ha nyugaton, Magyarországon jó utak épülnének, a kereskedelem inkább ezeket venné igénybe, mintsem a bécs–trieszti vasutat, amely a magas Semmeringen vezet át. A soproniaknak – 1853-ban – más a véleménye, szerintük a bécs–gloggnitzi vasút megépítése óta a szállítványozás visszaesik. Azelőtt a szállítványozásból a soproni fuvarosok kb. egy millió forintot vettek be, de a gőzhajó és a Semmeringen átvezető vasút ennek nagyrészét elvitte.[21\(21\)](#)

A „hatalmas vasút” ellen – írták 1843-ban – olcsósága, gyorsasága és az áruk pontos leszállítása miatt nem lehet versenyezni. Esetleg még öt évig, míg a vasút Grazot nem éri el, remélhetnek hasznot, ha az utak nem volnának olyan rosszak. Már a vasút megjelenése előtt is csak nagy fáradtsággal tudták Stájerország felé az átmenő kereskedelmet fenntartani. A versenyben lemaradnak, mert a rossz utakon a szállítás az árukivitel költségeit jelentősen megnöveli. Annak ellenére, hogy Ausztriában a lovak etetése, a vámdíj, az élelmezés lényegesen többbe kerül, mint hazánkban, ott a fuvardíj mégis kevesebb. Ausztriában az időjárástól függetlenül két ló elhúz 40 bécsi mázsát, viszont Soprontól Bécsújhelyig 26–28 mázsát rakhatnak, egy napi rossz időjárás után 18–20 mázsát, csapadékos időjárás esetén pedig hónapokig járhatatlanok az utak. A másik hátrányuk: a közbiztonság teljes hiánya. A kereskedők üzletkötéseik során életüket kockáztatják, mert a szálláshelyek, vendégfogadók megbízhatatlanok, a rablások egymást követik. A rablások a nemesi vármegyének, a pandúroknak egyre több gondot okoznak.[22\(22\)](#)

A szállítványozást csak részben bonyolította le a helyi bérkocsis cég 16 tagja, nagyjából a környék öt

községében élő zsidók.[23\(23\)](#)

A Kereskedő Testület javaslata, hogy Magyarországnak is legyenek végre vasútjai. Elsősorban a már 1836-ban törvénybe iktatottakat, köztük a sopronit is építsék meg.[24\(24\)](#)

Továbbá Fiumét, Magyarország egyetlen szabad kikötőjét úgy kell fejleszteni, hogy a tengerentúli kereskedelembe is bekapcsolódjék.

A Sopronon átmenő gabonakereskedelemre az első jelentős csapást az 1840-es évek elején a bécsi Kaiser-Ferdinand-Nordbahn megépülése mérte, mert az udvar Olmützön keresztül lengyel gabonával látta el a tartományokat.[25\(25\)](#) A bruck–győri és a győr–újszónyi vasút 1855-ben, illetve 1856-ban nemcsak a gabonakereskedést, hanem az állatkereskedést, főképpen a sertéskereskedést is elvitte.[26\(26\)](#) **103A** gabonavásárok forgalma 1858-ban kb. tizede a régebbinek.[27\(27\)](#)

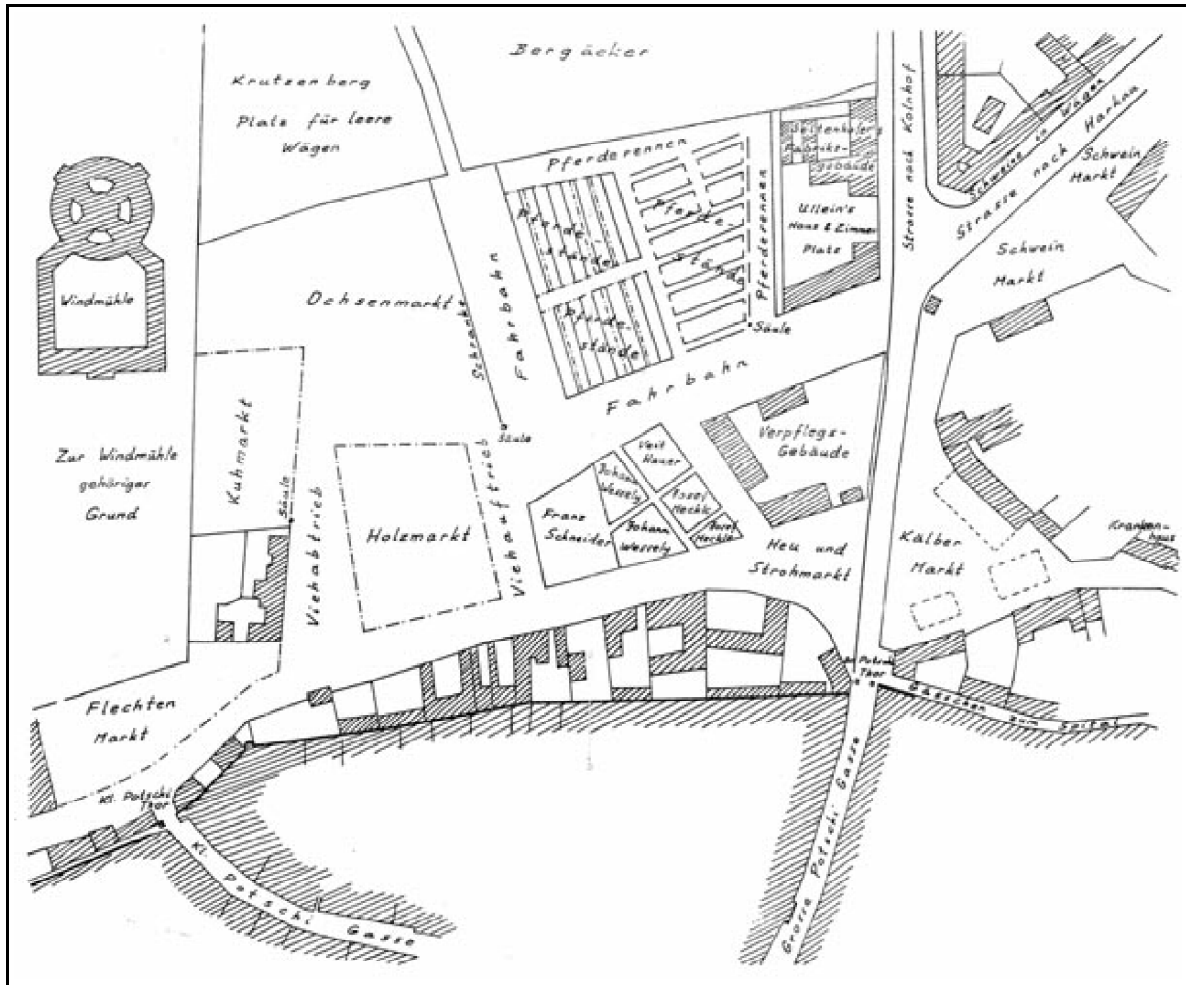
A magas vámtételek is sújtották a gabonakivitelt: egy pozsonyi mérő után a búzáé 13 1/4 krajcár, a rozsé 10, az árpa 7 1/4, a kukoricáé 7 és a zabé 5 krajcár volt.[28\(28\)](#)

A gabona-, illetve általában a kereskedelmi forgalomban bekövetkezett változás a soproniakat arra ösztökélte, hogy tőkájuknek új befektetési területet keressenek. Ezért a dunántúli gyapjúkivitel központjává Sopront akarták megtenni; sikerült is 1843–1846 között gyapjувásártartási kiváltságot szerezniük. A gyapjú ideiglenes tárolása céljából több kereskedő is felajánlotta raktárát, hiszen ezek a kereskedelem visszaesése miatt kihasználatlanok. Így pl. az öreg Ritter Lipót gabonakereskedő (a Kőkapun kívül) 1847-ben egész raktárát ajánlja hatszáz bécsi mázsa, Arnold Antal (Hátsó kapu 9.) 200 mázsa, gr. Festetics László (Kőkapu 221.) 600 mázsa gyapjú tárolására.[29\(29\)](#)

Az 1843. évben még csupán azt panaszták, hogy sertéskereskedelmük akkor lehetne hasznos és jelentős, ha a szerbiai és oláh (*Wallachei*) sertéskivitelt a magas vámok nem akadályoznák, mert darabonként 30 dénárt fizetnek. Bécsben pedig a sertéskereskedőkre jövedelmi adót vetnek ki, noha nem ott laknak (1843. aug. 15.).

Az ötvenes évek közepétől Győr lett a sertéskereskedelem központja, 1859-ben pedig megnyílt a Győr–Kanizsa vasútvonal, így a szlavóniai, horvátországi sertések útja Győrön át vezetett nyugatra. Jellemző példa, hogy 1861-ben az egyik legjelentősebb soproni sertéskereskedő, ifj. Pfeiffer Mátyás is átköltözött Győrbe.

A marhakereskedelemtől pedig 1843-ban a soproniak azt írták, hogy még elég élénk, de a lengyel szabad kivitel „nagyon nyomja”, valamint a magas vámtétel. Egy pár ökör után 24 fl vagy 60 fl vf-ot kell fizetniük. „Csodálatos, hogy ilyen költségek mellett még van kivitelünk. Felesleges megemlítenünk, hogy itt segíteni kell”. Sopronból Bécsbe egy pár ökör után 3 fl a kiviteli vám, 4 fl fogyasztási vám (*Consum Zoll*) és 17 fl fogyasztási adó (*Verzehrungssteuer*), összesen 24 fl pp. vagy 60 vf.[30\(30\)](#)

104-1055. Hasenauer Ágoston helyszínrajza a vásártér 1866. évi rendezéséről

3. A bor minden idők óta a soproniak egyetlen saját előállítású exportcikke volt. A német vámunió (Zollverein, 1834) létrejöttét követően a magas vámtarifa miatt, a soproni borkivitel Bajor- és Poroszországba teljesen megszűnt, ahová korábban tekintélyes mennyiséget szállítottak. Az osztrák kormány pedig Ausztriát zárta el az 1838. évi magas vám, az ún. „emésztési”, helyesebben fogyasztási adó kirovásával. 1843-ban Ausztria minden akó (Eimer) után 3 fl pp-t, Poroszország pedig 10, Bajorország 16 forint vámot kért, ugyanakkor a vámegyesületben lévő országok a francia borokat vámentesen vihetik be. A válságra utal a 106 városplébános javaslata is, a Katolikus Konvent tulajdonában lévő szőlőket, – mivel alig hozzák be a megmunkálás költségeit, – a város mint kegyúr adja el és a pénzből építsen bérházakat. A város vezetősége azonban nem teljesítette a plébános kérését. [31\(31\)](#)

Kísérletet tettek a soproniak új piacok szerzésére is. Így Hoffer Péter Dél-Oroszországban kísérte meg borának eladását. Az első, 1843. évi szállítmány hasznot is hozott. Egy oxhóft után, amely kb. négy ausztriai akót tesz ki, írta Hoffer, csupán 23 fl 45 krajcár vámot fizetett, mert a bort tengelyen szállította. A francia, spanyol és Rajna-melléki borokra, amelyek tengeri úton érkeztek Oroszországba, 76 fl vámot vetettek ki. A tengelyen szállítás a cári birodalomba Galícián, a novosiliciai orosz vámállomáson át történt. A hosszú út azonban a szállítási költséget tetemesen megnövelte. Érdemleges hasznot a kereskedő nem

remélhetett. A tengeren való szállításra azért nem gondolhattak, mert 76 fl-os beviteli vám mellett a magyar bor alul maradt volna a spanyol borokkal szemben.³²⁽³²⁾ Másutt azt írták, hogy több soproni cég is megkísérelte Oroszországgal a kapcsolatot megteremteni, de a Zollverband megakadályozta. A város részére a legnagyobb jótétemény lenne, ha Ausztria a vámokat eltörölné vagy csökkentené, és diplomáciai úton a külföldet meggyőzné a vámok leszállításának szükségességéről.³³⁽³³⁾ A borkivitel előmozdítása érdekében Oroszországgal való diplomáciai tárgyalásra gondoltak.

A Kereskedő Testület a fentebb többször idézett levelében azt írta, hogy „a borkereskedelem, amely azelőtt arany gyümölcsöt termelt, ma Sopronban olyan mélyre süllyedt, hogy a szőlősgazdák nem tartják érdemesnek nemes tőkét ültetni. Sopronnak Európa-szerte elterjedt jó híre elveszik.” Nem véletlen tehát, hogy 1846-ban létrehozták részvénytársasági, alapon a Bortermelő Egyesületet (*Weinbauverein*).

A borkereskedelem és az azzal összefüggő szőlőművelés visszaesésére utal a szőlőterület csökkenése is, amely 1852-ben 1148 kh., 1857-ben 1001 kh.

A délvidékről érkező gyarmatárak nyugatra küldését gátolta az osztrák vámpolitika is, egyúttal a soproni kereskedők hasznát is károsította. Például a sligovica és más pálinka kiviteli vámjá 6 fl pp., behozatali vámjá 1 fl pp. Ugyanígy volt a fűszerek és a manufaktúrák áruit illetően is. A behozatalnál a soproni kereskedők ugyanazt a vámot fizették, mint az osztrák kereskedők, de ha tovább szállították az árut Ausztriába, ott újból megvámolták őket. „A legszomorúbb jövő elé nézünk” – írták levelükben 1843. augusztus 15-én. Tizenöt év múlva sem változtak a szesz kivitel feltételei. A kapzsi helyi pénzügyi hatóság a Sopronban előállított és kiszállított szesz italokra a fogyasztási adót éppen úgy kivetette, mint a városban elfogyasztottakra. A rendelet szerint csak az utóbbiakra róhatott volna ki.³⁴⁽³⁴⁾

4. A soproniak – mint láttuk – szívós küzdelmet folytattak a vasútért. A sopron–bécsújhelyi vasút 1847. augusztus 20-án történt átadása a közvetlen kapcsolat megvalósulását jelentette Béccsel. Ez volt hazánkban a második vasúti létesítmény. A soproniak törekvését tehát siker koronázta, csupán az volt az aggodalmuk, hogy a vasútvonalak Győr és Nagykanizsa felé is kiépülnek-e? A vasúti összeköttetéstől tehát sokat vártak. Csakhamar kitűnt ennek inkább negatív hatása **107a** városra, mintsem előnye, valójában hozzájárult a gazdasági válság elmélyüléséhez. Bécs ugyanis túlságosan közel került Sopronhoz, továbbá az uralkodó 1850. október 1-jén eltörölte Ausztria és Magyarország között a vámhatárt. A gyors összeköttetés és a vámvonalak eltörlése miatt a soproniak Bécsben vásároltak, főképpen divatcikkeket, ruhát, bútort, ékszer és orvosi kezelésre is odautaztak.³⁵⁽³⁵⁾

A vasúti alkalmazottak a magánosoktól megbízásokat fogadtak el és szinte ügynöki tevékenységet folytattak. Az iparosok olyan árukkal kereskedtek, amelyeket nem maguk állítottak elő.³⁶⁽³⁶⁾

2. Hofer Péter gyarmatárakereskedő

A Kereskedelmi és Iparkamara jelentésében már 1853-ban azt olvashatjuk, hogy „a kisebb kereskedelmi góccok a nagyobbakkal közvetlenül érintkezésbe lépnek, és így sok város, megye, amely azelőtt élénk kereskedelmi központ volt, most feltűnően visszaesik.” Példaként említik, hogy a pápai, kaposvári vaskereskedők, akik vasáruikat azelőtt Sopronban szereztek be, most közvetlenül Grazból vásárolnak.³⁷⁽³⁷⁾ Még kellemetlenebb a soproni kereskedőknek és iparosoknak, hogy a bécsi kereskedők a helyi piacon közvetlen konkurenciát teremtenek.³⁸⁽³⁸⁾

Különösen haragszanak a soproni kereskedők a házalókra, akiknek sokszor engedélyük sincs. Áruikat gyári áron kínálják és különösen a rövidáru-kereskedőknek ártanak. Nehéz velük versenyre kelni, mert őket az üzlethelyiségek bérleti költsége nem terheli.³⁹⁽³⁹⁾ A Kereskedő Testület kérésére 1835-től a tanács egyik tisztviselője a házalókat ellenőrzi, valamint megbízó és egyben igazoló levelet is ad nekik.⁴⁰⁽⁴⁰⁾ 1855-ben a Kereskedő Testület a városi tanácstól már azt kéri, hogy a Helytartótanácson keresztül szorgalmazza a kereskedelmi minisztériumnál a házalás betiltását.⁴¹⁽⁴¹⁾

108A Kereskedő Testület érthető módon keveset foglalkozott a város iparosainak érdekeltségével. Mégis a fejlődésnek a feudális rendszerből adódó további gátjára mutatnak rá 1843. augusztus 15-én, amikor a törvények megváltoztatását kérték, mert a nemes emberrel szemben a nem nemes jogos követeléseit nem meri bíróság elé vinni. Gyors igazságszolgáltatás kell és a kereskedelmi ügyekben egyforma joggal rendelkeznek nemes és nem nemes. Ez esetben a külföldiek itt gyárakat alapítanak, ha látják, hogy az ipar védelemre talál.

Az országos vámhatár 1850. évi eltörlése után még jobban látták az ország kiszolgáltatottságát. A kivitel a nyersanyagokra korlátozódott, ami az ipari termelés alacsony szintjét mutatta. Az ország a kivitt anyagért – állapította meg a Kereskedelmi és Iparkamara 1852-ben⁴²⁽⁴²⁾ – a legalacsonyabb árakat kapja és a behozott

készárúért a legmagasabbat fizeti. A kereskedelmi mérleg mindig passzív és ilyen marad mindaddig, míg a hazai ipar meg nem erősödik. Az osztrák ipar közvetlen versenye miatt a soproniak csak olyan gyáralapításra gondolhattak, amely az osztrák érdekekkel nem ütközött. Ezért alakultak szeszgyárak, cukorfinomítógyárak (Sopron közelében cukorgyárak), téglagyárak.⁴³⁽⁴³⁾

1858-ban mintegy összefoglalását adták a város piaci körzetének összezsugorodásáról, amikor a jövedelemadó csökkentéséért folyamodtak. A vasutak valósággal elszigetelték a városokat, „több kárt, mint hasznot” hozva.⁴⁴⁽⁴⁴⁾

A semmeringi vasút „elvitte” az egész szállítmányozást, lehetetlenné tette a Horvátország felé irányuló kereskedelmet. A bécs–győri vasút nemcsak azokat a nagy szállításokat vitte el, amelyek azelőtt Mosonmagyaróvárról Sopronba jöttek, hanem magához vonzotta Pápa, Veszprém, Tata, Keszthely és Sümeg vidékét, valamint a Rábaközt is elcsatolta. Sopronban csak a helyi szükségletet kielégítő kereskedelem maradt. Valamiféle kiadós pótlás nélkül teljesen elszegényedik a város. „Es gebe für Oedenburg noch keine Zukunft” – olvassuk a helyi újságban – Sopronnak nincs jövője! Nincs más menekvése, mint a mezőgazdaság, főképpen a szőlőtermelés. Azt azonban javítani kell és megfelelő pincegazdasággal összekötni.⁴⁵⁽⁴⁵⁾

A piaci körzet összezsugorodásának következményeként a cs. és kir. pénzügyminiszter már 1854. január 1-jei hatállyal a soproni I. osztályú fővámhivatalt II. osztályúra redukálta.⁴⁶⁽⁴⁶⁾

1861. április 12-én fővámhivatalt állítottak fel Nagykanizsán, tekintve, hogy a Bécs–Győr–Buda–Nagykanizsa vasútvonalak kiépülése a sopronit, „Sopron környékére szorította vissza”, valamint Moson–Vas–Zala megyék forgalma már csak kis részben megy át Sopronon.⁴⁷⁽⁴⁷⁾ A különbséget Sopron és Győr relációjában a statisztikai adatok jól mutatják, ha összevetjük a Sopron-bécsújhelyi szárnyvonal állomásain az 1860–1862. években volt áruszállítási forgalmat a bruck–győr–újszónyi vasútvonal áruszállítási forgalmával.⁴⁸⁽⁴⁸⁾

Áruszállítási forgalom	1860	1861	1862	Összesen
				vám mázsában
Sopron–Bécsújhely	1 056 437	1 207 991	1 318 995	3 583 423
Bruck–Győr–Újszóny	6 334 450	5 804 931	4 531 443	16 670 824

1095. A gazdasági bénaságot okozó tényezők egyike a hitelélet. Kevés a pénz, az „olcsó” hitel, amivel együtt járt az uzsorakamat szedése. Ezért a soproni polgárok 1842. augusztus 31-én takarékpénztárat alapítottak, hogy az uzsorakamatot letörjék. Ahogy ezt később látni fogjuk, ezt bizonyítják a korabeli írásos emlékek is. A takarékpénztár azonban elsősorban jelzáloghitel-nyújtással foglalkozott és a kereskedői-vállalati hitellel szinte egyáltalán nem. Tőkeszegénység uralkodott a városban, legalábbis erre utal az, hogy a kereskedő polgárok jogos követeléseiket nem merték bíróság elé vinni.

A polgárok 1855-ben bankfiók felállításáért is folyamodtak. A Kereskedelmi és Iparkamara 1855. december 5-én a Kereskedő Testületet megkérdezte, hogy ha az Escompt Bank fiókot nyitna, mekkora hitelkeretre volna szükség. A válaszuk az, hogy félmillióra, majd az alapítást követően egy millió forintra. Kérelmüket azzal indokolták, hogy kénytelenek közvetlenül a tőkészekhez (*Capitalisten*) fordulni kölcsönért. Ez hátráltatja és megbénítja a vállalkozói szellemet, mert a tőkés bizonyos aggodalmaskodással van

iparunk iránt és a vélt nagyobb kockázat vagy veszély miatt magasabb kamatlábat számít”. Ezzel az uzsorakamat létjogosultságát mintegy elfogadhatónak tartották. A borkereskedelem nagyobb kiterjedésű lehetne, ha megfelelő pénzüsszegek állnának rendelkezésre. A termelők ugyanis nagyon várják a készpénzt és folyamatosan lehetne tőlük vásárolni. Feltartóztathatatlannul előrehalad a gazdaság (*Oeconomie*), tehát a mezőgazdaság és az újabb időben vele szorosan összefüggő ipar, amikor hivatkoznak a környéken alapított négy cukorgyárra. Az itten sűrűn lakott vidéken a magasabb ipar (*höhere Industrie*) fellendül majd. Az alapítandó pénzintézetből a volt földbirtokosok úrbéri kártalanításait Sopronban kaphatnák meg.⁴⁹⁽⁴⁹⁾

A Kereskedő Testület a Kereskedelmi Iparkamarának küldött 1858. novemberi jelentésében is az „olcsó pénz hiányáról” olvashatunk. A nyersanyagaink elértéktelenedése – írták – arra kényszeríti a földbirtokosokat és a parasztokat, hogy termékeiket vagy elkótyavetyéljék, vagy uzsorakamatra pénzt vegyenek fel, ha adótartozásaiknak és szükségleteiknek eleget akarnak tenni. A kereskedelmi forgalom akadályaként jelentkezik az új, az osztrák pénzürték bevezetése. A régi és új pénz átszámítása tanulmányokat igényel. Amíg nincs elegendő új pénz a forgalomban és a régi devalvált váltópénzt nem vonják be, a kereskedelmi kapcsolatok akadoznak.⁵⁰⁽⁵⁰⁾

A soproniak tőkéjét még inkább apasztották az 1857–1858. évi pénzügyi válság, a közeli Bécsben lezajlott bankbukások. A soproni kereskedelmi vállalatok olyan bankházakkal, gyárakkal és kereskedelmi vállalatokkal álltak Bécsben és Pesten összeköttetésben, amelyek fizetéseképtelenné lettek. A megelőző évekhez viszonyítva a bor, szesz és a gyarmatárak forgalma nagyon visszaesett. Így a nagyobb üzlet- és kereskedőházak boldogok lehetnek, ha tőkevesztés nélkül zárják az évet. Mindennek következménye, hogy a kereskedők és az iparosok 1859. évi jövedelemadója „átváltozik” tőkeadóvá, mert az a jövedelemből nem fizethető, hanem a forgótőkének a rovására megy, amint ezt a hatóság is elismerte az előző évben – írták –, egyúttal jövedelemadójuk csökkentését kérve.⁵¹⁽⁵¹⁾

6. A fentiek során számtalanszor tapasztalhattuk, hogy a soproni polgárok a tőkés társadalmi rendszerbe való átalakulást elősegítő helyi gazdasági jellegű törekvéseiket az országos érdekekkel kapcsolták össze. Esetenként a politikai **110**életben is hallatták szavukat. Sopronban, a reformkorszak legkiemelkedőbb várospolitikusa Vághy (Wagner) Xavér Ferenc, aki az 1832/36. évi országgyűlésen a város követe. Az 1835. augusztus 23-án írt „Bittschrift” című munkájában síkra szállt a városoknak az országgyűlésen való egyenkénti szavazati jogáért. Az 1608. 1. törvénycikk értelmében a szabad királyi városok egyenként szavaztak, de ettől a joguktól a nemesek a XVIII. század végén megfosztották őket. Az ötven szabad királyi város lakossága „a közterhek nagy részének viselése által az ország valódi erejét képviseli, részt vesz az országgyűlésen, azt a látszatot keltve, mintha a törvényhozás munkájában részt venne.”⁵²⁽⁵²⁾ A város 1839. évi követi utasításában ismét szerepelt a városok egyenkénti szavazati jogának követelése.⁵³⁽⁵³⁾

Végül is nem értek célt, mert az 1843. évi országgyűlésen maguk a városok követei, a „negyedik” rend képviselői, nem tudtak megegyezni a szavazati jog kérdésében. A harmadik rend, a köznemesek, kihasználva ezt, „maradjon” felkiáltással leszavazták őket – jelentette Martiny Frigyes, Sopron követe.⁵⁴⁽⁵⁴⁾ A városi polgárság vezető rétege (a választott közösség, *Gemeinde*) odafigyelt, hogy az országgyűlésen érdekei lehetőleg érvényesüljenek. Erre utal a Vághy Ferencnek 1836. február 24-én küldött utasítás, „hogy az általános ülésben” (gewöhnlichen Circular-Sitzungen, azaz a kerületi ülésben, ahol a törvényjavaslatok készültek HZ.) is vegyen részt, de a városi kiküldöttek értekezleteiről ne maradjon el, és a negyedik rendre esetleg hátrányos kijelentéseket a választott közösségnek azonnal jelentse, hogy állást foglalhasson.⁵⁵⁽⁵⁵⁾ A nemesek előjogainak eltörlését ugyan nem követelték, de a jogegyenlőséget, burkolt formában, a város területén annál inkább.

A városban lakó nemesek és honoratiorok szolgálai, cselédei tartozzanak a városi bíróság hatáskörébe. A nemesek járuljanak hozzá az ország jólétéhez (terheihez), mint a parasztok. A nemesek házai se legyenek mentesek a katonai beszállások alól. A „kiegyenlítődesi” törekvésükre utal továbbá az a követelés, hogy a nem nemesek is lehessenek földbirtokosok, a polgároknak az áru is vámmentesek legyenek, a nem nemesek minden hivatalt viselhessenek. Továbbá előírták a követi utasításban az egységes mértékrendszer bevezetését az egész országban, a közmunkákat az országos alapból fizessék, a magyar katonaság ruházatát és fegyverzetet honi gyárakból szerezzék be, a 16 szepesi várost cikkelyezzék be, tehát az ország területi egységének helyreállítását szorgalmazták.⁵⁶⁽⁵⁶⁾

Országos ügyekben ugyan haladó álláspontot képviseltek, ugyanakkor a maguk jogaihoz és kiváltságaihoz a lehető legkonzervatívabb módon ragaszkodtak. Az 1839. évi utasítás értelmében köveiteknak védeniök kellett a város azon jogát, hogy idegen bort a városba bevinni, és a zsidóknak ott lakniok nem szabad.⁵⁷⁽⁵⁷⁾

Összefoglalva a fentieket, Sopron gazdasági életének általános válságát előidéző tényeket felismerő kortársak úgy látták, hogy „Sopronnak nincs jövője”, legfeljebb mezőgazdaságának, azon belül a szőlőművelésnek fejlesztésével juthat valami pótláshoz.

7. Nem vitatható, hogy az 1850-es években Sopron elvesztette a piaci vonzását és ehhez hozzájárult a pénzügyi válság, illetve a bécsi bankok 1858. évi katasztrófája is, amely sok polgárát sújtotta. Mégis ebben az időszakban nyerte el ¹¹¹Sopron a nagyvárosokra jellemző arculatát. A polgárok a déli városrészben – a Magyar és Ötvös utcában – és a Várkerület övén lebontották régi földszintes házaikat (bódéikat) és egy-két emeletes épületeket emeltek. Köszönhették ezt annak, hogy Sopron 1850-től kilenc vármegye közigazgatási, bírósági központja (*Hauptstadt*) lett. Az idetelepülő tisztviselők lakásigényeinek kielégítésére a polgárok nagyméretű építkezésekbe kezdtek. Minderről részletesen írtunk: „Sopron város fejlődése a kapitalizmus első időszakában (1848–1914)” című dolgozatunkban.⁵⁸⁽⁵⁸⁾ Az is meglepő, hogy Sopron 240 polgárának 1858-ban 110 261 pengő forint 6%-os kamatjövedelme volt, tehát a kölcsöntőke 1 837 683 pengő forintot tett ki, nem szólván egyéb hitelügyleteikről és tőkés jellegű közös vállalkozásaikról. Az 1 837 683 pengő forintból 91 egyemeletes házat építhettek volna. Hofer Péter gyarmataru kereskedő például a Széchenyi tér 5. számú új házat (az egykori domonkos rendház mellett) 18 000 pengő forintért adta el (19 szoba, 6 konyha, két nagy pince stb.).⁵⁹⁽⁵⁹⁾

A gazdasági válság időszakában a polgárságnak tehát két jövedelemszerzési forrása volt: az építkezés és a pénzkölcsönzés. A két tőkebefektetés mértéke nem magyarázható csupán a forgótőke „megmerevedésével”, átcsoportosításával. Kérdés, hogy a polgárok építkezéseikhez és hitelügyleteikhez a tőkét a város általános gazdasági válsága időtartama előtt vagy alatt halmozták-e fel? Indokolt a kérdés felvetése, mert a vagyonos polgárság 70%-a 1780 és 1848 között települt be. Vagy talán jelentéseikben túlzásba estek? Vagy a fejlődést gátló tényezők nem azonos időben és mértékben fejtették ki hatásukat az ipar és a kereskedelem ágazataiban? Továbbá az 1865 előtt felhalmozott tőke, az átmeneti időszak fejlődése miképpen határozta meg Sopron ranghelyét a kapitalizmus időszakában, a helyi sajátos viszonyok között? Mindezekre majd „Sopron társadalmi és gazdasági átalakulása az 1828–1918 közötti korszakban” című munkánkban válaszolunk. A kereskedelmi üzletek során a forgótőke a leggyorsabban az állat- és gabonakereskedelemben térült meg, illetve „fiadzott” pénzt leginkább. Ezért nem másodrendű kérdés a helyi piac- és országos vásártartási jog ismerete, azaz a heti piacok és az országos vásártartások száma, időtartama, ahol az állat- és a gabonaforgalom lezajlott. Figyelmet érdemel a piacok és az országos vásárok látogatottságának mértéke is, ami közvetlenül segíthette vagy visszavethette a lakosság egyes rétegeinek pénzszerzési lehetőségét: vagyonosodását, vagy éppen életkörülményeinek javulását vagy romlását.

8. Sopron XIX. századi polgársága még a középkorból örökölt két heti- és négy országosvásár-tartási jogot. Külön vásártartási kiváltságot kapott 1846-ban gyapjú, 1884-ben és 1915-ben lóvásárok tartására. Sopronban országos vásár csupán január és december havában nem volt. Mátyás király Esztergomban 1465. február 4-én – a polgárok kérésére – két országosvásár-tartást is engedélyezett, mégpedig: minden évben Invocavit vasárnapját (a húsvét előtti 6. vasárnap) követő keddi napon, továbbá Fülöp és Jakab apostolok napján (máj. 1.).⁶⁰⁽⁶⁰⁾

I. Lajos király Visegrádon 1344. január 10-én teljesítette a polgárok kérését és Szent Margit napját (júl. 13.) megelőző és azt követő nyolc napon át országos vásárt tarthattak, mert a város az osztrák határszélén az ország erőssége gyanánt ismertetik el.⁶¹⁽⁶¹⁾

112I. Lajos 1371. november 11-én ugyancsak Visegrádon adományozta a Szent Erzsébet napját (nov. 19.) megelőző és azt követő 14 napon át tartható országos vásár jogát. Hangsúlyozta oklevelében, hogy Sopronban, a vásárra menő és onnan távozó kereskedők ugyanolyan kiváltságok oltalma alatt állnak, mint a budai vásárok alkalmával.⁶²⁽⁶²⁾

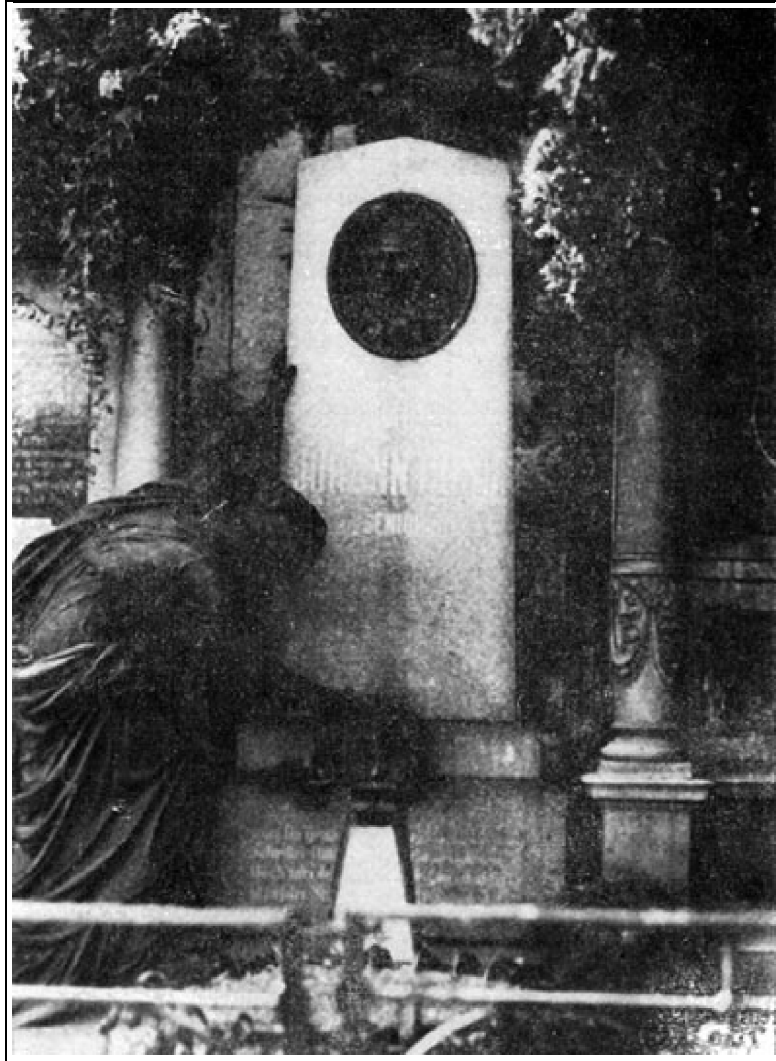
A XIX. század első felében a Mátyás király által Invocavit vasárnapját követő keddre engedélyezett vásárt március első hétfőjétől tartották meg. Ha ez azonban farsang hétfőjével egy napra esett, akkor a reá következő hétfőn. Az Erzsébet napi vásárt, ha Erzsébet napja (november 19-e) a hét első felébe esett, akkor hétfő-szerdán, ha szerda után volt a névnap, akkor a következő héten tartották. A Fülöp és Jakab meg a Margit napi vásár május, illetve augusztus hó első hétfőjén kezdődött, azaz a négy országos vásár három-három napig, hétfőtől szerdáig tartott. A márciusi és a májusi vásártartás napja, amelyet Mátyás adományozott, 1828–1948 között nem változott, viszont a másik kettő módosult, sőt a soproniak – fentebb láttuk – további vásártartási engedélyeket is kaptak. Az országos vásárok számáról, napjairól, kezdetéről a Helytartótanács első ízben 1840. december 1-jén kért jelentést a vásártartó helyektől, „mert voltaképpen s közönségesen tudni kellenék”.⁶³⁽⁶³⁾ Nyilván a Helytartótanács azt is el akarta kerülni, hogy az egyes szomszédos piackörzetek központjában tartott vásárok napja egybe essék. A soproni Erzsébet-napi és a győri Katalin-vásár hat évenként egybe esett, amikor Erzsébet napja vasárnap volt. A soproni kereskedők 1841-ben jelentették is a Helytartótanácsnak, hogy az Erzsébet-napi vásár „a győri Katalin-vásárral ugyanazon egy héten összeütköznek”, és a két város kereskedői és a vásárok „rövidséget szenvednének”. Ezért a soproni kereskedők azt kérték, hogy az Erzsébet-napi vásár mindig azon hét első felében tartassék, amelyre Erzsébet napja esik, ha az utóbbi szerda után lenne is. A m. kir. Helytartótanács sem 1841-ben, sem 1865-ben – a vásárügy rendezésekor – nem vette figyelembe a soproniak kérését. Ezután a városi tanács 1868. április 27-én a belügyminisztériumhoz küldött felterjesztésében azt jelentette, hogy áttette az Erzsébet-napi vásár idejét november 16., 17. és 18-ára, mert az a győri Katalin-napi vásárral egybeesik. A város közönsége a földművelési, ipari és kereskedelmi minisztertől kapta meg a kioktatást. A vásártartás országos ügy. A minisztérium hatáskörébe tartozik, ezért a jövőben „a hozzám való illetékes folyamodás útját tartsa meg.”⁶⁴⁽⁶⁴⁾ Végül hozzájárult az illetéktelenül hozott határozathoz. Győr város kapitányi hivatala 1870. október 31-én arról értesítette a soproni polgármestert, hogy a Katalin-napi országos vásárt 1871-ben november 20-án tartják meg. Ezt követően a soproni tanács úgy határozott, hogy az Erzsébet-napi vásár november 13., 14. és 15-én legyen. Határozatukat a földművelési, ipari és kereskedelmi miniszterrel is közölték. A miniszter aggályoskodott, hogy a vasárnap egybe esik a nyéki (ma Neckenmarkt Burgenlandban) és a nagymartoni (ma Mattersburg) vásárokkal, továbbá az Erzsébet-napi vásár „az eddig szokásos elnevezés jogosultságát elveszítené. Ez bekövetkezne, ha a vásártartás időpontját áthelyeznék” – írta a miniszter 1871. február 9-én. A soproni tanács nem volt rest a válaszadással, mert február 20-án azzal érvelt, hogy a vásár elnevezési jogosultságát inkább megtartja, mint eddig, amikor a

„Katalin-hét”-ben tartották. Ha pedig a nyéki és a nagymartoni vásárok tartását is figyelembe vennék, akkor alig volna nap, amikor a soproni vásár „ilyen alsóbb rendű vásárral összeütközésbe [113](#)ne jönné”, hiszen a környékbeli községek majdnem mindegyike vásártartási joggal bír. Harminc kilométer sugarú körön belül vásártartási joggal rendelkezett: Ruszt, Nyék, Kismarton (Eisenstadt), Fertőszentmiklós és Németkeresztúr (Deutschkreutz). A soproniak számára az a legfontosabb, hogy a győri Katalin-vásárral ne essék időben egybe az Erzsébet-napi. Érthető, mert a soproniak leplezett törekvése az volt, hogy a külföldi kereskedők városukat el ne kerüljék, sőt a győri előtt látogassák. Ennek ellenére belenyugvóan írták, ha az engedélyt nem kapják meg, akkor a vásárt Katalin hetében tartják. Végül a miniszter 1871. április 26-án úgy határozott, hogy ha Erzsébet napja vasárnapra esik, akkor a vásárt az azt megelőző hétfőn tartásák.[65\(65\)](#) A Helytartótanács még 1865-ben áttette a fentebb említett Margit-napi vásárt augusztus hó első hétfőjéről utolsó hétfőjére. A kereskedelmi miniszter 1915. április 18-án a vásártartás napját ismét augusztus hó első hétfőjében állapította meg.[66\(66\)](#) A vásár napjának augusztus első hétfőjére tervezett visszaállítása ellen a soproni cipészek, szabók és kereskedők tiltakoztak a Soproni Kerületi Kereskedelmi és Iparkamaránál, mert a vásár a nagymartoni és a kismartoni vásárral esik egybe, tehát az itteni kirakodóvásár hasznától elesnének. A kamara azonban a soproni „nagyobb érdekeltségi kör: a kereskedelmi és ipari körök közös érdekében” nyilatkozott.[67\(67\)](#)

A gazdasági válságból kiutat kereső soproniak 1843 és 1846 között a gyapjúvásártartási jog megszerzéséért olyan szervezett, ügyes harcot vívtak a szomszéd városokkal, főképpen Pesttel, és a kormány szerveknél, hogy az iskolapéldaként szolgálhatna minden idők városvezetőinek. A gyapjúvásártartási privilégiumot V. Ferdinánd 1846. február 19-én állította ki. A vásár tartamát július 10-től 31-ig engedélyezte.[68\(68\)](#)

Az 1871. évi vásártartási kimutatásban az önálló lóvásárokról még említés sem történt. Az 1880-as évek elején viszont a lovak eladása oly nagy méreteket öltött, hogy 1882-ben Sopron vezetői a hetenkénti lóvásártartásért folyamodtak a minisztériumhoz.[69\(69\)](#) Id. Szilvássy Mártonnak pedig 1883. augusztus 30-án tett javaslata, hogy évente 8–10 lóvásár legyen, a városi közgyűlésen „általános helyesléssel” találkozott.[70\(70\)](#) A földművelési és ipari- és kereskedelmi miniszter 1884. május 16-án évenként egyszerre négy önálló lóvásár tartását engedélyezte, vagyis: február, április, június és október első hétfőjén.[71\(71\)](#) A két utóbbi lóvásár „mindig igen gyenge”, – jelentette 1898-ban a rendőrkapitány, mert egybe esik a Nagymartonban (Mattersburg), Szombathelyen és Győrött tartott vásárokkal. Ezért Gebhardt József polgármester 1898. június 6-án a lóvásár két héttel későbbi tartását javasolta. A vásár napját azonban nem változtatták meg.[72\(72\)](#)

A kereskedelmi miniszter 1915. szeptember 7-én kelt engedélyével a soproniak évente július és szeptember hónapban további két önálló országos lóvásárt tarthattak meg.[73\(73\)](#) Az országos vásárokat, ahogy fentebb említettük, mindig a hét első három napján (hétfőn, kedden és szerdán) tartották. A lóvásár azonban már [114](#)vasárnap déli 12 órakor megkezdődött. Ezt 1897-ben kifogásolta a kereskedelmi miniszter. A tanács azt válaszolta, hogy a város nem tart vasárnap vásárt, de az adás-vételeket a kocsmákban megakadályozni nem tudja. A kétévszázados szokás hétfőre nem korlátozható. Továbbá Ausztriában a lóvásárok szerdára esnek, a Sopronban vásárolt lovakat még vasárnap este, de legkésőbb hétfőn korán reggel az ausztriai vásárookra „bevagonírozzák”. A szállítmányok legkésőbb kedden megérkeznek és szerdán pihent állapotban kerülnek a vásárookra.[74\(74\)](#) Az érvelést a miniszter 1898-ban elfogadta, és hozzájárult a lóvásár vasárnap délutáni kezdetéhez.[75\(75\)](#)

3. Russ János síremléke a régi r. k. temetőben

Lóvásárt tartottak az önálló lóvásáron, valamint a négy országos vásáron is, tehát évente nyolc alkalommal adták-vették a lovakat. Ugyanakkor az önálló [115](#) lóvásárokkal „marha és egyéb állatvásárok is vannak egybekötve” – olvassuk 1904-ben. [76\(76\)](#)

Ezután már az sem meglepő, hogy az állatforgalom nem csupán az országos vásárokon bonyolódott le, hanem a heti piacon is.

7. Wagner (Vághy) Mihály síremléke a régi r. k. temetőben

A heti piac történetéről, helyének változásairól a későbbiek során írunk. Itt az állatforgalomhoz való kapcsolódását ismertetjük. A hetipiaci és vásártartási jogról első ízben IV. Lászlónak 1277. évi – a városi önkormányzatot adományozó – oklevelében olvashatunk: „Megengedjük, hogy minden hét keddjén, minden vámtól mentes szabad vásár (*forum liberum*) tartassék úgy, hogy ezen a napon a mindenkori soproni ispán sem az országunkban lakó idegenektől, sem a polgároktól vámot nem szedhet be. Azok a kereskedők pedig, akik külföldi országból jönnek be, a szokásos vámot fizessék meg.”⁷⁷⁽⁷⁷⁾ Sopronnak ezután az évszázadok ¹¹⁶ során heti két piacnapja volt: hétfőn és pénteken. Arra a kérdésre, mikortól lett a hétfői, illetve a pénteki hetivásár, ill. az áthelyezést mikor engedélyezték, már a múlt században sem tudtak válaszolni a vásárok kimutatását készítő tisztviselők, illetve a levéltárosok.⁷⁸⁽⁷⁸⁾ Ha hétfő és péntek ünnepre esett, akkor a hetipiactot kedden és csütörtökön tartották. A soproni sertéskereskedelem virágzása idején, 1882 előtt, sertésvásár „kisebb-nagyobb kiterjedésben mindennap” volt, míg a fő sertésvásár minden szerdán.⁷⁹⁽⁷⁹⁾ Külön, önálló sertésvásártartási kiváltság engedélyezéséről nem tudunk. A marhavásárokat a pénteki hetipiact alkalmával tartották.⁸⁰⁽⁸⁰⁾ A nagypéntekre eső vásárt a kereskedelmi miniszter 1902-ben

nagycsütörtökre engedélyezte,⁸¹⁽⁸¹⁾ de 1904-ben megkérdezte, „mi alapon tartja a város pénteki hetivásárait állatfelhajtással.⁸²⁽⁸²⁾ A városi tanács válasza nem maradt fenn. A hetipiac- napokon és az országos vásárokon a helyi, a vidéki és a külföldi iparosok ún. kirakodóvásárt tartottak. A kirakodóvásár nem csupán a vásártéren és a piacon, hanem a nyílt utcán is volt. A város a hetipiacon és az országos vásárok alkalmával is csupán helypénzt szedett. A helypénz- és a négy városkapunál gyakorolt vámszedési jogot 1871-ben 32 455 forintért bérbe adta. A város az országos vásárok alkalmával fabódékat állított fel, ám bár ezeket díjért kiadta, de ez csupán a „bér természetével” bírt, hiszen a bódék a város tulajdonában voltak. A bódék bérbeadásából 1870-ben 1794 forint 81 krajcárt szedtek be, a felállítási és egyéb költség (813 forint 65 krajcár) levonása után, csupán 981 forint 16 krajcár tiszta jövedelem maradt.⁸³⁽⁸³⁾ A vásárok alkalmával a „magános” kereskedők is állítottak fel sátrakat és bódékat a város rendőrkapitányának engedélyével. A városi tanács 1909-ben szabályrendeletet is alkot: „Az országos vásárok alkalmával felállított magán és városi sátrak, valamint az elfoglalt földterület után fizetendő bérlet- és területdíjak tárgyában.”⁸⁴⁽⁸⁴⁾

A város fentebb ismertetett vásártartási joggyakorlatában 1915 után nem történt változás. Ezt tanúsítja a minisztérium részére 1928-ban és 1949. február 26-án készített kimutatás.⁸⁵⁽⁸⁵⁾

9. Az állatforgalom növekedésének következményeként a vásártér rendezésére 1866-ban került sor. A Gazdasági Bizottság (*Wirtschafts Commission*) tagjai közül 1866. április 7-én bizottságot alakított a vásártér célszerű szabályozása, főképpen a lóvásártér kialakításának nyomasztó szüksége miatt (...Eine dringende Nothwendigkeit). A bizottság tagjai voltak: Klauser Károly városi tanácsos, Bauer Ferenc és Hauer Demeter sertéskereskedő, Flandorffer Ignác, Russ János bornagykereskedő (3. kép), Rupprecht János cukorgyáros, Vághy Mihály ügyész (4. kép) és Zügn György.⁸⁶⁽⁸⁶⁾ A bizottság 1866. július 25-én a tanácsnak átadta a vásártér rendezéséről készített javaslatát és csatolta hozzá Hasenauer Ágoston városi mérnök helyszínrajzát (5. kép). A XIX. századi várostörténet megismerésének éppen olyan becses értéke, mint az 1862–1865 között a bel-kül- és elővárosokról **117**készített helyszínrajza.⁸⁷⁽⁸⁷⁾ A bizottság azt javasolta a tanácsnak, hogy az ún. Cigánypiacot (*Zieganermarkt*) az új szélmalom, a kisebb szélmalom épülete mögött helyezze el.⁸⁸⁽⁸⁸⁾

A 330 ló részére elkészült álláshelyek díjaként a tanács 20 krajcárt kérjen, a hozzá csatlakozó 234 „egyszerű álláshelye” után 10 krajcárt. (Az alább közölt „Hirdetmény”-ben az I. illetve II. osztálynak felelt meg.) A vásárrendezésről szóló javaslatot az alábbi szöveggel tették közhírré.⁸⁹⁽⁸⁹⁾

Hirdetmény

Rendezett vásári forgalom céljából Sopron sz. k. város tanácsa indítatva látta magát a soproni marha s lóvásárra nézve a következő rendszabályokat életbe léptetni.

1-ször. A vásárra hozott lovak, ha szekérbe vagy kocsiba befogva nincsenek, kivétel nélkül az e célból készített bekerített álláshelyeken a Kuruci-domb tövéen állítandók fel.

E helyek használatáért a helyreállítás s jó karbantartás által okozott költségek fedezésére minden ló után fizetendő:

az első osztályban 10 kr o(sztrák) é(rtékben)

a második osztályban 29 kr o(sztrák) é(rtékben)

A tulajdonosnak szabadságában áll, az egyik vagy másik osztályt használni, de semmi szín és ürügy alatt meg nem engedtetik, hogy lovak e bekerített álláshelyeken kívül felálltassanak. Az említett díjak a kőszegi és a győri országút között fekvő vámsátorban fognak beszédeni, és pedig helyszámmal ellátott jegyek kiszolgáltatása mellett.

2-szor. Befogott lovakat a bekerített helyek és az Ullein-féle ház, a cs. kir. hadélelmezési raktár, a farakhely és a marhavásár felé felállított sorompó között elterjedő téren lehet megpróbálni.

Ezen a téren egyéb szekereket vagy kocsikat felállítani meg nem engedtetik, ilyenén szekerek vagy kocsik a szélmalomok körüli téren állítandók fel.

3-szor. Az éppen említett sorompó hosszában élelmiszerek árulására és ital mérésére sátorok alkalmaztathatnak.

4-szer. A marhavásár a sátoroktól a szélmalomig elterjedő tért foglalja el, és ennek szomszédságában a város felé és pedig egészen a Kurucz-dombnak tövéen fekvő házakig kiterjeszkedik a tehénvásár.

5-szor. A marhák odahajtandók a farakhely mellett és visszahajtandók az említett házak mellett, e két közlekedési út közötti téren lesz a favásár.

6-szor. Az egyes vásárhelyek határai korlátfák által megjelölve és a különféle vásárhelyek felírási táblákkal ellátva.

7-szer. A sertés vásárhely a vámsátortól kezdve a kőszegi út hosszában a kőhídig terjedő egész tért foglalja el.

A városi őrszemélyzet e vásárrendőri intézkedések pontos foganatosítása felett örkönd.

Sopron sz. k. város tanácsától az 1866. évi július 28-án.

A mellékelt helyszínrajzot úgy ismertetjük, hogy a hirdetmény egyes pontjaihoz megjegyzést fűzünk.

Az 1. pont szövegének utolsó mondata a vámsátrat említi. A helyszínrajzon ceruzával jelölték. Ott, ahol a Potschi-kaputól kivezető út jobbra Harka felé (*nach Harkau*) elágazik.

118A lóálláshelyek díjtételét a tanács 1866. október 6-án módosította. Az első osztályban egy-egy ló után 10 krajcárt, a második osztályban, az 1-től 146-ig számozottakért 15 krajcárt, a többi álláshelyekért 10 krajcárt kért. A rúgós lovak számára külön álláshelyeket készítettek, a díj 15 krajcár volt.

A 2. pontban említett cs. és kir. hadélelmezési raktár (*Verpflegs-Gebäude*) és Ullein Antal ácsmester háza között a marhavásártérre vezető út, a *Fahrbahn* szolgált a lófuttatásra, valamint a lóálláshelyeket körülvevő út: *Pferderennen*.

A 3. pontban említett sorompó (*Schranke*) zárta el a lófuttatótól (*Fahrbahn*), a marha-, illetve ökörvásár helyét (*Ochsenmarkt*).

A mai Fapiac utcából kiágazó, a Nagy- és Kispotschi-kaput összekötő útról felhajtó út (*Viehauftrieb*) vezetett az ökörvásárhelyre. Onnan, a tehénvásárhely (*Kuhmarkt*) mellett hajtották ki az állatokat (*Viehabtrieb*). A két út között volt a Fapiac (*Holzmarkt*). A Kis-Potschi-kapu (*Kleines Potschi Thor*) előtt

volt az apróállatok, illetve a szárnyasok piaca: *Flechten Markt*. A Nagy-Potschi kaputól (*Gross Potschi Thor*) kivezető (ma Győri út) baloldalán a széna- és szalmapiac (*Heu- und Strohmart*) volt), a jobb oldalon a borjúpiac (*Kälber Markt*). A Nagy-Potschi kapu elé torkollott a Kórház út (*Gässchen zum Spital*), illetve a városi kórházhoz vezető út. A Betegházat (*Krankenhaus*) is jelölték. Ez magánkórház volt (a későbbi Zita-otthon).

A borjúpiactól (*Kälber Markt*) jobbra lévő épületek a Hild és a Höller kőfaragó család lakóházai és műhelyei voltak. Mechle kőfaragó lerakata balra, a Hadélelmezési raktár mellett terült el. A Harkai (*nach Harkau*, ma Magyarfalva), illetve a Kőszegi út jobb oldalán volt, a sertés piac (*Schwein Markt*). A Győri út (a térképen Kópháza: *nach Kolnhof*) és a Kőszegi út sarkán állt Boor Sámuel „Palatinus” fogadója.⁹⁰⁽⁹⁰⁾ Az út túloldalán Seltenhofer harangöntő- és tűzoltószergyárának épületét találjuk. Helyének meghatározását teljes bizonyossággal a helytörténeti irodalom ezideig nem ismerte. Fentebb említettük, hogy a Fapiac (*Holzmarkt*) az ökörvásárhely mellett volt. A tanács azonban az október 6-án kelt, újabb „Hirdetményé”-ben áthelyezte „a kőszegi úttól jobbra a kőhíd felé terjedő szabad térre”.⁹¹⁽⁹¹⁾

A marhavásár rendjéről készített szabályrendeletet a belügyminiszter 1887. június hó 28-án hagyta jóvá. A szabályrendelet első három paragrafusát közöljük (eredeti helyesírással)

1. §.

A vásár kezdete április 1-től szeptember hó 30-áig a leölésre szánt marhára nézve u. m. borju, disznó, malacz stb. reggeli 6 órára, a szarvasmarhára nézve reggeli 7 órára, október 1-től márczius végéig pedig az előbbire nézve reggeli 7 órára, az utóbbira nézve reggeli 8 órára megállapítatik.

A vásár kezdete egy, a vásártéren felállított harang által jeleztetik.

A vásár kezdete előtt bármely adás-vevés szigorúan tilalmaztatik.

2. §.

A szarvasmarha, disznó borjú sat. mázsálására egy városi mérleg van felállítva, a melyen a vásárlátogató feleknek szabadságukban áll marháikat megmázsáltatni.

Ezen mérlegen eszközzendő mázsálásokért a következő díjak fizetendők:

119a) Szarvasmarha után métermázsánkint	2 kr
b) Egy sertésért sulyra való tekintet nélkül	5 kr
c) Egyen felüli sertésért	3 kr
Valamint minden borjú, birka, kecske sat. után szintén sulyra való tekintet nélkül	3 kr

Megjegyeztetik, hogy szarvasmarha mázsálásnál 50 kilogramnál csekélyebb súlyfelesleg a díjfizetést illetőleg tekinteten kívül hagyatik, ellenben 50 kilogramnyi vagy azt meghaladó felesleg teljes métermázsának számítatik.

A mázsálási díjat mindig az eladó tartozik fizetni.

3. §.

A kereskedők kényelmére megengedtetik, miszerint a vásáron el nem adott marhájukat a várostól és a magánosoktól bérlendő legelőn, illetve réten a tanács által koronként megállapított feltételek alatt legeltethessék.[92\(92\)](#)

Verzeichniß

der im Jahre 1885 in der kön. Freistadt Dedenburg abzuhaltenden
Jahrmärkte und selbstständigen **Pferdemärkte**.

I. Jahrmärkte:

1. der Fasten-Markt	2., 3., 4. März.
2. der Philipp-Jakobi-Markt	4., 5., 6. Mai.
3. der Verklärung Christi-Markt	31. Aug., 1., 2. September.
4. der Elisabeth-Markt	16., 17., 18. November.

II. Selbstständige Pferdemärkte:

1. Februar-Markt	3. Feber.
2. April-Markt	7. April.
3. der Juni-Markt	1. Juni.
4. der Oktober-Markt	5. Oktober.

Anmerkung: Außer den vier selbstständigen Pferdemärkten werden an den Jahrmärkten auch Pferdemärkte abgehalten; daher im Laufe des Jahres acht Pferdemärkte stattfinden.

Druck in Dedenburg

6. kép

A vásárok nagy, élénk látogatottsága a városnak érdekében állt. Ezért vásárait propagálta is. A vásárok három napja évenként más és más naptári napra esett. Ezért a városi tanács már 1840-ben (lehetséges, hogy korábban is) nyomtatott cédulákon adta hírül a következő év vásárainak időpontját. A cédulákat, az év utolsó vásárnapján, az Erzsébet-napi vásáron osztották szét.[93\(93\)](#) A vásárnap tartásáról szóló két nyelvű tudósítást mutatunk be az 1885 és az 1886. évről (6–7. kép).

Az 1886. év folyamában Sopron szab. kir. városában tartandó	
országos és önálló lóvásároknak	
jegyzéke	
I. országosvásárok	
1. böjti-vásár	Márczius 1., 2., 3.
2. Jakab-napivásár	Május 3., 4., 5.
3. Augusztusi vásár	Augusztus 30., 31., Sept. 1.
4. Erzsébet napi vásár	November 15., 16., 17.
II. önálló lóvásárok	
1. Februári lóvásár	Február 1.
2. Aprilisi lóvásár	April 5.
3. Juniusi lóvásár	Junius 7.
4. Októberi lóvásár	Október 4.
Jegyzet : A négy külön lóvásáron kívül a négy rendes országos vásár alkalmával lóvásár is tartatik, minek folytán az év folyamán nyolcz lóvásár lesz.	

7. kép

120 Az 1890-es évek elején a cédulákat a városi kiadóhivatalban tartották készletben és onnan osztották ki a feleknek. Weinberger Gusztáv számvizsgáló 1894. április 2-i javaslata alapján a tanács a céduláknak nagyobb számban való kiadását rendelte el. A szétosztással pedig a marhalevél-kiadó hivatalt, a vámházakat, a gazdasági írnokot bízta meg.⁹⁴⁽⁹⁴⁾ Továbbá meghagyta a marhalevél-kiadónak, hogy a külföldi kereskedők részére kiállított marhalevelekhez néhány vásárcédulát is csatoljon. Az 1890-es években – ahogy alább látni fogjuk –, a vásárra felhajtott állatok száma csökkent. A csökkenés megakadályozása céljából a rendőrkapitány azt javasolta, hogy részesítsék jutalomdíjban a kiváló minőségű állatok tulajdonosait, ahogy az Győrött is történt. A pénzügyi szakbizottság is úgy vélte, hogy a díjazással a személyi forgalom emelkedik, a vásárok híresebbé válnak. Javaslata szerint a közgyűlés szavazza meg 1898. január 1-től az 1200 koronát a lovak, ökrök és tehének tulajdonosainak 400 frt-os jutalmazására. A tanács azonban nem pártolta az indítványt, mert szerinte a díjazás következményeként a felhajtott állatok száma nem emelkedik, és egyúttal a bevétel sem.⁹⁵⁽⁹⁵⁾ A vásárokon nagy gondot okozott az időközönként jelentkezett keleti marhavész. Ennek elfojtására – a Helytartótanács leirata értelmében – 1866-ban állami járvány-albizottmány alakult. Tagjai voltak: egy városi tisztviselő, a városi főorvos, az állatorvos és egy „tollnok”. Az állatokat megvizsgálták, mielőtt a vásárra engedték őket. Az eladott és továbbhajtott marhákat a bizottmány tagjai megbélyegezték és új marhalevéllel bocsátották útjukra. Az ausztriai vevőket és a hatóságokat ez az eljárás megnyugtatta, viszont nagyon sok fáradtsággal ¹²²járt (8. kép). A munkát végzőknek fizetés járt. De a „városi közönség” – ez országos ügyben – „nem volt hajlandó pénztárát igénybe venni”. Az albizottság a Helytartótanácsához folyamodott, hogy megbélyegzett marhánként 5 krajcárt kérhessen. Ezt a kérelmet természetesen pártolta a városi tanács.⁹⁶⁽⁹⁶⁾ Sopronban az 1828 és 1917 között eladott állatok számát állatfajtánként a mellékelt kimutatás tartalmazza. A kimutatást 1874-ig a hetipiacjegyzékek adatainak összesítésével készítettük. Az 1874 utáni eladásokat a polgármester és a Kereskedelmi és Iparkamara jelentéseiből állítottuk össze.⁹⁷⁽⁹⁷⁾ Visszaautalunk a fentebb feltett kérdésre:

adva volt-e a tőkefelhalmozásra a lehetőség, vagy sem 1840 után, a soproni állatvásáron?

121 Kimutatás a soproni állatvásáron eladott állatokról

Év	bika	ökör	tinó	tehén	borjú	ló	birka	gödölye	kecske	sertés	összesen
1828	–	17 424	130	120	84	119	32 681	–	–	35 060	1
1832	–	19 430	53	333	38	628	23 637	–	–	22 980	1
1838	–	27 647	126	585	83	388	17 904	–	11	90 555	1
1846	–	28 214	204	570	272	553	26 525	–	13	119 389	1
1853	–	33 097	–	4217	500	–	20 000	–	–	126 000	1
1857	–	34 623	305	3353	1357	689	18 876	–	13	188 236	2
1860	–	32 670	246	4682	1245	652	13 846	–	45	287 546	3
1863	–	17490	482	3030	1264	822	10 254	–	22	272 203	3
1865	–	30 971	659	8886	857	659	7015	–	6	288 330	3
1866	–	33 369	524	8915	1389	481	5477	–	2	234 818	2
1874	–	20 836	1035	7085	1366	–	3759	–	4	290 979	3
1881	–	21 029	2829	12 763	1261	2317	1107	–	–	610 626	6
1883	–	21 115	1893	19 503	1698	2695	356	–	–	12 062	1
1885	–	22 524	1888	14 403	1961	2282	837	–	50	19 456	1
1890	–	21 924	2355	13 791	4386	3530	341	–	145	41 715	1
1892	–	23 000	–	14 200	6040	2861	688	–	–	51 401	1
1893	–	17 725	2157	10 602	5443	3725	951	–	57	50 795	1
1894	–	18 721	2938	13 817	6476	4471	1421	–	85	40 500	1
1895	–	16 280	2653	13 976	6552	5595	867	–	47	30 033	1
1896	603	10 789	1125	8307	4590	4670	730	–	145	32 085	1
1897	593	17 015	1401	13 949	6317	3628	748	–	223	30 479	1
1898	746	17 602	1630	15 154	7719	4956	481	–	42	43 358	1
1899	772	16 379	1450	15 103	7285	5215	425	–	53	69 460	1
1900	774	16 475	1269	15 743	7165	5580	327	–	33	68 377	1
1901	816	13 883	2142	14 198	6230	4934	214	–	178	63 249	1
1902	677	11 777	1688	13 572	5982	4653	382	–	28	57 327	1
1903	486	13 076	1116	13 142	4885	5265	247	232	33	62 943	1
1904	444	9639	1157	10 876	3932	5924	561	162	30	60 936	1
1905	595	12 179	1229	14 811	5333	6194	154	169	39	65 968	1
1906	745	10 860	1691	15 442	4699	5590	144	255	45	78 680	1
1907	637	9484	1745	15 852	4820	5028	238	259	36	51 011	1
1908	617	9963	1991	15 679	6206	4955	293	253	74	65 406	1
1910	766	10 346	1718	14 367	6448	5872	174	151	53	59 981	1

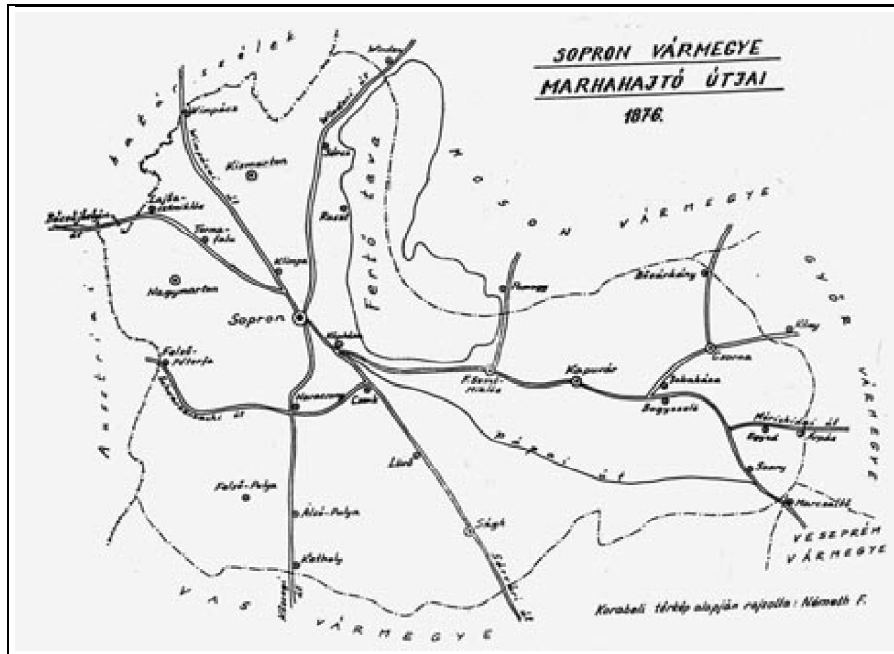
Év	bika	ökör	tinó	tehén	borjú	ló	birka	gödölye	kecske	sertés	összesen
1912	–	–	–	20 240	5028	4383	–	–	–	94 458	100 000
1913	–	–	–	25 343	6891	5625	–	–	–	132 659	100 000
1915	–	–	–	16 374	3153	4943	–	–	–	80 382	100 000
1917	–	–	–	22 313	3718	4555	–	–	–	58 027	100 000

10. A soproni marhavásáron – a pénteki hetipiacon és a négy országosvásár-napon – az ököreladás volt a legjelentősebb.⁹⁸⁽⁹⁸⁾ Külön említést érdemel – olvashatjuk 1847-ben – „a virágvasárnapi göbölyvásár, ahol a leghízottabb ökröket drága pénzen adják el”.⁹⁹⁽⁹⁹⁾ A legtöbb ökröt – éppen a gazdasági válság mélypontján – 1850 és 1865 között adták el. Hat évben 182 220 darab ökröt, évi átlagban 30 370 darabot. Az 1874–1892 közötti hat évben 130 418 darabot, átlag 21 736 ökröt. A visszaesés okát a korabeliek a Németország által elrendelt határzárban látták.¹⁰⁰⁽¹⁰⁰⁾ 1893–1900 között 16–17 ezer ökör cserélt gazdát. Az 1900-as években a további csökkenés 5-6 ezer darab. 1909-ben a hízott marha annyira hiányzott a soproni piacról, hogy a helyi mészárosok kénytelenek voltak Somogyban, sőt Horvátországban állatokat vásárolni.¹⁰¹⁽¹⁰¹⁾

Az eladott tinók száma 1840 előtt alatta maradt a kettőszáznak. A válság éveiben, 1846–1866 között, hat évben az átlag 403 darab. 1870–1890 között az eladott állatok száma egy- és kétezer között maradt. A konjunkturális évek 1890-től 1895-ig tartottak. Azt követően ismét egy- és kétezer között váltakozott az eladott tinók száma.

A tehéneladás – négy évet véve alapul – az 1853 előtti időben az évi átlag 1608, viszont 1853 és 1863 között 3813 darab, tehát 137%-os növekedés. Az 1880-as évek elejétől évente 13 és 15 ezer darab között volt a tehéneladás. 13 ezer alatt csak 1893-ban és 1896-ban. Végül 1905 után már 15 ezer fölé emelkedett. A bikák értékesítésére 1896 és 1910 között találunk adatokat. Évente átlag 662 darab cserélt gazdát. A törzskönyvezett állattenyésztés mindinkább tért hódított.

A juhok kelendőségének konjunkturális időszaka 1828–1857 között volt. Hat évben átlag 23 270 darab, viszont 1881 után jelentéktelen, ezer, illetve 500 darab alá süllyedt. Ennek okairól részletesen írtunk: „Harc a soproni gyapjúvásártartási jog megszerzéséért. (1843–1846)” című dolgozatunkban.¹⁰²⁽¹⁰²⁾

1238. Sopron vármegye marhahajtó útjai (1876)

124 Kimutatásunkban 1903 és 1910 között gödölyeeladás adataival is találkozunk. A húsvéti ünnepeken értékesítették. Az egymást követő hét évben átlag 211 darab kelt el a soproni piacon. A soproni sertésvásár jelentősége az országhatáron túl messze ismert volt. Az eladott sertések száma 1828-tól, a 35 ezerről 1881-re hatszázezerre emelkedett. A virágzó soproni sertéspiacot a Déli-Vasút Társaság Bécsújhelyre játszotta át. Félt az 1875-ben megnyílt Győr–Sopron–Ebenfurti Vasút konkurenciájától. A soproni sertéspiac jelentőségét a későbbiek során nem sikerült visszazerezni. Az évi átlagos eladás 1890–1910 között 54 020 darab. A soproni sertéspiac történetét 1984-ben megjelent munkánkban ismertettük.¹⁰³⁽¹⁰³⁾ Az eladott lovak száma az 1870-es évek végén az 500 darabról rövidesen két-három ezer fölé emelkedett. 1895 és 1917 között, 19 év alatt átlag 4840 lovat adtak el. A lóvásár jelentősége ellenére a felhajtott lovaknak 50–55%-a nem talált gazdára. Az 1896. évi februári vásáron a felhajtott 1240 darabból csak 390 lovat vettek meg. A vevők osztrák, morva, és cseh lókupecsek voltak.¹⁰⁴⁽¹⁰⁴⁾ A két-három éves csikókat keresték. A lószállítmányok jelentős részét Németországba vitték ki.¹⁰⁵⁽¹⁰⁵⁾ Eladásra három fajta ló került az 1878-ban kelt jelentés szerint: 1. az erőteljes hienc vagy hegyi lovak. Ezek a stájer fajtájú hegyi csödöröktől és a gyengébb síksági kancáktól eredtek. Az állandó keresztezések, pároztatás kitűnő lófajta eredményezett. A hienc ló magassága 14 maroktól 17 marokig (156–174 cm) terjedt. Szilárd, helyes arányú csontozattal rendelkezett, feszes idegzettel és erős izmokkal. Kitűnő teherhúzó, ugyanakkor nagyon jó kocsikba is. Kitűnő tulajdonságai miatt Ausztriába, Olasz- és Németországba, sőt Angliába is szállítottak. Legfőképpen alkalmasak lóvontatású vasúti és társas kocsik húzására. Ezért a bécsi „tramway”-szolgálat is a hienc lófajta taláta a legalkalmasabbnak. A 156, legfeljebb 162 cm nagyságú lovak éveken keresztül vonták a lóvonatú kocsikat Bécsben, anélkül, hogy lábaik tönkrementek volna, noha a gránitkövezet a ló minden erejét igénybe vette. Szászországban és Felső-Sziléziában az ottani kereskedők, mint dán lovakat adták el, mert „nehezebb idomzatuk” miatt leginkább hasonlítottak azokra.

2. Az ún. rábai fajta ló: arab, illetve angol vérral nemesített országos lófajta. Magassága 15–16 marok közt változott. (158–168 cm). Az egész országban ismert, elterjedt, kedvelt kocsiló és paripa volt. Ausztriába,

Német-, Olasz- és Franciaországba szállították.

3. lófajta a magyar ménesló. Nagyon jó hírű, darabjéért ezer forintot is adtak. A vásárokon eladásra kínált lovak kétharmad része a hienc fajtához, csak egyharmad része tartozott a nemesített országos és ménes fajtához – olvashatjuk.[106\(106\)](#)

Ha a soproni állatvásáron az 1865 előtti állatfajtánkénti eladást a tőkefelhalmozódás aspektusából tekintjük, úgy a következő eredményre jutunk. Az ökor-, tehén-, sertés- és borjúeladás az 1846, illetve 1850 előtti időnek többszöröse. Még az ököreladás is kétszerese az 1828–1832 közötti időnek. Egyedül a birka értékesítése vesztette el a jelentőségét, az is 1857 után. A táblázat szerinti [125](#)négy-négy évben, az 1828–1846 és 1853–1866 között eladott állatok számát összevetve, a növekedés: 124%-os. Az állatkereskedelem területén a soproniaknak nem volt okuk a panaszkodásra. Tőkájük volt, ezt mutatják nagyméretű építkezéseik és hitelügyleteik, ugyanakkor az állatkereskedelemben nem vettek részt.

A vagyonosok, az ún. legtöbb adót fizetők közül az állatkereskedők száma: ökörkereskedő csak egy, sertéskereskedő 16. A lókereskedők az öt zsidó községből kerültek ki. A környékbeli tehén-, ökor-, és juhkereskedők jelentős része a Sopron környéki falvakból. A város gazdasági életére az állatkereskedelem élénksége természetesen jótékony hatással volt.

11. Vessünk egy pillantást az 1865 utáni időkre is. Az ököreladás 1865 után fokozatosan, az 1890-es évek közepére, a felére csökkent. A tehén-, a tinó- és a lóeladás igazában 1881, a borjú már 1860 után a vásár struktúráját határozta meg. Mindezek azonban együttvéve sem tudták pótolni az 1882-ben Bécsújhelyre átjárt sertéspiacot. Az 1883 és 1899 között az évenként eladott állatok száma nem haladta meg a kilencvenezret. Azt követően éppenhogy a százezer fölé emelkedett. A fentebb kimutatott marhafajták értékesítésének növekedése összefüggött az úrbérrendezés befejezésével. Stagnálása és csökkenése a vasútvonalak kiépülésével. Az állatokat nem kellett a vásárra felhajtani, mert lehetőség volt, hogy a vevők a kisebb vasúti csomópontokról elszállítsák őket. A soproni állatvásár forgalmát, az eladott állatok számát érdemes összevetni több dunántúli városéval:[107\(107\)](#)

	ló	szarvasmarha	juh, birka, bárány	sertésféle	összesen
Sopron	4955	34 176	448	65 406	105 059
Pápa	6896	17 488	–	6 896	31 280
Győr	7322	14 853	10 431	4 236	38 834
Székesfehérvár	5478	6 981	210	474	13 143
Szombathely	1412	14 159	–	10 359	25 930
Nagykanizsa	4700	79 842	1000	37 112	122 710
Kaposvár	900	3 642	–	51 000	55 542

A táblázatból kitűnik, hogy Sopron állatforgalmát csak Nagykanizsáé haladta meg. Sopronba érdemes volt 1908-ban is az állatot a vásárra felhajtani, mert a piacon – Bécs szomszédságában – az állatoknak nagyobb értéke volt. A fentebb bemutatott adatsorok nem igazolják a soproniak állítását az állatkereskedelem területén. Ennek ellenére azonban a tőkefelhalmozódásuk eredetének és jelentőségének kérdése továbbra is nyitott marad.

Választ a város gazdasági és társadalmi történetének teljes feltárásával kapunk, valamennyi foglalkozási ágazat részletes kimunkálása alapján.

1989. XLIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Mollay Károly: Középkori háztörténet és várostörténet Második rész

126 Mollay Károly: Középkori háztörténet és várostörténet Második rész

1989. XLIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Mollay Károly: Középkori háztörténet és várostörténet Második rész / III. A Szt. Mihály utca 1. és 3. számú házak (1424–1569)

III. A Szt. Mihály utca 1. és 3. számú házak (1424–1569)

11. A XV. században a plébániai latiniskolával szemben még csak két ház állt: a Szt. Mihály (ma Pozsonyi) utca 1. és 3. számú (1784-ben 255. sz.); 10–11. kép. Kezdetben a Fövényverem (*Sandgrube*) házaival együtt, majd a Szt. Mihály utca házaival, a második fertály végén írták őket össze. Az 1. számúnak kimutathatóan 1424–1452-ig Miklós kőműves (*maurer*) mester volt a tulajdonosa. Adója 2 dénárfont (1424), 2 arany (1432),²⁷⁽¹⁰⁸⁾ 6 forint (1437), 5 forint (1440), 2 forint (1442). 1424-ben még borral is adózik (*similiter vinum*). Bordézsója 3 akó (1426), 2 1/2 akó (1429), Ø akó (1431), 7 akó (1433), 5 1/2 akó (1435), 3 1/2 akó (1436), 1 akó (1438), 1/2 akó (1441), 2 akó (1447). A városi kölcsönbe a következő összegeket vetették ki rá: 3 arany (1433), 5 forint (1436), 1/2 forint (1442; vö. II/2: 326, 352, 371, 405, 422; II/6: 126; 11/3: 21, 31, 38, 44, 51, 71, 93, 209, 342, 350, 381, 384). 1427-ben az erődítési munkálatokkal kapcsolatban 1 munkás kiállítására kötelezik (II/6: 136. 142; a keltezésre nézve vö. SSz. 1962. 91), pedig fiával, Istvánnal együtt rendszeresen dolgoztak a város számára. Így 1427. jún. 27–júl. 1-ig a várárkot falazták: az apa 14 bécsi dénár, fia 6 bécsi dénár, a segédmunkás (*knecht*) 8 bécsi dénár napszámot kapott (II/2: 391–392): júl. 16-án Miklós 20 fehérdénárt, 2 segédmunkása összesen 24 dénárt vesz fel, mivel néhai Turnhofer Tamás Szt. György utca 3. sz. házából (erre vö. SSz. 1959, 124–131) a várárokba (*partgraben*) vezető ajtót befalazták (II/2: 392); aug. 13–18-ig apa és fia két segédmunkással ismét a várárokból falazott, ugyanúgy okt. 4–6-ig (II/2: 393). 14–32-ben apa és fia 16-16 dénáros napszámért, 1 segédmunkás 10 dénáros napszámért 11 nap alatt bevakolták (*verbürffen* 'verwerfen') Plattner Péter kereskedő belvárosi háza (ma Fő tér 7. sz.) mögötti lakótornyot (*uteren hinder dem Platner*), ajtónyílást vágtak és ajtót raktak (II/3: 10),²⁸⁽¹⁰⁹⁾ 1440. febr. 7-én 9 solidus 2 dénárt, 1442. márc. 29-én 80 dénárt kap az ágyuk számára faragott (*hawen*) kőgolyóbisokért (II/3: 169, 339), 1441. ápr. 15-én három 20 dénáros napszámot fizetnek ki neki a Hátsó kapuhoz szükséges kövek kibányászásáért (*vom stainprechen zum hinderntuern* II/3: 276), ápr. 29-én az apa és fia négy 12 dénáros napszámot kap, mivel segítettek a Hátsókapu bástyáján (*polberch* 'Bollwerk') dolgozó négy kőművesnek (II/3: 326); jún. 20-án Engel kőművessel együtt 2 dénárfontot vesznek fel a város polgármesterétől, az utolsó részletét annak a 20 dénárfontnak, amit a város számára végzett mészégetésért (*chalchpennen*) fizettek nekik (II/3: 331). Egyetlen lóval rendelkezett (II/3: 120–146), házában tehát lóistálló is volt. A házban lakott a polgárjoggal nem rendelkező (*inquilinus*)¹²⁷ Prüschenck Lőrinc 1430-ban (II/6: 97), Fülöp kádár 1430–1442-ig (60, ill. 32 dénár adót fizet) és Miklós kapás (*hawer*) napszamos, aki ugyancsak a

legkevesebb adót, 32 dénárt fizeti 1442-ben. Miklós kőműves 1452-ben halt meg: márc. 4-én fia, István, aki időközben Brünnben telepedett le mint kőművesmester, a brünni tanács bécsi követei útján jelenti be igényét apja után maradt ingó és ingatlan vagyona (I/3: 350). Márc. 17-én a ház még mindig Miklós kőműves nevéen volt (GerB. 69), 1454-től kezdve viszont már Lénárt kalaposmesteré.

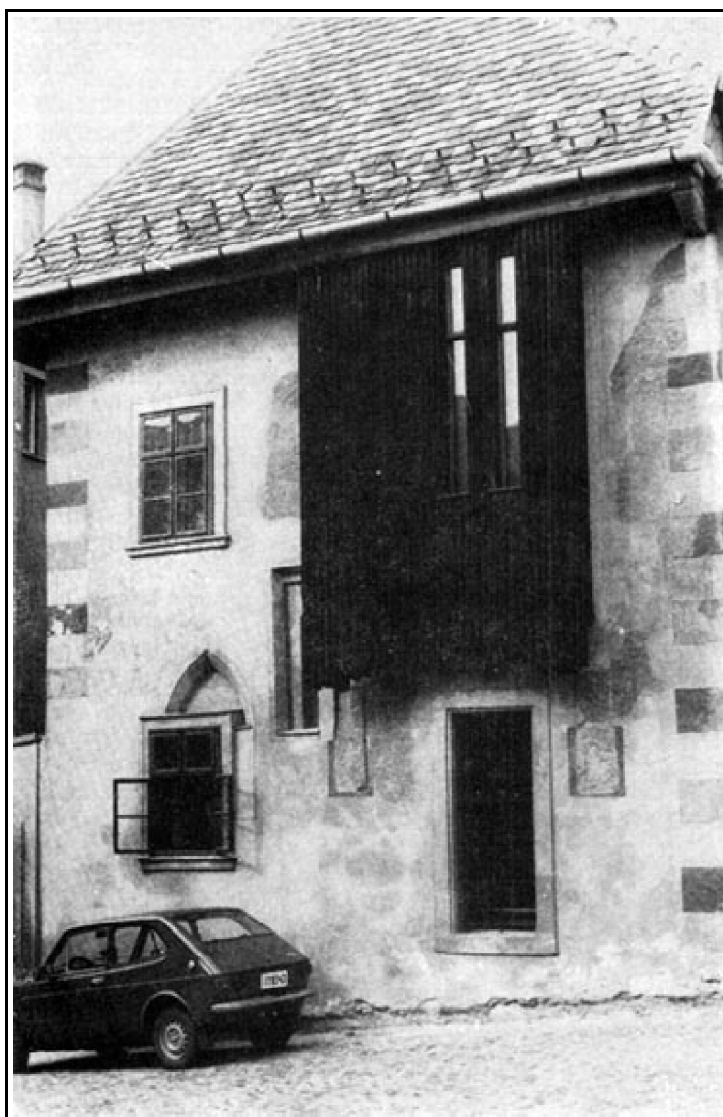

10. Szt. Mihály (Pozsonyi) utca 3. sz.

Lénárt kalaposmesteré volt a ház 1454-től 1473 tájáig. Vagyonát 1459-ben és 1463-ban 105–105 dénárfontra, 1468-ban 41 dénárfontra becsülik (II/4: 119, 186, 292). Adója 4 dénárfont (1454), 4 dénárfont (1456, lakója, Ulrik *seltenpek*, azaz parasztpék 6 dénársolidust. Miklós *ain junger knecht* 60 dénárt fizet), 1457-ben 4 1/2 dénárfont (lakója, a Balfról származó Miklós 7 dénársolidust fizet), 1458-ban 4 1/2 dénárfont (előbbi lakója 8 dénársolidust fizet), 1459-ben 2 font 5 dénársolidus (előbbi lakója 11 dénárfontnyi vagyona után 66 dénárt, Schlegel Péter 5 dénárfontnyi vagyona után 30 dénárt fizet), 1461-ben 12 dénársolidus (az előbbi Miklósé 3 dénársolidus), 1462-ben 2 dénárfont, 1463-ban 18 dénársolidus, 1464-ben 18 dénársolidus (lakójáé, Paur Keresztélyé 20 dénár), 1465-ben 17 1/2 dénársolidus, 1466-ban 4 1/2 dénárfont, 1468-ban 11 dénársolidus, 1473 táján²⁹⁽¹¹⁰⁾ 4 dénársolidus (lakójáé, Gundreb Lénárté 20 dénár). 1466–1473 tájáig a házban lakik Jakab pap, egy íjgyártó fia (*arcuficis, pogners sun*),³⁰⁽¹¹¹⁾ akinek adója 60 dénár ¹²⁸(1466), 80 dénár (1468), 40 dénár (1473 táján). Lénárt kalapos a városi kölcsönökbe a következő összegeket fizette: 1 dénárfont (1456), 1 forint (1462/63), 1 forint (1465).³¹⁽¹¹²⁾ 1457-ben Puhel Péterrel, a Szt. Mihály-plébániatemplom Szentháromság-oltárának javadalmazásával és még négy polgárral együtt ő is perben áll a csornai prépostsággal a balfi határban fekvő prépostsági szőlők haszonbére miatt (I/4: 247–248; Házi i.m. 92). 1459-ben Lénárt és felesége, Erzsébet a Szt. György-kápolna főoltárának Hohensinner-alapítványától évi három részletben fizetendő 10%-os kamat mellett 15 dénárfont kölcsönt vesznek fel, zálogul lekötve 1/8 Saubrunn-szőlőt a rákosi határban, továbbá a

háza (*retro dotem*), amelyről ekkor azt olvassuk, hogy sarokház (*domus acialis* II/6: 206; II/4: 95; I/4: 206, 352). Ekkor értesülünk arról is, hogy a ház egyik oldalról (*ex una parte*) szomszédos a Szt. Mihály utca 3. számú házzal (II/6: 206). 1462. febr. 5-én Lénárt kalapos is azon soproni polgárok között van, akik esküvel (*mit mund vnd hant*) kezességet vállaltak a várórkemti Boldogasszony-templomban létesített Pfendel-alapítvány fenntartásáért (GerB. 422–423; Házi i.m. 199).

Lénárt kalapos után, azaz 1473 után Hengst Jánosé lesz a ház: ő és felesége, Anna 1479. szept. 17-én a Szt. György-kápolna főoltára Bertram-alapítványától 5 dénárfont kölcsönt vesznek fel a házra, amely az adóslevél szerint a Fövényvermen (*Sanndgrueb*) van, még pedig a már említett (6.) Resch Jakab káplánnak, a várórkemti Boldogasszony-templom Szt. Anna-oltára javadalmasának és Pauschenwein háza (II/6: 232) közelében (*zenachst* I/5: 387). 1481-ben Mátyás király cseh katonasága 10 forintra becsült kárt okozott nekik (II/6: 247). 1483-ban 1/8 Neuberg-szőlőt vesznek (Gb. 10^r). Adójuk 1/4 forint (1488). 1 + 1/4 forint (1489), 1/4 forint (1490). Az 1495. nov. 27-i adójegyzékben már Philipp Sebestyén, az özvegy veje (*Sebastian, der Hengstin aiden I ort, [libidem sein swiger]*) szerepel ugyancsak 1/4 forint adóval (II/4: 402, 414; II/5: 5, 28, 41). A házat ismét hol a Fövényverem házai között, hol a második fertály végén írják össze. Philipp keresztnévét a soproni nyelvjárásban megszokott módon *Wastian~Bastian* alakban is írják. Adója 3/4 forint (1505), 5 1/4 forint (1523); bordézmája 1 akó (1525), 3/4 akó (1526). 1526-ban a polgárőrség XVII. tízes rajába (*zehner 'decuria'*) osztják be (II/5: 169, 353; II/6: 404, 414, 433). További adója 1 1/2 forint (1527), 1 forint (1528), 3/4 forint (1532), 3/8 forint (1533), 3/4 forint (1534); bordézmája 1528-ban 1/2 akó, Mihály nevű fiáé 5/4 akó (kiadatlan adó- és bordézmajegyzékek). Leánya is volt (II/6: 433). Tudunk Tiefenweg-szőlőjéről (Gb. 10^r). Az 1532. jún. 26-i mustrán fegyvereként disznónyársat mutat be (SSz. 1983, 227). Az 1536. évi házösszeírásban („telekkönyv”) a házról ez olvasható: „Philipp Wastian ain 1/2 haus” (SSz. 1959, 354).[32\(113\)](#)

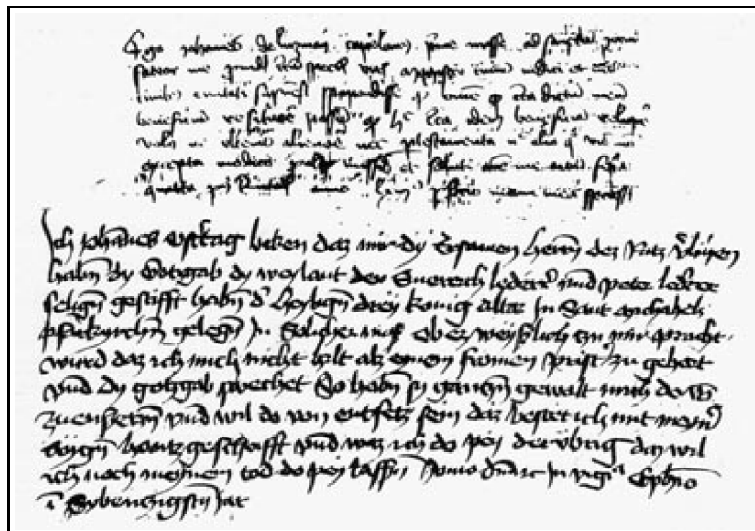

12911. Szt. Mihály (Pozsonyi) utca 3. sz.

13012. A Szt. Mihály (ma Pozsonyi) utca 3. számú ház (1784-ben 255. sz.) kimutathatóan 1424–1432-ig néhai Laims (*Luems*) Miklós polgár rokonáé (*gevetter*), Miklósé volt, akit forrásaink hol a „latiniskolával szemben lakó”-nak (*gegen der schul, gegen-der schul vber*), hol a „sarkon lakó”-nak (*am egk, am ekk*) neveznek (II/2: 326, 352; II/6: 136; II/2: 405, 422; II/6: 126). Mindkét elnevezés megfelel a ház tényleges topográfiai helyzetének. Adója 2 dénárfont (*similiter vinum*, 1424), 10 bécsi dénársolidus (1432). Bordézsója 3 1/2 akó (1426), ugyanitt még Deuhel Ulriké 1 1/2 akó, 3 akó (1429), 2 akó (1431). 1427-ben az erődítési munkálatokhoz 1 munkás kiállítására kötelezik. 1433-ban a Halász utcába költözik, de előző lakhelyével kapcsolatos ragadványneve megmarad: most *Niklas [gegen] von der schul* (II/3: 52, 71); özvegye 1440-ben *Niklin bey der schuel* (II/3: 210). Tanulságos példája ez annak, ahogy a konkrét jelentésű ragadványnevet motiváció nélküli elnevezéssé, sőt esetleg családnévvé válhat.

1433-ban a ház egy Kirchsclagból (Alsó-Ausztria) származó, név szerint nem említett szőlősgazdáé, akire

itt meglehetősen sok, 1 *kúf* (vö. a 15. jegyzetet) bordézmát vetnek ki. A házban tartja még borát Nesel (*Něsl*), a papok testvérületének (*fraternitas presbiterorum*) prépostja (bordézmája 5 akó, a testvérületé 7 akó) is (II/3: 31). Házi Jenő (i.m. 290) a papok testvérületének ezt a prépostját nem említi. 1440-ben és 1442-ben a ház a már említett (4. fejezet) Balázs papé, aki itt 1440-ben 1 forint adót fizet (lakója, Plinter István 1 forintot, 1442-ben 60 dénárt II/3: 209, 350). 1447-ben a ház Jakab papé (bordézmája 6 akó) és a német János molnáré (vö. II/3: 356, 380), akinek rokona (sógora?), a magyar Cenk (*Zěnikch*) János itt 3 akó bordézmát ró le; de ugyanitt tartja még második borát, amint láttuk (5. fejezet) János íjgyártó fia, Farkas káplán is (itteni bordézmája 7 akó), ugyancsak második borát a különben a Fövényvermen lakó Glaczat ('Kopasz') Iván (*Eiban*) és egy miskároló (*sauuersneider*) 1 1/2–1 1/2 akó bordézmával, valamint Sunst Jakab özvegye 1/2 akóval (II/3: 381). János molnár halála után özvegye, Katalin a magyar János molnárhoz (*Hanns Vnger, Hanns mulner, vnger*) ment feleségül, de Cenk János felesége, Margit 1452. márc. 17-től 1456. márc. 5-ig a városi bíróságon évenként igényt emel (*rügt*) a német János molnár hagyatékának a felére: nevezetesen fele-fele arányban *ain haus gegen der schul veber zenachst weilent des niclas maurer haus*, egy káposztáskertet (*bey der aw*), 1/16 szőlőt a Padersecz-dűlőben (GerB. 69, 71, 75, 77, 80) követel. A per 1457-ben nyilván megegyezéssel végződött: a ház ugyanis addig van a magyar János molnár nevében, adója 12 dénársolidus (1454), 4 dénársolidus (1456, lakójáé, Gerad Jánosé 32 dénár), 4 dénársolidus (1457; II/4: 7,38, 45). Ezután a ház List Farkasé lesz, aki már 1454-től Jakab pap részét is bírta.[33\(114\)](#)

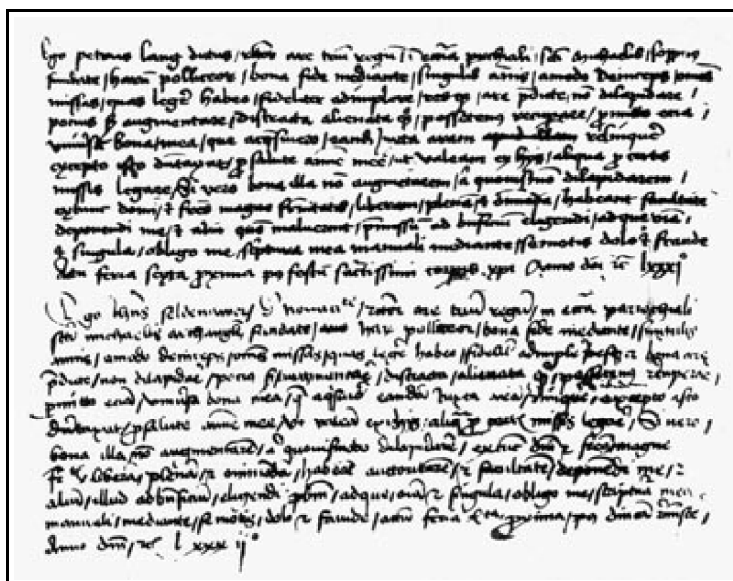
12–13. Locsmáncsi János és Ostertag János sajátkezű reverzálisa (1463, 1470)

List Farkasé a ház 1459. ápr. 21-ig. Adója 2 dénárfont (1454, lakójáé, János kőművesé 4 dénársolidus), 2 dénárfont (1456, lakója, Péter *segenknecht*,[34\(115\)](#) azaz halászlegény 60 dénárt fizet), 3 dénárfont (1457), 2 dénárfont (1458), 10 dénársolidus az 50 dénárfontra értékelt háza után és 7 dénársolidus a 35 dénárfontra értékelt szőlei után (1459). 1459. ápr. 21-én Farkas és felesége, Kunigunda ezért az 50 dénárfontért adja el a házat a már említett (8. fejezet) Rueger Erasmusnak, [131](#)a Szt. György kápolna főoltára Bertram-alapítványa javadalmának. Ekkor a ház helyét így jelölik meg: *domum retro dotem et ex opposito scole sitam*, németül *vnser haus... gegen der schuel vber gelegen*, amely egyik oldalán szomszédos Lénárt kalapos házával *cuius ex una parte, vicinus est Leonardus hueter* II/6: 206; I/4: 352). Mindkét forrás szerint Rueger Erasmus a házat a Szt. Mihály-plébániatemplom 1457-ben alapított

Háromkirályok-oltára és a Szt. György-kápolna főoltára (*ad altare anterior, zu dem voderen altar*) Bertram alapítványa (*de fundacione scilicet prima; zu der ersten stift ...des Perchtrams stift*) számára, azaz a két javadalom káplánjainak lakásául vásárolta meg. A jelentős összeget³⁵⁽¹¹⁶⁾ nyilván az említett két javadalom és a német forrásban még említett Szt. György-kápolna főoltára Hohensinner-alapítványának birtokosa adták össze. 1459. aug. 31-én már az említett (4. fejezet) Sörös Mihály a Bertram-alapítvány javadalmasa, aki 1426–1452-ig a Hohensinner-alapítvány javadalmasa volt, ezt azonban testvérének „föbenjáró bűne” miatt elvesztette. Most *her Michel von Chal* „feddhetetlen pecsétes adóslevél” (*ains besigten vnuermailigten briefs*) alapján érvényesítette igényét a Pfendel-család 13 dénárfontnyi ¹³²adósságára, amellyel a Bertram-alapítványnak már régebben tartozott, s amelyért Pfendel Márk özvegyének Szt. György utcai, a Szt. György-kápolnával szemközti háza (1784-ben 100. sz.) volt zálogban (GerB. 93). Sörös Mihály nem lakik az új javadalmas házban, hanem a városplébános Szt. Mihály-utcai házában (*In domo plebani* II/4: 67), egészen 1463-ig (II/4: 186, 200). 1463. jún. 8-tól a Sopron vármegyei Locsmándról (*de Luzman; ma Lutzmannsburg Burgenlandban*) származó János pap lett latin nyelvű reverzálisa szerint (GerB. 424; 12, kép) a Bertram-alapítvány javadalmasa: azonosnak tartjuk azzal a János pappal, akinek apja, István, és testvére, Erhard egyaránt fehér kenyeret sütő, ún. fehérpék (*weispekh*), ezért a pap is *her Hanns weispekh*. A család megszerzi és kimutathatóan 1463–1468-ig lakja a latin iskola közelében (1462: *Mandel bey der schuel* II/4: 172) álló házat (1784-ben 291. sz.), ahol János káplán is lakik, sőt 1466-ban 3 solidus 14 dénár adót vetnek ki rá (II/4: 186, 200, 223, 248, 274, 292, 304).

Az 1459-ben vásárolt javadalmas házban először tehát csak a Szt. Mihály-plébániatemplom Háromkirályok-oltárának javadalmasai laktak. Ezt azért kell kiemelni, mivel Házi Jenő (i.m. 108) ezeket a javadalmasokat csak 1470-től kezdve ismeri, holott már ezt megelőzően, kimutathatóan 1463–1466-ig Konrád káplán lakik a házban, sőt 1464-ig ott lakik még az előző tulajdonos, List Farkas is (II/4: 155, 186, 200, 223, 248, 284).³⁶⁽¹¹⁷⁾ Konrád káplán nyújt 15 dénárfont kölcsönt 10%-os kamat mellett 1467. okt. 13-án Sopron egyik jobbágyközségének, Bánfalvának (ma Sopron-Kertváros), amely 24 hold szántót (*im Burgerfeld*) kötött le zálogként (I/5: 269–270); 1468. jan. 21-én pedig Pfeiffer (‘sípos’?) Lőrincnek és feleségének, Katalinnak 5 dénárfont kölcsönt, zálogul véve egy szőlőt (*vier grefften*) a Felberbrunn-dűlőben (I/5: 271).

Konrád káplán közvetlen utóda volt Ostertag János, aki 1470. jan. 5-én mint *der heyligen Dreykonig altar in Sant Michahelz pfarkyrchen* javadalmasa írta be német nyelvű reverzálisát a városi könyvbe (II/1: 109; 13. kép). 1474. febr. 10-én ő adott 5 dénárfont kölcsönt Aichner Péter polgárnak és feleségének, Magdolnának, zálogul véve 1/4 Dudles-szőlőt (*in der oberen schidung* I/5: 324–325). Őt követte 1481. jún. 22-én – latin nyelvű reverzálisa szerint – a Sopron vármegyei Márcfalváról (ma Marz Burgenlandban) származó Lang Péter (GerB. 429; 14. kép). Ez ugyan már aug. 25-én végrendelettel, so *ich mitt todt abgieng*, de csak 1482-ben halt meg. A végrendeletben 3 forintot hagyott a Szt. Mihály ¹³³plébániatemplomnak, 10 forintot és egy fél vég löweni (*loffter*) posztót a papok testvérületének, a hitszónokoknak (*gesellen*) 1 forintot, a Fövényvermen lakó Resch Jakab káplánnál levő 1 hordó bor árából fizessék ki hitelezőit (Frischherz 10 dénárfont, Steger 6 dénárfont), a maradék legyen utódjáié. A kismartoni (ma Eisenstadt Burgenlandban) testvérületé 22 forint, tört ezüst és egy szőlő (*im Schreydlein*) Szentmargitbányán (ma Sankt Margarethen Burgenlandban). Márcfalván házat, szőlőt, 30 dénárfontot, ónedényt (*czinasich*) kapnak szülei és testvére, testvére gyermekei ezenkívül két szőlőt. Márcfalván volt még két hordó bora: a nagyobbik *zw Sandt Wilpoldtetz kirichen*, a másik *der kirichen Vnser frawn an der strass jut* (II/1: 203–204).

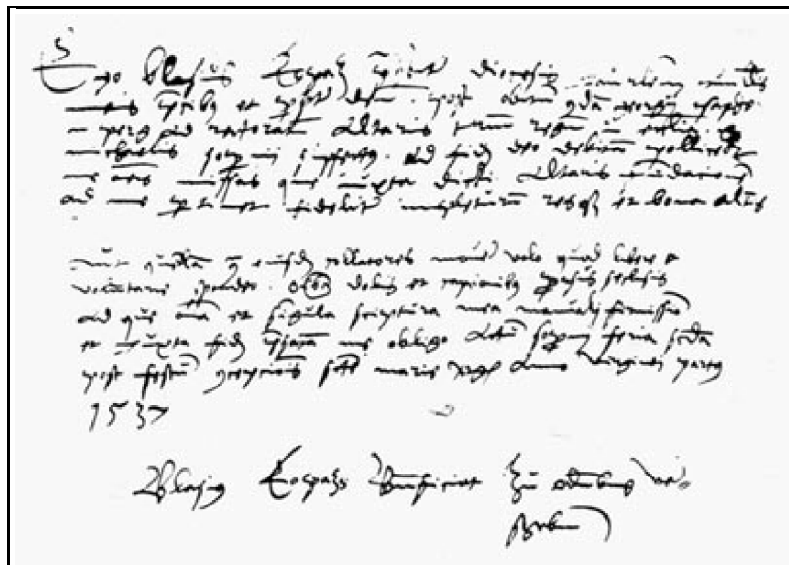
14–15. Lang Péter és Seldenauer János sajtókezű reverzálisa (1481. 1482.)

Lang Péter utódja, a Bécsújhelyről érkezett Seldenauer János 1482. márc. 6-án írja be latin nyelvű reverzálisát a bírói ítéletkönyvbe (GerB. 430; 15. kép). Többet nem tudunk róla.

13. Ennek közvetlen utódja lehetett az a Safenberger (*Saphenberger*) György, akit 1514–1537-ig, haláláig említenek forrásaink, gyakran *her Georg bei der schuel* néven (II/5: 215; Pb. 351; II/5: 299, 302, 400, 404; I/7: 120; 1528., 1534. évi bordézmajjegyzék 4^v, ill. 30; Gb. 85^f). Soproni származása (így Házi i.m. 109) mellett nem szól az a körülmény, hogy mindkét nővére Sopronban volt férjnél: inkább ez magyarázza, miért került György javadalmasnak Sopronba.³⁷⁽¹¹⁸⁾ 1524. okt. 13422-én az első lutherellenes vizsgálatkor tizenegyedik tanúként csak annyit vallott, hogy gyakran prédikált és sohasem hallott semmi vallásellenes dolgot. Bordézmája 5 1/2 akó (1528), 9 akó (1534), hiszen három szőlőjéről is tudunk: 1/4 Steiner-, 1/4 Scheichner-szőlő és egy szőlő a rákosi Saubrunn-dűlőben, amelyet sógorának, Kerschengraf Márknak haszonélvezetre engedett át (II/2: 108). A már idézett adatok azt is mutatják, hogy 1522–1525 között a javadalmas házon átalakítást hajtottak végre, mivel György pl. 1524. okt. 5-én 8000 téglát és meszet vásárolt.³⁸⁽¹¹⁹⁾ A soproni takácsok 1524. ápr. 5-én kiadott céhszabályzata szerint a Szt. Mihály-plébániatemplom Háromkirályok oltárának mindenkori javadalmasa a céh testvérületének, a mestereknek, a segédeknek és a feleségeknek (*maister vnd gesellen vnd mit inen brueder vnd swester*) papja (I/7: 95). Safenberger György volt tehát az első. Az 1532. jún. 264 mustrán alabárdot és hosszú kézfegyvert mutatott be (SSz. 1983, 221). 1537. aug. 13-án végrendekezett, szept. 3-án már nem élt (II/2: 107–110). A végrendelet több mint egy esztendővel az 1536. ápr. 25-i városi közgyűlési jegyzőkönyv után született meg, amikor a város közönsége felszólította a javadalmas papokat, *damit die herren beneficiaten, was inen zu dem gestifften vnd auffgerichten gotzdinst auszurichten geburt, das dasselb nit mit nachlässighait, wie zum taill gespurr wirdt, beschehe* (II/2: 243). Ilyen határozat nyilván nem született volna, ha nem lett volna rá szükség. Safenberger György végrendeletében közvetlenül semmi sem utal arra, hogy a reformáció híve lett volna, közvetve azonban vannak jelek, amelyek a reneszánsz eszmei hatására utalnak. Ilyen pl. az elvilágiasodás. Miként már a vargáknál és a mészárosoknál, tehát polgároknál láttuk (SSz. 1988, 321), Safenberger György sem hagy semmit az egyházra (saját javadalma is csak a rákosi Saubrunn-szőlővel gyarapítja): Steiner-szőlőjét (*wye der mit raynn vmbfangen*) a város kapja (1537. évi

termése a papok testvérületéé). Scheichner-szőlője említett két nővéréé lesz: az egyik Orsolya, Törtl Farkas belvárosi (Szt. György utca) polgár felesége, a másik Kerschengraf Márk külvárosi (2. fertály) polgár felesége volt, ekkor már nem él, négy fia (Bálint, Pál, János, Ulrik) örököl helyette. A végrendelet bevezetése ugyan említi a Szentháromságot, ezt azonban ekkor még a protestantizmus is elfogadta. Többet mond a végrendeleti tanúk kiválasztása. Reiß János városbíró, volt iskolamester, aki fiát a páduai egyetemre küldi (SSz. 1968, 46, 138), Raidl Ulrik városplébános (szakácsnőjétől született két lányáról majd végrendeletében is megemlékezik), Schwarz Pál (aki majd a Raidl-árvák egyik gyámja lesz), és Hengst Lénárd, a papok testvérületének prépostja (lásd **16.** fejezet) mind humanista műveltségű, reneszánsz egyéniségek voltak: a városplébános temesse, 2 dénárfontot kap, a többi végrendeleti 1-1 dénárfontot. Hat-hat krajcár jár mindenegyes papnak, aki a temetési menetben (*conduet*) résztvesz, 3-3 krajcár, aki a halált követő hetedik, ill. harmincadik napon gyászmisét mond érte, a zsoltár elmondását pedig a szokás szerint (*wye vormals gewondt ist*) díjazzák. Szolgálója, Borbála, aki hosszú betegségében hűségesen ápolta, kapjon a javadalom szőleinek terméséből 10 akó bort, Gáspár, a Szt. Mihály-plébániatemplom sekrestyése (*mesner*) pedig *vmb seyn mwe, so er mit mir gehabt* 1 dénárfontot. A végrendelet még megemlíti három óntálat (*czinschwssel*), egy óntálcát (*czinpladt*), négy óntányért (*czintaller*), amelyeket egy belvárosi lakó 2 dénárfontért zálogosított el neki. Ha a zálog a határidőig kiváltatlan maradna, **135** azaz elévülne (*verstuende*), a javadalomé legyen. Nem sorolja fel külön a háztartás kellékeit (*hawsradt*), az ónedényeket (*czinassech*), ágyneműt (*pettgewandt*), asztalterítőket (*tischtwecher*), asztalokat (*tisch*), ládákat (*thrwthen*), a szüret edényeit (*lesassach*), amelyeket mind saját pénzéből vásárolt a javadalom számára, *nachdem ich nichez oder gar wenig darin gefunden*.

A végrendeletet Safenberger György halála után, szept. 3-án bontották fel a tanácsban, amely szept. 7-én hagyta jóvá azzal a változtatással, hogy a szolgáló (itt *kochin* 'szakácsnő') a 10 akó bor helyett az új javadalmastól 10 dénárfontot kapjon.

16. Kopasz Balázs sajátkezű reverzálisa (eleje és vége, 1537)

Az új javadalmas, a Csepregből származó Kopasz Balázs 1534 óta Peregi Albert pécsi prépost, királyi titkár és magyar kamarai tanácsos helyett ellátta a király nyomására neki adományozott Szentkereszt-oltárjavadalmat a Szentlélek-kápolnában (Házi i.m. 170): most magasrangú pártfogók (Peregi

Albert, Pozsony város, a bécsi haditanács, Várdai Pál esztergomi érsek, Gerendi Miklós erdélyi püspök és Ferdinánd király) ajánlására megkapta a Szt. Mihály-plébániatemplom Háromkirályok-oltárának javadalmát, amelynek latin reverzálisát 1537. dec. 10-én írta be az ún. Papi könyvbe (Pb. 817–818; 16. kép; Házi i.m. 110). A javadalom átadására készítette Rosenkranz Farkas városi nótárius az alábbi leltárt:

1537

Vermerckht wealend Herren Georgen Saphnperger Beneficiaten Zu Odnburg seligen verlassen guter. Inuentirt vnnd beschriben. Wie hernachuollgt.

136 *In der Stubn*

item Ain fisch mit ainer truhen versperrt, hott ain oberplatt [*mit*] *darauf ain tepich*.

Mer ainen tisch mit ainer vnverschloßnen truhen.

[Mer bei dem Herren Michel Tölldl ain tisch mit ainer vnverschloßnen truhen]

In ainem Scatelen 6 fl. H(ungrisch) vnd Janckho thomäsich Zu Zinckendorff tenetur 2 fl. h(ungrisch).

item Ain schenckhtisch, Ein Lainsessl, ain furpannekh.

item Zwaÿ peth, ain tuchnat mit gewurfflten Ziehen, drei Hauptpollster auch mit gewurfflten Ziehen, sein aber schlecht [vnnd ain par Leinlachen. Ain] *1 ladt, 2 sponndt, 1 pech, 1 duchnat mit gewurfflten Ziehen, 2 haubtpollster*

item [Zwaÿ] *Ain* essich vässl.

7 Zinschussl grosser vnd mitter vnd 3 klainer, [2 Zintaller]

item Zwellf Zintäller, [drei Zinschussl vnd ain mitters Zinschussl, Zwei khenschussl, alle an den rännfften vnd In der mitten mit eingedruckhten kleeplaten].

Ain halb vlaschen, [funff seiht khandl vnd] ain halb khandl *vnd 2 pindtkhandl, [1 schusslring] 1 morser, ain stössl.*

item Zwen Eißnen Leichter, sechs fladren löffl.

item Zwellf khässt, vier khrämpl, 4 Reitthawn, Ain Eißnene grabschauffl, [Zwaintzigkh] *10 hawen 2. lap*).

item Ain klains kÿsstl, Ain gute truhen, DarJnn ettlich pettbuecher vnnd annder geschriben buecher.

item Ain khuchenarmar mit vier fachen, DarJnn ain anZall Heffen vnnd khochlöffl, dabei ain Salltzaß. Mer ain sehrein.

item [Drei] *2 gutt* pressen [new vnd allt], Ain [allt] *neu* schhoßkhar vnd [vier potting] *schoßkar*, Ain weschschaft, Ain Zehenthalbennige hitt. Zwai Drettschaft. 1 loschaft. Ain khueffkhar. [Ain emerigs vässl], [Zwen metzen Zum most]. Zwai Mosst schäffer.

Zwaÿ vaß, das ain pundin, das annder vnpundten.

item Ain wein laitter

Mer drei steiglaittern, Zwo klein, ain grosse.

Diß Jnuentari ist Herr Blasi kopaß Zu sambt der stiftt der Heilligen Drei kh(ünig) mit Hauß vnd aller Zuegehörung alls rechten StifftCaplan eingantwort worden.

Wolff Rosenkhrantz Stattschreiber Zu Odnburg m(anu) propri)a (3. lap).

Kívül: Her Jorgen Saphenperger Beneficiaten Zu Odnburg seligen Jnuentari.

Copi (1. lap).

Jelzete: Lad. L Fasc. 12 nr. 376/130.

1541. aug. 17-én, amikor Kopasz Balázs halála után (l. alább) utódjának kellett átadnia a javadalmat, Rosenkranz Farkas városi nótárius (1534–1549) újra felhasználta ezt a leltárt: ami 1537 óta már nem volt meg, azt áthúzta (a fenti szövegben szögletes zárójelben), az új állapottal kiegészítette (a fenti szövegben kurziválva), mindezt az 1537. évtől eltérő lúdtollal és kisebb betűkkel, amelyek megegyeznek az 1537. évi leltárhoz csatolt, 1541. aug. 17-i kiegészítő leltár tollával és betűivel. Az 1537. évi eredeti leltárból így lett 1541-ben másolat: *Copi*. Az 1541. aug. 17-i kiegészítő leltár:

Nota nit Vorhanden viel.

1 [Purpianischer pfeberfarber] rockh, mer 1 langer prauner rockh, 1 schwartzer leibrochh, 1 graber langer rockh, 1 schwartz wammaß, 1 schwartzer briester Huett, 1 gantze lateinische Bibel vnd Sermonen WesPert vnd sonst wenig allt puecher.

Jm stubl aufm poden ain fisch mit ainer truchen.

2 poting Jn der Camer am hoff, Jst Jn der ain ein wenig mell, 2 dreh schaff, des ain vall waitz

137daßs 1 schuttfaß, 1 schrein.

2 Halb fuedrig vngepundtne läre faß.

Jm vorkheller [2] 1 fässl, 4 poting, 2 groß vnd 2 mitter

1 10 emrige feichten faß, mer 1 klains 1 1/2 emrigs fassl.

2 faß, das 1 bei 12, das ander bei 7 vrn.

1 groß lärs faß, 1 4 emrig fässl, darJnn ain speißwein.

1 fässl, darJnn trester most von wasser.

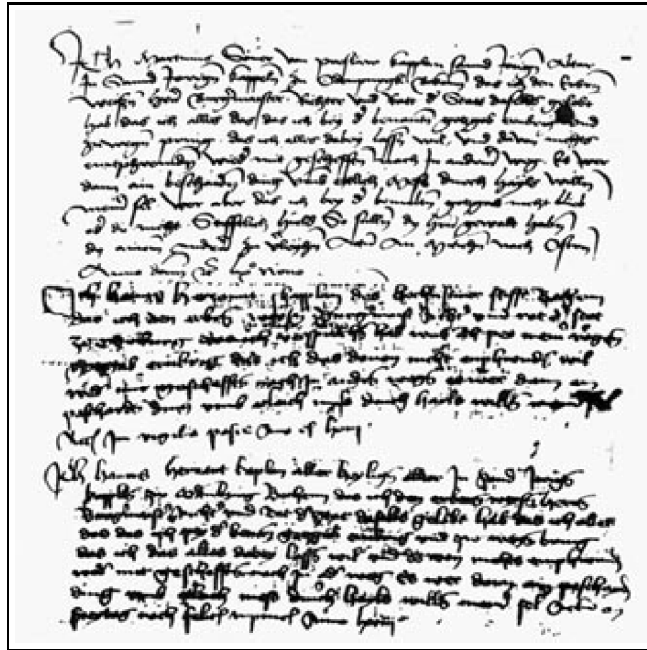
Actum an [pf] mitichen nach laurenti A(nn)o etc. 41.

8 läre faß gepunden, dar unter 1 klaines.

Im kheller [6] 5 grosse faß vnd 1 klains, darauß man füllt, hallt vngeuerlich Jn die 62 vrn.

1 putten, grosse poting, [26] 27 stuckh hauen vnd khrämpeln (4. lap).

A két leltár összevetéséből kitűnik, hogy a Szt. Mihály-plébániatemplom Háromkirályok-oltára javadalmásainak – a ház földszintjén – egy nagyobb (*Stubn*) és egy kisebb (*stubl*) fűthető szobájuk, konyhájuk, az udvaron kamrájuk, továbbá pincéjük előtérrel (*vorkheller*) volt. A nagyszoba asztallapja (*vberplat*) Kopasz Balázsnál szőnyeggel volt leterítve; az asztalfia pedig zárható. A kisszobában az asztalfia nem volt zárható. (Safenberger György egyik asztala, nem zárható asztalfiával unokaöccsénél, Töltl Mihály belső tanácsosnál³⁹⁽¹²⁰⁾ maradt). Safenbergernél a két szobában volt 2 ágy, 1 kockás huzatú dunyha, 3 kockás huzatú nagypárna (*sein aber slecht*) és 1 pár lepedő. Utóbbi Kopasznál nincsen, de van még 1 ágyláda, 2 kerevet, ágy kockás huzatú dunyhával és 2 nagypárna. Csak Kopasz Balázs ruháit ismerjük meg: 1 tökszínű ujjas, 1 hosszú barna kabát, 1 fekete dolmány (*leibrochh*), 1 hosszú szürke kabát, 1 fekete mellény, 1 fekete papi kalap. Találtak szobájában még teljes latin nyelvű bibliát,⁴⁰⁽¹²¹⁾ prédikációgyűjteményt, vecsernye-énekeskönyvet és „egyéb néhány régi könyvet”. Viszont a leltározók Safenbergernél feljegyezték, hogy egy skatulyában (*Scatelen*) találtak 6 magyar forintot és írást arról, hogy a Nagycenkről származó Jankó Tamás⁴¹⁽¹²²⁾ 1382 magyar forinttal tartozik. Valamelyik szobában mindkét papnál megvolt a karosszék, a mozgatható pad (*furpannckh*) és a borméréskor használt kármentő asztalka (*schenckhtisch*). A szobában tartotta még Safenberger a 7 nagy, ill. közepes, valamint a 3 kisebb óntálat; további 4 óntálat, két tormástálat: ezek készletet képeztek, szélükön és középpütt díszítésként lóherelevelek⁴²⁽¹²³⁾ voltak rájuk nyomva (ez a készlet Kopasz Balázsnál már nem volt meg), aztán 2 + 12 óntányért (Kopasznál csak 12), a feles ballont, a félpintes kannát, viszont Kopasznál már nem volt meg a 2 egészpintes kanna, a mozsár és a hozzá tartozó törő. Mindkettőnél még találtak vasból két fenyőfáfáklya-tartót, továbbá hat erezett (*fladren*) fakanalat, két (Kopasznál egy) ecettartót, továbbá ládikát, jó ládat, benne imakönyveket és más kézzel írt könyveket. A konyhában négyrekeszes almáriom állt, benne számos fazékkal, főzőkanállal, sótartóval. A kamrában volt 12 hombár, 4 csákány, 4 irtókapa, ásó vasból, 20 (Kopasznál 10) kapa; Kopasznál még 2 szőlőkád (az egyikben kevés liszt), 2 taposósajtár (az egyik tele búzával), 1 gabonátároló hordó (*schuttfaß*), 1 szekrény, 2 abroncszatlan üres hordó (*Halb fuedrig*).⁴³⁽¹²⁴⁾ Safenbergernél a pincében volt 3, új és régi prés (Kopasznál kettő jó, újra cserélte ki a régi szőlőkast); a 2 nagy és a 2 közepes szőlőkád, valamint az egyakós hordó a pince előterébe került. Volt itt még egy mosósajtár, egy oldósajtár, egy szőlőkas, 10 és 1/2 akós lajt, 2 mustsajtár (Kopasznál már hiányzott a 2 mustmérőedény). Safenbergernél még találtak 1 abroncszott, 1 abroncszatlan hordót, 1 hordólétrát (*wein leitter*), 1 nagy és 2 kis hágcsót. Kopasznál: egy 10 akós, vörösfenyőből készült (*feichten*)⁴⁴⁽¹²⁵⁾ hordó egy-egy 1/2 akós, 12 akós, 7 akós, nagy üres hordó, 4 akós hordó asztali borral (*speißwein*), 1 hordócska vizes törkölymusttal (*trester mosst von wasser*). A keltezés utáni pótlás: 8 üres, abroncszott hordó, a pincében 5 nagy és 1 kishordó (utóbbiból töltik utána a többit), összesen mintegy 62 akónyi, továbbá 1 puttony, 1 nagy szőlőkád, 27 kapa és csákány.

13917–19. Söner Márton, Herrant János sajtákezü reverzálisa (1469, 1473, 1478)

Kopasz Balázs jól felszerelt háztartását és javadalmát vette át 1541-ben Újképi Sáfár András káplán, akinek 1569. jún. 21-i végrendeletét már elemeztem (SSz. 1988, 141–144).

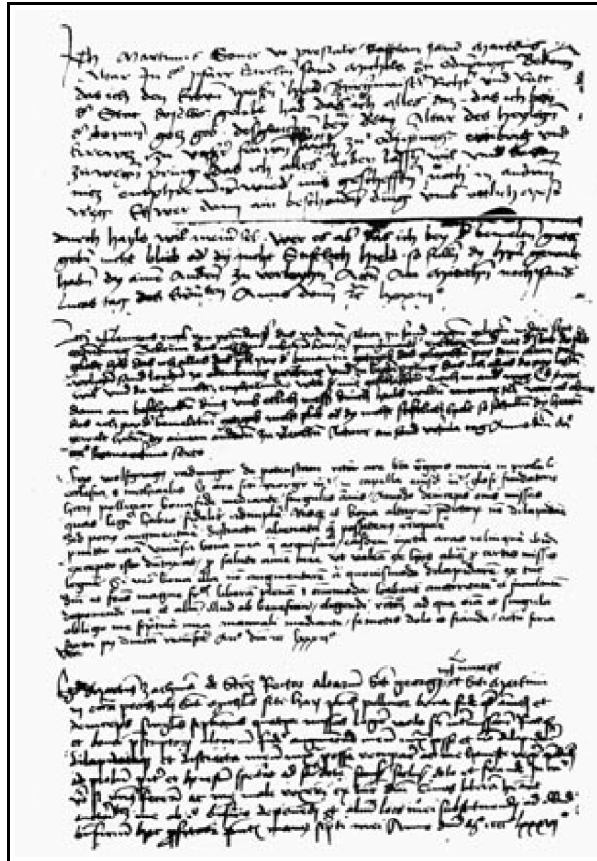
14. A Szt. György-kápolna főoltára Bertram-alapítványának javadalmasai közül – amint láttuk (12.) – nem lakott a Szt. Mihály utca 3. számú házban sem Rueger Erasmus (1452–1459), sem Sörös Mihály (1459–1463), sem a locsmáncsi származású Weißpeck János (1463–1468). Adatok híján⁴⁵⁽¹²⁶⁾ nem tudjuk, hogy 1469–1490 között hol laktak a Bertram-alapítvány javadalmasai. Mindenesetre ebben az időben épült meg a ház emelete, így bizonyos, hogy e javadalmak egyike-másika már a házban lakott. 1469. ápr. 5-én a boroszlói származású Söner ¹⁴⁰Márton írja be német nyelvű reverzálisát a bírói ítéletkönyvbe (GerB. 425; 17. kép). A reverzális csak a Szt. György-főoltárt említi, ezért Házi Jenő (i.m. 218) nem tudta eldönteni, vajon Söner a Bertram- vagy pedig a Hohensinner-alapítványt kapta-e meg. Ranshofer Vince (4.) után a Hohensinner-alapítványt 1463. ápr. 9-én Herrant János káplán nyeri el (GerB. 423; 18. kép), akiről nem tudjuk, vajon elődjéhez hasonlóan a Szt. Erasmus-oltár javadalmas házában lakott-e. 1468. jan. 15-én még elnyerte a Szt. György-kápolna Mindenszentek-oltárának javadalmát is (GerB. 424; 19. kép). 1469–1490 között a javadalmak reverzálisai mindenesetre nem tesznek különbséget a Szt. György-kápolna főoltárának két alapítványa között, úgyhogy arra is lehet gondolni, hogy ebben az időben a két alapítványt együtt kapta meg egy-egy javadalmas. Az említett Söner Márton 1473. okt. 20-án még elnyerte a Szt. Mihály-plébániatemplom Szt. Márton-oltárának és a várárokmenti Boldogasszony-templom Szentkereszt-oltárának javadalmát is (GerB. 425; 20. kép). Házi Jenő állításával ellentétben nem valószínű, hogy az utóbbi két javadalom elnyerésekor az elsőől lemondott, hiszen ezt utódai sem tették.

1476. okt. 21-én a Pottendorfból (Alsó-Ausztria) jött Riegel Kelemen szintén csak mint a Szt. György-kápolna főoltárának (*des vaderen Altar zu sand iorgen... pey dem altar des Heyligen sand Iorgen*) javadalmasa írja be reverzálisát a bírói ítéletkönyvbe (GerB. 426; 21. kép). Őt követte az ugyancsak alsó-ausztriai Pottensteinből Radinger Farkas 1482. márc. 8-án mint a Szt. György-kápolna

Szt. György-oltárának és a Szt. Mihály-plébániatemplom Szűz Mária-oltárának (*are beate virginis marie*) javadalmasa (GerB. 430; 22. kép). Az utóbbi javadalom csak a már ismert Nagyboldogasszony-oltaré (*Vnser frawen altar*) lehet,⁴⁶⁽¹²⁷⁾ amelyről azt írtuk (8. fejezet), hogy javadalmait 1469–1495 között nem ismerjük. Így az is lehet, hogy Radinger Farkas a Nagyboldogasszony-oltár javadalmas házában (Szt. Mihály utca 2. sz. ház Halász utcai oldala) lakott.

1486-ban közelebbi keltezés nélkül, mint a „belvárosi Szt. György-oltár” (*Sancti georgy intra muros*) és a Szt. Mihály-plébániatemplom Szt. Márton-oltárának javadalmasa írja be reverzálisát a bírói ítéletkönyvbe (GerB. 431; 23. kép) az alsó-ausztriai Staatz-ból (*Stëcz*) származó Zachmann Márton.

1491-ben viszont egyszerre két káplán költözik a házba: dec. 20-án a városi tanácsot és a papságot egyesítő Nagy Testvérület lédájából veszik át a javadalmukra vonatkozó okleveleket/adósleveleket (*brief II/5*: 35). Mégpedig a Kőszegről származó Boldizsár káplán egy zsákocskában (*in aim säckhlein*) három javadalmára (Szt. György-kápolna főoltára Bertram-alapítványa, Szt. Mihály-plébániatemplom Szt. Márton-oltára, várárokmenti Boldogasszony-templom Szentkereszt-oltára) vonatkozó 16 oklevelet: *gehorn zu seiner stiftt zu Sand Gorigen, ad aram Sancti Martini, Crucis*. Boldizsár javadalmát azért tudjuk pontosan azonosítani, mivel a telekkönyvben külön fejezet (*Des perchtrom Stiff 125^r–126^r*) tartalmazza a Bertram-alapítványtól 1485–1509 között felvett kölcsönök adatait (1491-ig 8 esetben). 1509. ápr. 23-án jegyzik be, hogy Farkas csuklyakészítő meggyesi (ma: Mörbisch) városi jobbágy özvegye (*guglerin*) 5 dénárfontot fizet *hern Waltazarn die Zeit Caplan der obbestimpten Stiff Sant Jorgen Alltars*, még pedig egy 15 dénárfontos kölcsönből, a többi a magyar Mártonra, ugyancsak a város meggyesi jobbágyára marad.⁴⁷⁽¹²⁸⁾

14120–23. Söner Márton, Riegel Kelemen, Radinger Farkas, Zachmann Márton sajátkezü reverzálisa (1473, 1476, 1482, 1486)

142 Boldizsár bordézsója 1496-ban 3 akó, ugyanakkor 3 hordóban még 45 akó óbora van (II/5: 72, 76). 1510. márc. 8-án már mint a Szentlélek-kápolna Szt. Péter és Pál-oltárának javadalmasa is a javadalom vagyonából (*corpus*) vesz kölcsön 10 dénár-fontot, amelyet csak nagybátyja, második végrendeletének egyik tanúja és végrehajtója, azaz Pullendorfer Mihály⁴⁸⁽¹²⁹⁾ fizet majd vissza (Pb. 201). 1511. júl. 16-án ennek az oltárnak javadalmából ad 22 1/2 dénárfont kölcsönt Haller Farkas mészárosnak (Pb. 201).⁴⁹⁽¹³⁰⁾ 1511-ben viszálya támadt a vele egy házban lakó Maler János káplánnal: ebből kiderül, hogy a Szt. Mihály utca 3. számú házat kettejük között megosztották (*pfrundt hewser*). A viszály abból keletkezett, hogy Boldizsáré volt Maler János részházának egy része (*hindan Ain tayl An herr hannsen hawß gehapt*). Márc. 12-én zárult le az ügy, hogy Boldizsár káplán bizonyos összeg (*ettlichs gelts*) fejében lemondott a vitás házrészről (GedB, 133). Két végrendelet maradt utána: az egyik (II/6:294–295) latin nyelvű, keltezetlen, a pecsételésnek minden nyoma nélkül, de Radinger Tamás, az ispotálytemplom Szentkereszt-oltárának javadalmasa, császári közjegyző írta (Házi i.m. 112 csak ezt a végrendeletet veszi figyelembe); a másik végrendelet (II/1: 326–327) német nyelvű, zárlatán a két tanú, a Fövényvermen lakó Edelmann János káplán (Szt. György-kápolna Háromkirályok-oltára) és Pullendorfer Mihály pátricius gyűrűspecsjének nyomaival, keltezése *Anno domini 1513 jare*. Mindkét végrendeletnek 1513. febr. 10-e előtt kellett keletkeznie, mivel Boldizsár utódja (a Bertram-alapítvány javadalmának kivételével), ti. Rauscher Farkas káplán 1513. febr. 10-én írja be latin nyelvű reverzálisát az ún. papi könyvbe (Pb. 807). A két végrendelet nem teljesen azonos tartalmú, tanúi is mások (Flächel Farkas és Lunzer István javadalmasok, vö. Halász u.

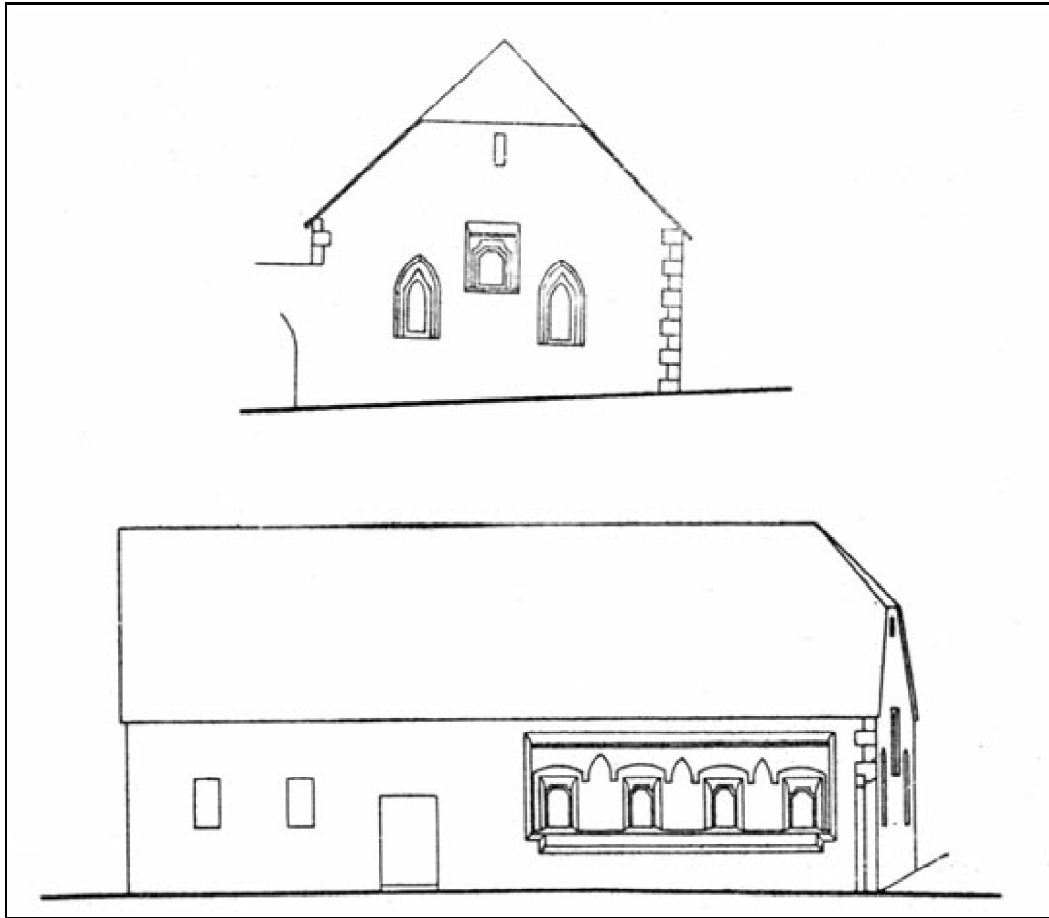
1. és 3. sz.), az első hosszabb is, mint a második. Eltér egymástól a két végrendelet szokásos bevezető formulája is: ebben csak az első utal a végrendelező betegségére (*corpore vero languens timens ineffabilem mortis eventum*), a Szt. Mihály-plébániatemplomban való temetkezésre, csak a második a végrendelező apai és anyai örökségéről való rendelkezésre. A két végrendeletből kiderül, hogy az említett Pullendorfer Mihály patrícus felesége, Ágnes asszony is kőszegi származású volt és Boldizsárnak a nagynénje (*muem*)⁵⁰⁽¹³¹⁾: ő ezüstpoharat (*ain silbreins pecherel; argenteum piccarium*) kap, a kőszegi Szt. Jakab-plébániatemplom pedig 1 dénárfontot. A soproni Szt. Mihály-plébániatemplomnak ugyancsak 1 dénárfont jut, a Szt. János-kápolnának 1 dénárfontot (első végrendelet), ill. 2 dénárfontot (második végrendelet) szán, továbbá nagyobbik aranyozott ezüsteresztjét (*cruce longiorem suam deauratam; ain silbreins chrewtzel*), valamint kisebb tárgyakat (*alie reliquie minores cum beneficio sua, ut remaneant*). A papok testvérületének (*der briester brüederschaf ft*) új kék dolmányát (*tunicam suam meliorem flaveique coloris; ain newen plaben rockh*) hagyja, továbbá Johannes Herolt, írói nevén Discipulus (†1468) német domonkos prédikáció-gyűjteményét (*Discipulum librum sermonicalem*). Az értékes ősnymtatványt a paptestvérek szedjék szét, osszák szét egymás között és Boldizsárért mondjanak misét (*iuxta valorem ac fratrum voluntatem in porciones dividant et distribuant, missasque* ¹⁴³*legant*); a kék kabátért pedig énekes vigiliát tartsanak (*in vigiliis repertis et iuxta morem canentibus*). Az egyik végrendeleti tanú, Lunzer István pap a nyomtatott esztergomi breviáriumot (*breviarium Strigoniense inpressum*) öröklí. Boldizsár mint a Tisztítóhelyen szenvedő lelkek testvérületének (*omnium fidelium animarum zeche*) tagja, azaz testvére (*frater*) 1 dénárfontot szán a testvérületnek. Csak a latin végrendeletben szerepel 1/2 dénárfont a soproni ferenceseknek a misemondásért *iuxta condignum*, azaz megegyezés szerint, csak a németben 1/2-1/2 dénárfont a soproni Szt. Sebestyén-kápolna (Házi i.m. 233) és az ispotály számára; viszont mindkettőben gazdaasszonya (*famula; schafferin*) kap 1 dénárfontot és öröklí Boldizsár öreg kék dolmányát (*tunicam flaveam antiquam; ain alten plaben rockh*) és hosszú selyembéléses bundáját (*pelliceum longum seriale; ain peltz*), csak a latin szerint még egy negyedpintes ónkannát (*cantarum quartalis stanneum*). Nagy hordó óborát (*magnum vas veteris vini; ain vierdigs vass wein*) az első végrendelet szerint utódja mérje ki (*ducilletur*), a befolyt pénzből 10 dénárfontot tőkésítsen (*recipiat pro capitali pecunia*), ill. kamatoztasson (*locet pro censibus, quia et ipse a dominis civibus suscepit et ne benefico pecunie prefate abstrahentur*), a maradék pénz a paptestvéreké legyen miséért; a második végrendelet szerint nagybátyja (*vetter*), Pullendorffer Mihály adja el vagy értékesítse (*anwirtt*), a befolyt összegből 5 dénárfontot adjon a Szt. János-kápolna tatarozására (*zw dein paw*), a többit kapják szegény emberek, ill. fordítsa misemondatásra. A második végrendelet végén olvasható az is, hogy a végrendelező halála után javadalmát adja a tanács Jánosnak, a várárokmenti Boldogasszony-templom káplánjának, mivel rendes életvitelű és Boldizsárral élete folyamán sok jót tett.⁵¹⁽¹³²⁾

Az eddigiekből is kitetszik, hogy a második végrendelet a későbbi, ez valósult meg, még pedig bizonyára Pullendorfer Mihály hathatós közreműködésével. Nyilván ennek volt köszönhető, hogy a Szt. János-kápolna tatarozására 5 dénárfont jutott, hiszen az ekkor már folyamatban lévő tatarozás (SSz. 1988, 306) főmozgatója éppen Pullendorfer Mihály lett. Így nyilván nem szedték szét az említett ősnymtatványt,⁵²⁽¹³³⁾ az pedig bizonyos, hogy nem az említett János káplán lett Boldizsár utódja.

15. A másik káplán, aki 1491-ben a házba költözött és dec. 20-án a Nagy Testvérület ládájából 10 oklevelet (adóslevelet) vett át, *gehorn auf den vodern altar zu Sand Görigen*, az *her Hanns Stoekher* volt (ahogy alsó-ausztriai származási helye, Stock falu után is nevezték), másképpen Maler János, a Szt. György-kápolna főoltára Hohensinner-alapítványának javadalmasa (II/5: 35. 1496-bon mint *her Hanns Maler gegen der schuel vber* végrendeleti tanú (II/6: 271), ugyanakkor 3 1/4 akó a bordézmája, 1 hordóban pedig még van 15 akó óbora ¹⁴⁴(II/5: 72, 76). Ő volt az 1500. szept. 6-án végrendelezett

Slapan György városplébános gyóntatója (II/6: 274). Maler Jánosnak egyik adósa volt a ház egykori gazdája, List Farkas (36. jegyzet), aki a javadalomtól 15 dénárfont kölcsönt vett fel, sem a tőkét, sem a kamatokat nem törlesztette. Ennek még 1505. dec. 4-e előtt kellett megtörténnie, mivel ekkor az adójegyzék szerint már Wieser János kőműves lakik a házban *peym hinderen thor In der silbergassen*. 1511. márc. 11-én Maler János erről a követeléséről a tanács javára lemond, mivel a tanács Boldizsár káplánnal támadt viszályában (14. fejezet) őt anyagilag kielégítette (GedB. 133). Többé nem szerepel.⁵³⁽¹³⁴⁾

1485. máj. 20-án a városi tanács a Szt. György-kápolna főoltára Bertram-alapítványához csatolta Haberleiter Miklós pátricius hagyatékából a Szt. Mihály-plébániatemplomban létrejött Kisboldogasszony-oltárjavadalmat, ennek megfelelően a telekkönyvben a városi nótárius kiegészítette a már említett fejezet címét: *Des perchtram Stiff Vnd Nicklas Haberleitter Stiff baid mitteinander* (Gb. 125^r). Azz első káplán, aki mindkét javadalomra állít ki reverzálist, Boldizsár javadalmas első végrendeletének egyik tanújaként már említett Flächel Farkas: 1510. júl. 29-én mint *Rector altaris beate virginis In ecclesia parrochiali sancti michaelis et arc sancti georgy martiris In capella eiusdem martiris* az ún. Papi könyvbe (Pb. 807; IV. rész). A Bertram-alapítvány javadalmát nyilván csak Boldizsár káplán halála után, azaz 1513-ban vehette át, és élvezte haláláig, 1520-ig. Őt követte Rupert pap, akinek idejében a vargalegények alapítványát csatolták még az előbbi két javadalomhoz s ekkor került a telekkönyv említett fejezetcíme fölé: *Schuchknecht alltar*.⁵⁴⁽¹³⁵⁾ A vargalegények alapítványa a Kisboldogasszony-oltáralapítványhoz tartozott, ezért Rupert káplán utódja, Sol Kristóf 1525. jún. 9-én szintén csak két javadalomra állít ki reverzálist (Pb. 816). A Kisboldogasszony-oltár javadalmasai 1485-től, legalább is Sol Kristóf haláláig (1553), e javadalom házában (Halász utca 1. sz.) laktak (bővebben IV. rész).

24. A Szt. Mihály (Pozsonyi) utca 3. sz. ház első építési periódusa
Dávid Ferenc–Schönerné Pusztai Ilona i.m. után)

A Szt. György-kápolna főoltára Hohensinner-alapítványában Maler (Stocker) János káplán utódja Farkas János káplán, Farkas Tamás mészáros (1492–1521) testvére, Farkas Tamás özvegyének második házassága után Premb György mészáros⁵⁵⁽¹³⁶⁾ sógora, lett. Farkas János 1504-ig a bécsi egyetem hallgatója.”⁵⁶⁽¹³⁷⁾ Ő lehetett az a hitszónok, azaz *Herr Hanns die Zeit ein prediger gesell alhie*, akivel Wimpassinger Farkas, a Kisboldogasszony-oltár javadalmasa 1505. jan. 17-én a városi tanács hozzájárulásával aug. 10-ig (*auff Sannd Lorennczen tag nagstkunftig*) tartó próbaidőre megegyezett, hogy betegsége miatt javadalmát mindenestül átengedi, János hitszónok pedig ennek fejében Farkast élete végéig eltartja. ¹⁴⁵A próbaidőt a tanács kötötte ki, *nach dem Gemeinschaftt Zu Zeyten Zwittracht macht* (GedB. 97). Wimpassinger utódja azonban nem János, hanem a fent említett Rupert káplán lett, Farkas János pedig 1511. márc. 11-e és 1516. jan. 8-a (II/1: 337) között elnyeri a Hohensinner-alapítvány javadalmát. Ezenkívül elnyerte a Szt. György-kápolna Gyertyaszentelő Boldogasszony-oltárának javadalmát is, ennek fejében szombatonként egy misét kellett mondania Szűz Mária tiszteletére az oltár előtt. A javadalomhoz tartozott egy Steiger-szőlő, amely az ispotály Szt. Erzsébet-testvérületének szőlője mellett volt. A szőlőt 1517. febr. 20-án Wetzter Farkasnak, az ispotály Szt. Erzsébet-temploma plébánosának engedte át a miseszolgáltatás kötelezettségével együtt. A szőlő 32 esztendeje, azaz 1485 óta parlagon volt (*in Ewenn gelegen*). A szőlő megmunkáltatása és a miseszolgáltatás kötelezettsége Wetzter Farkas utódjaira is átszáll.

Az átruházás természetesen a tanács beleegyezésével történt. Mivel a szőlő eredetileg Farkas János javadalmához tartozott (*Hat Zuegehört dem beneficio bei der Schull Zw negst daran des dann her hans Värkusch ytzo beneficiat ist*), a városi tanács kárpótlásul, *wen man bemelt benefici auffpawt* ('ha az említett beneficiumot felépítik'), 20 dénárfont értékig téglát és meszet ad (GedB. 167).⁵⁷⁽¹³⁸⁾ 1520. nov. 3-án még szerepel testvérének, Farkas Tamás mézszárosnak a végrendeletében, akitől 1465 dénárfontot örököl (II/1: 358).⁵⁸⁽¹³⁹⁾ Ezután hamarosan meg is halt, hiszen 1522. szept. 19-én Wetzer Farkas, az ispotálytemplom említett plébánosa a Hohensinner-alapítvány javadalmasa is: *des n. Hohensynner stiftt nachst vnder der schuel, welches Herr wolfgangg wetzer pharrer Jm Spital von Oden auferbaut* ('amelyet Wetzer Farkas, az ispotály plébánosa, elpusztult állapotából felépített'). Ez az építkezés, amelyről a művészettörténeti kutatás nem tud, 1517. febr. 20-án még nem, 1522. szept. 19-én talán már folyamatban volt: az építkezésbe nyilván az a pénz is belement, amelyet ekkor Bruckler Pál fizetett le, hogy István kalapostól megvásárolt Ezüst utcai (*in der Silbergassen*; ma helytelenül Ötvös utca) házára és Wiederer-szőlőjére terhelt kölcsönt és kamatait Wetzertől megváltsa (GedB. 239). A következő eladásnál (1525. nov. 6), amikor Wetzer Farkas a parlagon heverő (*öden*) 1/4 Magerler-szőlőt adja el, *der ettwonn Zu der Stiftt nachst vnder der Schüel gehört hat*, a telekkönyvi záradék utal rá, hogy Wetzer Farkas az adásvételi szerződésben elismerte: *bekannt solch kaufgellt an die stiftt mit angelegt Hiet* (Gb. 66^v). Az építkezésre még 1534. jan. 11-i végrendeletében is visszatér, amikor anyagi romlását indokolja meg: többek között a javadalmas ház (*das hawß pey der schuell*) és halastava (*teicht*) 300 forintot emésztett fel (II/2: 70). Nem csoda tehát, hogy az 1534. ápr. 25-i városi közgyűlési jegyzőkönyv kötelezi a városi tanácsot: Wetzer Farkas hagyatékának rendezésével kapcsolatban adja el a halastavat (II/2: 235).⁵⁹⁽¹⁴⁰⁾

14725. A Szt. Mihály (Pozsonyi) utca 3. sz. ház második (harmadik?) építési periódusa Dávid Ferenc–Schönerné Pusztai Ilona i.m. után)

16. Wetzler Farkas nem lakott a javadalmas házban, hiszen a mindenkori ispotály-plébánosnak a Széplaki utca elején (*dominus plebanus hospitalis* II/6: 404) volt háza. Javadalmas elődjének, Farkas Jánosnak az idejében történt az a pusztulás, amely miatt a javadalmas házat, pontosabban az emeletét, az 1520-as években újra kellett építeni. Ezt a pusztulást tűzvész okozta. Az 1510-es évek hiányos forrásai ellenére tudunk több tűzvészről, így éppen 1514-ből javadalmas házunk közelében, a *Wieden* nevű utcában,⁶⁰⁽¹⁴¹⁾ sőt az építkezés idején, 1523. ápr. 8-án leégett a Wieden 8 háza és javadalmas házunk egész adóközete, a második fertály negyedik közete (Fövényverem, Szt. Mihály utca), úgyhogy a tűzkárosultaknak már ápr. 13-án 5 évre mindenféle fizetési kötelezettség alól a tanács mentességet adott, kötelezve őket, hogy helyreállított házaikat a jövőben mind fazsindellyel fedjék: *doch das sy all mit schindtl degkhen sollen* (Bb. 188; 11/5: 353). Így érthető, hogy Hengst Lénárd pap (az 1505-ben elhunyt Hengst Márton varga fia), aki 1514. aug. 31-től kezdve volt a várárokmenti Boldogasszonytemplom Szt. Anna-oltárának javadalmasa

(Pb. 808), borát nem javadalmának elpusztult fővényvermi házában, hanem itt a Szt. Mihály utca 3. sz. ház pincéjében (bordézmája 1525: 5 1/2 akó; 1526: 3 akó; 1528: 4 akó; 1534: 6 akó) tartja [148](#)(II/6: 404, 433; 1528., 1534. évi bordézmajegyzék 4^v, 30), sőt sógorának, Kastner János belvárosi vargának Szt. György utcai házában (II/6: 436).

17. A kutatás szerint a ház a XIV. században épült, amint ezt a földszinti szoba délkeleti sarkában, a kőalapozás mélységében talált építőáldozat (aquamanile formájú, mázas cserépedény, három kosfejes kiöntővel) bizonyítja. Ekkor földszintes ház épült: „A szobát belül faburkolat védte..., a mennyezet gerendái tehát a homlokzati fallal párhuzamosak voltak..., a korai famennyezet gerendái nem nyúltak bele a falba, tehát nem a körítő vegyes falra, hanem a fából készült oldalfalra neheztedek. Maguk az ablakszerkezetek is részei voltak a faburkolatnak... Az utcai homlokzaton három kisebb ablak világította meg a szobát. Közülük a középső magasan kiemelkedett...” Az oldalhomlokzaton négy ablak volt (24. kép). A földszintes házban 1459–1469 között a Szt. Mihály-plébániatemplom Háromkirályok oltárának javadalmasai laktak. 1469–1490 között emeletet húztak rá. A háznak általunk feltárt története nem igazolja a művészettörténeti kutatásnak azt az állítását, hogy „az új, egyemeletes lakoszárny szintenként egy-egy beneficiátusnak biztosított lakást” (i.h. 130). Viszont a ház történetével is igazolható a művészettörténeti kutatásnak erről a második építési periódusról (25. kép) szóló megállapítása: „Az alaprajzot igen egyszerűnek, egy-egy utcai és udvari szobából állónak gondoljuk... A tágas udvari szobát mindkét szinten két-két ablak világította meg... Az elrendezés külső lépcső mellett szól... A lépcső önálló, a faltól független faszerkezet volt. Az így rekonstruált későgótikus alaprajz szokatlan vonása a konyha hiánya. Fel kell tennünk, hogy ezt külön melléképületben helyezték el... A jól tanulmányozható utcai rész a korábbi periódusokhoz hasonlóan csupán egy-egy szobát tartalmazott szintenként. A földszinti szobának ekkori famennyezete is fennmaradt – ismereteink szerint a legkorábbi hazai fafödém... Mindkét szoba vakolt-meszelt volt; ablakai a külső falsíkon elhelyezett kökeretes ablakok... A fennmaradt részletformákat sorra véve, először is a főhomlokzaton levő erkélyről kell megemlékeznünk... A homlokzat vakolata barnás színű natúr vakolat volt, a sarkokat a síkból enyhén kiemelkedő nagy, váltakozóan négyzet és téglány alakú sarokkváderek díszítették. Az armírozásokon sötét cinóber-fehér-aranyokker táblák váltogatták egymást”. Mint említettük, a művészettörténeti kutatás nem tud a már tárgyalt (**16.** fejezet) tűzvészről, illetőleg az 1520-as években végrehajtott újjáépítésről (harmadik építési periódus). Említettük (**13.** fejezet), hogy 1522–1525 között a földszinten lakó Safenberger György beneficiátus is építkezett. A művészettörténeti leírás csupán a későbbi, XVI–XVIII. századi lépcsőről szól. Mindenesetre áll, amit ez a leírás összefoglalóan megállapít: „Az emeletes, erkéllyel díszített épület a XV. század végén a városrész egyik legkiemelkedőbb épülete lehetett” (i.h. 132).[61\(142\)](#)

(Folytatjuk)

1989. XLIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

149 HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

1989. XLIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI / Hiller István:

Hiller István: Adatok a soproni németek kitelepítéséhez

Gondolatok Fehér István: A magyarországi németek kitelepítése 1945–1950. (Budapest, 1988, Akadémiai Kiadó, 232 lap) c. könyvhöz.

1. A könyv azt taglalja, vajon szükségszerű volt-e 1945 után a németek jelentős részének kitelepítése Magyarországról, helyes volt-e a kollektív felelősségre vonás, ez hogyan történt és hogyan viszonyultak a kitelepítés kérdéséhez az egyes koalíciós pártok? A könyv minden sora vonatkoztatható Sopronra és környékére is, mert tudvalevő, hogy ez a vidék volt a kitelepítések egyik legnagyobb helyszíne. Ezért indokolt a könyv részletesebb ismertetése, adatok, gondolatok hozzáfűzése.

A szerző az előszóban lényeges megállapításokat tesz. A közel száz milliós német nemzetnek 0,5%-a, azaz 470 ezer fő élt a trianoni Magyarországon (1941-es adat a népszámlálás alapján!) „A közös haza, a közös sors összekapcsolt, összekovácsolt bennünket jóban és rosszban.” 1938 és 1950 között élte át a hazai németiség itteni történelmének legdrámaibb időszakát. A kitelepítések kegyetlen végrehajtása helyett lehetett volna más megoldást is találni a nemzetiségi kérdés megoldására. A bűnösök büntetése jogos volt, de a kollektív felelősségre vonás, ártatlanok százezreinek felelősségre vonása antidemokratikus, antihumánus és igazságtalan volt. Szerző a kitelepítések egész rendszerét és formáját is megkérdőjelezhetőnek tartja és könyvének célját abban jelöli meg, hogy eloszlassa az e téren tapasztalt tévhiteket és torzításokat, feltárja az igazságot és tudományos igazságszolgáltatást is adjon.

A könyvben szűkebb pátriánkon belül szóba kerülnek: Ágfalva, Balf, Bánfalva ill. Sopronbánfalva (sic!), Brennbérgánya, Fertőboz, Fertőrákos, Harka, Kópháza, Nagycenk, Sopron.

2. A könyvben megállapítást nyer, hogy már 1942 második felétől megindult a Volksbundból a tömeges kilépések sorozata. A helyi vezetők és az országos központ azonban nem törölte a kilépőket, mert a létszámcsökkenést nem nézték jó szemmel Berlinben. „Tehát, aki egyszer belépett a szervezetbe, vagy erőszakkal, csellel aláírták vele a belépési nyilatkozatot, az 1945-ben eleve hazaárulónak minősült, s a földreformrendelet rá is vonatkozott.” Ezzel kapcsolatban a könyv idézi a Sopron megyei Nemzeti Bizottság irataiból az 1945. április 21-i jegyzőkönyvet, mely szerint: „A Sopron megyei nemzeti bizottság 1945. április 21-én elhatározta, hogy a volksbundistákat azonnali hatállyal kizárja a közéletből, és közmunkába állítja őket, de a Volksbundon kívül állókat nem sújtotta semmivel sem” (28). Itt máris jelentkezik a tévedés egyik lehetősége, mert lehet, hogy valaki kilépett, de nem törölték. 1978-ban egyik írásomban magam is foglalkoztam – a teljesség igénye nélkül – a Volksbund soproni szerepével, hasonló fejezetcímmel (A Volksbund. SSz. 1978, 101–124.) Ebben többek között azt írtam, hogy „számos kitelepített sopronival új hazájában közölték: a Volksbund tagja volt.” Ez a mondatom, de az egész írás, eléggé indulatos kritikát váltott ki (SSz. 1980, 129–142.) Fehér könyvének tanulmányozása után úgy vélem, hogy nem kell változtatnom több mint egy évtizeddel ezelőtt tett megállapításaimon.

A kitelepítések időszakában a magyar sajtóban a kitelepítésekkel kapcsolatban – megítélésem szerint – a cikkek hangneme kevésbé volt gyűlölködő, mint a kitelepítéseket követelő időszakban, tehát a felszabadulás után, 1945 áprilisától a tényleges akciókig. 1945. április 15-én Kovács Imre írt „hírhedtté vált cikket” a Szabad Szó-ban. Többek között ezeket írta: „Jöttek egy batyúval a hátukon, szemükben az új föld ígéretének varázsával, lelkükben a hűség örök fogadalmával, [150](#) hogy mindig, minden körülmények között

az anyanépet, Germániát szolgálják... Nem érdemli meg a svábság a kegyelmet... Nincs irgalom, nincs kegyelem. A legradikálisabb megoldást követeljük: a svábokat ki kell telepíteni az országból. Le merjük írni, ki merjük mondani: harminckilós csomaggal és ötven pengővel menjenek...” (i.m. 34.) Nem volt enyhébb az Uj Sopron című politikai napilap sem. 1945. május 1-jei számában írja: „...„Elég legyen a birkatürelemből! Ne legyen a sok magyar bűnünk mellett a legnagyobb: az örökös megbocsátás.”

3. Sokszor leírták már helytörténészeink, magam is vallom, hogy városunk történelme során soha nem volt „ingadozó” a szó mai politikai értelmezésében. Lakossága mindig higgadtan és önmérséklettel viseltetett a politikai eseményekkel szemben, saját belső városi ügyeit nagyon kritikusan vigyázta, polgárai kiálltak egymásért. A kitelepítés hírére nagy riadalom támadt ugyan Sopronban, de nem volt pánik! Amikor a kitelepítés tényé kezdett válni, a város lakosságának többsége érezte, hogy itt valami nagy igazságtalanság készül: a kollektív büntetés nem indokolt és jelzett formájában embertelen. Tudjuk, hogy pl. Házi Jenő akciót kezdeményezett a kitelepítés ellen, ő pedig igazán nem volt nácibarát, sőt még németbarát sem! (A megfelelő helyen erre részletesen visszatérek.) Fehér István könyve idézi a Sopron megyei főispán átiratát az alispánhoz és a megyei rendőrkapitányhoz 1945. április 26-án: „A város és a vármegye területén még mindig nagy számban találhatók volksbundisták és egyéb fasiszták. Elvárom, hogy az Alispán úr és a Rendőrkapitány úr a legerélyesebb eszközökkel gondoskodjanak ezek összegyűjtéséről és internálásáról. Szóbelileg ezen rendelkezésemet már több ízben kiadtam, azonban nem látom, hogy kellő eréllyel lennének a szükséges intézkedések” (i.m. 35). Ezekután születhettek bizonyára azok az intézkedések is, amelyek folytán naponként vitték az egyes csoportokat a városháza elől különböző – kétségtelenül szükséges – „köz munkára”. Magam is láttam, amikor nyakukból madzagon elől-hátul nagy táblák lógtak horogkereszttel, nyilaskereszttel, és terelték őket lapáttal, csákánnyal stb. Az igazságtalanság csak az volt, hogy olyanok is voltak közöttük, nem kevesen, akik éppen e jelképek és ezek megtestesítői ellen voltak, sőt üldöztetést szenvedtek, letartóztatásban voltak a bukott rendszer utolsó idejében. A sok gyalázatos dolog után persze nem lehet csodálkozni azon, hogy a hatalom új birtokosai szubjektívek voltak és nem látták, hogy ez is hátráltatja a „demokratikus kibontakozást”. Szenvédélyek és indulatok jogosságát, ill. inkább indokoltságát sem vonhatom kétségbe több évtized után sem!

Fehér azt írja könyvében, hogy a Sopron megyei főispán 1945. május 3-án kelt jelentésében nyilvánvalóan túloz, amikor beszámol az Országos Földbirtokrendező Tanácsnak: „Sopron város területén a földigénylők 99%-a mintegy 6000 fő a Volksbund tagja volt, s a földosztás csak áttelepítéssel oldható meg.” Megint csak érthető az ilyen időszakokban a túlzások és tudatosan „célzott” jelentések, felterjesztések.

A könyv ismerteti a Sopron megyei főispán 1945 májusi bejelentését, miszerint emberek ezrei lépik át a határt vonaton, más közlekedési eszközön vagy gyalog. Tömegével települnek vissza a volksbundisták, SS-katonák, melynek következményeképpen komoly bonyodalmak várhatók, mert helyükön már új telepések vannak. Itt a szerző a GySmL. II. Főispáni iratok, 900, 1945. július 20. számú iratára hivatkozik. Túlzásnak tartja a szerző az Uj Sopron 1945. július 28., augusztus 3. és július 8-i közleményeiben, cikkeiben szereplő állításokat is: „Harkáról, ahol az összlakosság létszáma 1030 volt, 600 német menekült el, akik júliusra visszajöttek. A Sopron környéki volksbundisták a Fertő nádasai között bujdosnak, várták a visszatelepülési lehetőséget. Fedett kocsikon, álcázva közelítették meg a határt és léptek hazai földre – túlozta el a helyzetet az Uj Sopron” (i.m. 53.).

Amikor a SSz-ben megjelent már említett cikkem kritikája, magam sem tartottam bizonyító erejűnek ezeket a sorokat:... „a Fertő-part nádasaiban és a Nagycenk környéki erdőkben bujkáló SS-ektől sokáig rettegett a környék és csak többszörös közös magyar és szovjet katonai fellépéssel sikerült felszámolni őket” (SSz. 1980, 132–133.). Az újságcikkek ebben az időszakban valóban és érthetően túloztak. Ezeket iránymutató

forrásként kell felfogni, alapos, elemző, összehasonlító történelmi vizsgálatnak **151** kell alávetni, úgy ahogy ezt Fehér István tette. Ettől függetlenül is igaz azonban, hogy voltak olyan „kitelepítendők” is, akik még kitelepítésük előtt hangoztatták, – magam hallottam – hogy üres kézzel mennek ki, de majd fegyverrel jönnek vissza. Azt hiszem, az ilyen hangúak voltak a kivételek! Gondoljuk csak meg: 1945-ben ki gondolhatott reálsan az SS visszatérésére? Egyébként ezt az azóta meghalt, akkori fiatalembert ki sem telepítették, mentesítették, mert magyar katonaként harcolt a fronton. Ilyen is volt, meg sok más is! Tulajdonomban van a „Kitelepülők névjegyzéke” és más, a kitelepítéssel kapcsolatos dokumentum. Ezek alapján is, meg akkori soproni „naplók” alapján is lehet kiegészítéseket tenni az ismertetett könyvhöz, de ezt később megint csak a megfelelő helyen fogom tenni.

Megállapítja Fehér azt is, hogy kétségtelenül erősödött a hazatért volksbundisták hangja, agressziója. Megbátorodtak Harkán, Bánfalván, Ágfalván, Balfon, Fertőrákoson. Nem akarták tudomásul venni a megváltozott magyar törvényeket. Ezzel kapcsolatban szól a soproni alispán átíratáról néhány járás vezetőjéhez (GySmL. II. Alispáni iratok, 2336/1945. július 20.). Idézi az Uj Sopron cikkíróját is: „A Volksbundista-kelevény megérett arra, hogy kifakasszuk a nemzet testéből” (i.m. 55.).

1945. augusztus 29-én Sopron megye főispánja átíratot küldött a belügyminiszternek, amelyben kérte a Sopron környékén lévő német községek választójogának általános felfüggesztését, mert e községek lakóinak felénél nagyobb százaléka a Volksbund tagja volt. Miután a svábok kitelepítése nem fejeződik be a választásokig, célszerűnek tartotta, hogy a miniszter egyöntetűen megvonná az ott lakók aktív választási jogosultságát. A rendelkezés kiterjesztését kérte Ágfalvára, Balfra, Fertőrákosra, Harkára, Sopronbánfalvára és a város területéhez tartozó Brennbergbányára.

A Magyarországról kitelepítendő németek számát Fehér 303 419 főben adja meg és ezt az adatot statisztikai táblázatban is bontja. Valóban megrázó statisztika. A 12 éven aluli gyermekek és a 60 éven felüliek száma 97 653 fő volt és ebből is több mint 60 000 a 12 éven aluliak száma, akik érthetően nem voltak sem volksbundisták, sem SS-katonák, sem háborús bűnösök, sem a magyar nemzet ellen vétők. Több mint 100 000 volt a munkások, illetve az 5 katasztrális holdnál kisebb földdel rendelkező szegény parasztok száma és a kitelepítendőek több mint felét alkották az eltartottak (i.m. 67–68.).

Egy másik helyen a könyv azt írja, hogy 1945 decemberében, optimális számítások szerint Magyarországon 370–380 ezer német élhetett, számuk a háborús események miatt csökkent ennyire (elmenekültek, SS-be léptek stb.). Ebben az időben készítették el a gyűjtőtáborok tervét. Ezekbe 450 ezer embert akartak telepíteni, illetve összevonni. Annyit, amennyi nem is volt. Egy táblázatban Fehér a gyűjtőtáborok közül az ún. „II. Északnyugati gyűjtőtáborok” helyül jelöli meg Fertőrákost és Sopronbánfalvát, ahol a német lakosság aránya 85–85%-osan szerepel (i.m. 84–85.). Egy korábbi munkámhoz gyűjtött adataim szerint (még nem jelent meg) a Sopron környéki németek aránya hat községben a következő volt: Fertőrákos 98%, Balf 96%, Harka 95%, Ágfalva 92%, Fertőboz 91%, Sopronbánfalva 88%. A községek lakosai kisparasztok, törpebirtokosok, ipari munkások és napszámosok voltak. Ez utóbbiak leginkább Sopronba jártak dolgozni.

Az említett gyűjtőtáborokat ún. kitelepítési oszlopokba sorolták, amelyekben egyenként 60–70 ezer ember mozgását tervezték. A 3. sz. oszlopba tartozott Veszprém, Győr, Sopron és Fejér megye. A táborokba való tömörítést megkezdték, teljes végrehajtására nem került sor. Az Északnyugati Gyűjtőtábor területén Mosonszolnokra Mosonszentjánosról és Mosonszentpéterről 1945. december 16-án 85 családot gyűjtöttek össze: „A németek ellenálltak a 100 főnyi rendőrségnek. A rendőrség veréshez, megbilincseléshez nyúlt. Némely helyen orosz katonák vették védelembe az üldözötteket. A kitelepítés éjjel történt, még élelmet sem

tudtak magukkal vinni. Nem számított, hogy Volksbund-tag vagy sem. A döntő az volt, hogy az érkezett telepes melyik házra mutatott rá. Ahol volt minden, azokat vitték” (i.m. 86.). Ilyen eljárásáról Sopronban nem tudunk, azt azonban láttam, amikor a kitelepítés során a Fövényveremben az egyik kitelepítésre ítélt nem akart menni és belekapaszkodott a kapuba, a rendőrök enyhén szólva erőszakot alkalmaztak.

1524. A kitelepítések idejében megindultak az ún. mentesítések is. Mentésítő bizottságok alakultak, ahol az egyes koalíciós pártok más-más szempontok alapján igyekeztek „mentesítő tevékenységüket” érvényesíteni. Fehér István ezzel kapcsolatban úgy vélekedik, hogy a Kisgazdapárt a választások után tagjai közül leginkább a vagyonosabb német parasztok védelmét szolgálta és mentesítésüket gazdasági indokokkal támasztotta alá. Éppen soproni példaként írja, hogy a Sopron megyei nemzeti bizottság 1946. január 22-i ülésén a Kisgazdapárt képviselője összehasonlítást tett a szorgalmas németek és a lusta telepesek között és javasolta a kitelepítések lassítását. A kitelepítésnek az lesz majd a következménye, hogy az 1946-os gazdasági év is ugyanolyan katasztrofális lesz, mint az 1945-ös. A Magyar Kommunista Párt alapvető álláspontja 1946 elején az volt, hogy elsősorban a német munkásokat és bányászokat kell mentesíteni a kitelepítés alól. A Szociáldemokrata Párt következetesen ellenezte a kollektív felelősségre vonást és szintén szorgalmazta a német munkások és bányászok mentesítését. A Nemzeti Parasztpárt nacionalista álláspontot foglalt el – főleg a Kovács Imre-féle szárny – és a „minden német bűnös” elvet vallotta. Vidéken azonban már nem ez volt egyértelműen a politikai gyakorlat, ott már kértek mentesítéseket. Az említett kommunista-szociáldemokrata felfogás érvényesítése alapján kerültek mentesítésre pl. az SZDP-tagok Sopronbámfalván és Brennbergbányán (i.m. 86. 87. 143.).

A magyarországi németek kitelepítése 1946 januárjában kezdődött meg a belügyminiszter 70.010/1946. B.M. számú rendelete alapján. A rendelet értelmében a kitelepítésre kijelölt falvakat el kellett zárni a külvilágtól. Az első szerelvényeket Budaörsről indították. A kitelepítések megkezdésének hírére megmozdult Sopron társadalma. Fehér is írja, hogy a soproni egyházi szervezetek 1946. január 15-én memorandumot küldtek a külügyminiszterhez, amelyben kérték az alaprendelet felülvizsgálatát. Ebben elemezték Sopron múltját és tiltakoztak az ellen, hogy a hűség városából a magyarhű németeket is kitelepítik (i.m. 90). Ezzel kapcsolatban pontos részleteket közöl Hanzmann Károly soproni evangélikus espereslelkész kéziratosa krónikájából: Helyzetrajz és adalékok a soproni ág. h. evangélikus egyházközség 1900–1950. évi történetéhez. I. rész. A korszak krónikája (A feldolgozás lehetőségéért ezúton is köszönetet mondok a családnak).

Hanzmann Károly írja: „Az 1946. április 11-i egyháztanácsai jegyzőkönyvben olvasható: Ez idő szerint a mi napjaink nem csendesek és nem békességesek. Szívünk, lelkünk telve van sok aggodalommal és kétségbeeséssel. A kitelepítés réme, pusztulás fenyegeti egyházmegyénket és benne a mi gyülekezetünket is. Mikor újévkor megjelent a rendelet, bizalmas értekezletet tartottunk. A jelen voltak mind megegyeztek abban, hogy a róm. katolikusokkal együtt kell felterjesztést intéznünk a miniszterelnökhöz. Ezt a felterjesztést meghallgatásunk után a r. kath. konvent elnöke, Dr. Házi Jenő városi főlevéltáros el is készítette. Megküldtük a miniszterelnöknek, országgyűlési képviselőinknek, Sopron városának, a r. katolikusok a hercegprímásnak, mi pedig az egyetemes felügyelőnek, a püspöki karnak, és a Magyarországi Lelkészegyesület Elnökének. Bizalmas úton szóbeli ígéretet kaptunk kérésünk meghallgatását illetően. Egyházi főhatóságunk továbbította kérvényünket; püspökünk személyesen is itt járt köztünk; de biztató eredménnyel nem értesíthetett. A kitelepítés ügye hamarosan előrehaladott stádiumba lépett” (Hanzmann i.m. 159.).

Sopron város tanácsa 1946. január 26-i keltezéssel beadványt juttatott el a miniszterelnökhöz a német anyanyelvű, de magyar nemzetiségű helyi lakosoknak a németországi kitelepítés alóli mentesítése ügyében.

A kérelmet Házi Jenő vitte Budapestre és a Kisgazdapárt országos főtitkára útján juttatta el a miniszterelnökhöz. A beadvány drámai hangon szól a város történetéről, arról, hogy német anyanyelvű lakosai is a magyarsághoz való nemzethű magatartást tanúsítottak. Az 1921-i népszavazáskor – az 1920. évi népszámlálás adatai szerint – Sopron lakosságának 48,7%-a volt magyar és 48%-a német anyanyelvű, 3,3%-a más nemzetiségű. Ha minden magyar hazája mellett szavazott is, ez csak 48,7%-ot jelentett volna, vagyis Magyarország elvesztette volna Sopront, ha a német anyanyelvűeknek több mint fele nem maradt volna hű hazájához. „Mivel az a meggyőződésünk, – írja a beadvány – 153 hogy a német, de egyéb idegen anyanyelv megvallása is Magyarország ezeréves hagyománya szerint nem lehet bűn és ez büntetést nem vonhat maga után, ez okból Sopron sz. kir. város tanácsának megbízásából azzal a kéréssel fordulok Miniszterelnök úrhoz, hogy ezt a 4935 magyarhű német lelket minden további igazolás nélkül mentesítse az áttelepítés alól, hogy így ezek elvegyék a megérdemelt jutalmukat az 1921. évi népszavazáskor tanúsított államhűségük fejében”. (A beadvány teljes szövegét közli: Dokumentumok a népi demokratikus fejlődés történetéhez Győr-Sopron megyében 1945–1948. Győr, 1986, 110–111.).

Sopronban és környékén a társadalmi mozgalmak láttán felcsillant a remény a nagyobb arányú mentesítés lehetőségére. Mint azonban a soproni járási főjegyző jelentése a főispánhoz rögzíti: „A lakosság hangulata nagyon rossz a német községekben, sokan letargikus állapotban vannak” (i.m. 91.). Különböző hírek és rémhírek árasztották el a várost és a falvakat. A Győri Munkás c. lap 1946. február 10-én pl. azt írta, hogy Sopronban az a hír terjedt el, itt nem lesz kitelepítés, mert Sopront Ausztriához fogják csatolni. Január 5-én a bécsi rádió bement, hogy nem fogadnak be magyarországi német menekülteket, de ha Sopron Burgenland testét képezné, találnának megoldást. Ebben az időben inkább az volt jellemző, hogy Ausztria felől szöktek még mindig ide a határon át és nem fordítva. Az egyik rendőrségi razzia során Sopronban 1500 személyt állítottak elő. Állandósult a csempészet. A sajtó ezek bűneit is a németek nyakába varrta (i.m. 97,98,101.).

Fehér könyvében jelentős helyet kap a pártok között kialakult politikai csatározás, amely Sopronban a kitelepítések egyre riasztóbb hírére bontakozott ki. Fehér közli, hogy a Kisgazdapárt Sopron megyei szervezetének kezdeményezésére 1946. április 10-én nagyszámú küldöttség utazott Budapestre. Ez a német anyanyelvűeket akarta levetetni a kitelepítési listáról, tekintet nélkül arra, hogy a Volksbund tagjai voltak-e vagy sem. A kommunisták úgy vélekedtek, hogy a kisgazdák a burzsoák érdekeit képviselik, mentesíteni akarják a Volksbund tagjait, a kitelepítési listára olyanok neveit írták fel, akik már meghaltak. A kitelepítési szerelvényeket azonban 1000–1100 fővel kellett megtölteni és így a halottak helyett ártatlanok is felkerültek a szerelvényekre. Fehér hivatkozik Sopron megye és Sopron város nemzeti bizottsági jegyzőkönyveire, a polgármester levelére, melyet a belügyminiszternek írt 1946. április 29-én, a Magyar Kommunista Párt Sopron megyei titkárának 1946. május 18-án kelt jelentésére és a főispán 1946. április 30-án kelt levelére a miniszterelnökhöz. Az MKP Sopron Megyei Bizottsága április 18-án felhívást tett közzé, amelyben követelte a kitelepítés minél gyorsabb lebonyolítását, elítélte a reakció mesterkedéseit, vegyék figyelembe Sopron speciális nemzetiségi sajátosságait, követelte, mentesítsék az újjáépítésnél nélkülözhetetlen németeket, ha nincs bűnük, emberséges kitelepítést szorgalmazott és követelt, végül felhívta a figyelmet a telepesek erkölcsi, politikai magatartásának megvizsgálására. A Sopron megyei nemzeti bizottság azt követelte, vonják felelősségre azokat, akik akadályozzák a kitelepítéseket. Április végén 800 kommunista tüntetett a Széchenyi téren a Kisgazdapárt kitelepítési politikája ellen. Joggal állapítja meg Fehér, hogy a németek kitelepítésének kérdése mindinkább harc kérdése lett a koalíciós jobb- és balszárny között. Sok minden történt ebben az időben. Így pl. a politikai rendőrség leleplezett egy bűnszövetkezetet a Statisztikai Hivatalban, amely meghamisította az egyes községekben lakó németek statisztikai adatait. A Kisgazdapárt egyes ügyvéd tagjai hamis nyilatkozatokat szerkesztettek 100 liter

borért. Ezekre válaszul leállították a mentesítéseket, de a felfüggesztés ideje alatt is robotgok a szerelvények nyugat felé, mert az ütemtervet tartani kellett. A mentesítés körül nagy anarchia uralkodott: „A mentesítések lehetősége jelentős mértékben megnövelte a haszonlesők, korrupt elemek, megvesztegethető hivatalnokok számát” (i.m. 98, 101, 102, 104, 105.).

5. Ilyen körülmények között eljött az idő, amikor bizonyossá vált, hogy Sopronban és környékén is visszavonhatatlanul megkezdik a kitelepítéseket. Hogyan történt ez? Idézem a szemtanú naplóját:

„Valóban hihetetlennek tűnő dolgok történtek az áttelepítéssel kapcsolatosan. Az első kitelepítési lista április 26-án jelent meg és már 27-én délután fél 7 órakor 154 vitte is a győri pályaudvarról az első szerelvény az első 980 embert, a korábban internált volksbundistákat és családtagjaikat. Azután jöttek sorba a többi vonatok. A kormányrendelet értelmében az áttelepítési névjegyzékbe felvetteknek jogukban állott, hogy a lista közzétételétől számított öt napon belül felfolyamodással élhetnek, újabb elbírálást kérve ügyükben; de ezzel mit sem törődtek, már másnap vitték is őket. Szigorúan tiltva volt a pályaudvarra kimennünk; hiába próbáltunk külön is a politikai rendőrségnél és a polgármesternél engedélyt szerezni; tehát engedély nélkül próbáltuk meg mi hárman ev. lelkészek, hogy legalább a kerítés mellől integetve búcsúzzunk sok szeretett egyháztagunktól. Aztán be is jutottunk a külső pályaudvarokon veszteglő hosszú szerelvényekhez és néhány meleg szóval és kézszorítással búcsúztunk. Sokszor elszorult a szívünk a ragaszkodás megható nyilvánítása kapcsán. Hozzávetőlegesen 4600 kitelepítettel fogtam kezét. Május elsején azután végleg kitiltottak bennünket lelkészeket a pályaudvarok tájékáról, holott még a veszthelyre induló gonosztevőt is elkísérheti a pap. Hiábavaló volt minden további kísérlet. 35–40 tehervagonos szerelvények vitték ezerszám embereinket. Nem volt jogvédelem; a nyers erőszak uralkodott mindenben. Akárhány olyan eset is előfordult, hogy valótlan adatok alapján telepítettek ki egyeseket, ha volt valamiféle vagyonuk: mert ez sem volt ám az utolsó szempont az elbírálásnál. A fő baj ott volt, hogy kollektíve kezelték a kérdést, s nem egyénenként bírálták el az eseteket. Aki német anyanyelvűnek, vagy pláne német nemzetiségűnek vallotta magát az 1941. év eleji népszámlálásakor, az menthetetlen volt... Pedig köztudomású, hogy az 1941. évi népszámlálásakor az összeíróbiztosok azzal az utasítással mentek városszerte a családokhoz, hogy csak egész bátran vallják magukat németeknek, mert ezzel ország-világ előtt dokumentálják, hogy nem vagyunk elnyomottak. De nem hallgatható el itt sem az a lelketlen propaganda, amelyet a guruló márka vámszedői hangzatos szavakkal, hosszú idő óta szabadon kifejtettek. Sajnos nagyon sok embert megkötyagosítottak; s ami a legfájdalmasabb, túlnyomórészt a mi embereink sorából került a nagy többség... Szép városunk soha nem látott pusztulás képét mutatta. Egész utcák néptelenedtek el. A Balfi utca, a Halász utca, a Szent Mihály utca, a Malom utca, a Fapiac, a Domonkos utca, a Kis utca (ma Pócsi utca. H. I. megjegyzése.) stb. Mintha kihaltak volna.” Hanzmann Károly ezekután részletesen elemzi, hogy hogyan tévesztették meg az embereket, név szerint is megemlíti a bűnös vezetőket, a nagy többséget teljesen ártatlannak tartja. Majd így folytatja: „És mégis kegyetlennek kell mondanunk a kitelepítéssel kapcsolatos csapást. Senki sem szólna, ha ama első helyen említett 500 embert éri csupán. Azok megérdemelték a drákói szigort. Már a második helyen említett 1000 hívünk akár csak egy kis jóindulattal is megmenthető lett volna gyülekezetünk és magyar hazánk számára, ha mindjárt mondjuk részleges vagyonelkobzással büntetik is őket. Okultak volna belőle és hasznos, munkás tagjai maradtak volna hazánknak. A többi 5000-ról viszont még a legelfogultabb ellenség is kénytelen elismerni, hogy nagyfokú igazságtalanság volt ez a megoldás és egyenes merénylet maroknyi nemzetünk jól felfogott érdeke ellen. A történelem már produkált efféléket.” Hanzmann Károly ezután részletesen leírja saját kitelepítési ügyét. Megírja, hogy a lelkészek közül ő érezte leginkább a kitelepítés következményeit, mint bennszülöttnek jó talaja volt a bennszülötteknél. Rá is sort akartak keríteni a kitelepítést intéző körök. „1946. május 16-án plakát közölte a város népével, hogy Sopronban és vidékén az áttelepítés befejeződött

és a vészbizottság tagjai elutaztak, csupán egy tagját hagyták még itt.” (Más helyen írja Hanzmann Károly, de ide való: „Jellemző, hogy nagypénteken kezdte meg városunkban működését a kitelepítési bizottság... Nagy apparátussal jöttek, mert 420 embernek kerestek és foglaltak le magánházaknál szobákat. Fellépésük és egész viselkedésük városszerte megvetést keltett. A karhatalmat is tetemesen megerősítették idevezényelt alakulatokkal; állítólag 2000 rendőrt hoztak erre az időre városunkba.”) „Május 20-án, ebéd után egész váratlanul egy pótlístát tettek még ki a városi festőterem falára, amelyre a város vezetősége megtagadta aláírását, mint utólag megtudtuk. Nagy meglepetésünkre feleséggel és fiammal én is rajta voltam a listán.” Az espereslelkész – mint a naplóból megtudjuk – betegen felkeresett minden illetékest, majd este 10 órakor bejutott Gárdos György csepeli 155 munkáshoz, aki a kitelepítés záróakkordját intézte. Gárdos súlyos vádokról beszélt, melyet a politikai rendőrség kivizsgált és amely szerint Hanzmann Károly a soproni németiség egyik szellemi vezére és „nagyon népszerű”. Röviden kijelentette: másnap reggel a fél 8-kor induló szerelvényel menniök kell! Az elszánt ellenállás láttán két heti halasztást kapott írásban. Ez alatt összekötetések révén sikerült a Központi Statisztikai Hivataltól megszerezni az 1941. évi népszámlálási bevallás másolatát, amellyel bizonyítani lehetett a magyar anyanyelvűség és nemzetiség beírását. 1946. május 22-én a politikai rendőrség (Szele politikai rendőrszázados és Szigeti Szabó Tibor rendőr alezredes aláírásával) kiadta az erkölcsi bizonyítványt: a kérelmező „büntetlen előéletű és politikai szempontból nincs kifogás ellene, erkölcsi magaviselete rendőri szempontból kifogástalan”. Tudatos hazugságról volt tehát szó, rosszindulatú kísérletről a kitelepítésre. Ez történt Pröhle Károly bánfalvi lelkésszel is, akit szintén listára tettek. Csak erélyes tiltakozására, ártatlansága bizonyítása után mondták, hogy tévedés történt. „A magunkfajta ember igaza tudatában védekezik; de mit kezdjen a megfélemlített és elcsüggedt járatlan felebarátunk?” (Hanzmann i.m. 162–167.)

6. 1946. április 17-én a Kiszgazdapárt lapjában Radó Ferenc hamis riportot írt az ágfalvi kitelepítésről. Azt írja, hogy minden kérdésre megnyugtató választ kapott. Szerinte megkapó volt a vonat melletti réten táncoló fiataltság, rezesbanda fújta volna a talpalávalót, a fiatalok, mintha csak farsang lenne, walcert táncoltak. Az öregek beszélgetnek, sörözgetnek, kocsijukat rendezgetik. Átlag 30–40 embert raktak egy kocsiba. A gyerekeknek és felnőtteknek fekhely is jutott. „Mi magyarok, akik itt maradtunk, most nem nézzük már hosszú éveken keresztül elkövetett hazaárulásukat...” (Radó édesapja a német *Rauchbauer* névről magyarosított...)

A Kiszgazdapárt Sopronban radikális álláspontot foglalt el az ún. „svábkérdésben.” A párt nevében ugyancsak Radó Ferenc írt cikket már 1945. május 20-án az „Uj Sopron” lapban „Új honfoglalás” címmel. Radó Ferenc, aki a felszabadulás előtt is sokoldalúan dolgozott a Volksbund befolyás ellen, később a Gestapo faggatta, ezt követően munkaszolgálatra vitték, ebben a cikkében – talán valamennyi közül – a legszenvedélyesebben ír. Többek között így: „Elég volt a soproni hazaáruló németiség aknamunkájából! Elég volt abból a gyalázatos mesterkedésből, amely azt igyekezett bizonyítani, hogy Sopron német város. Elég volt a Volksbund szolgálatában álló „poncichterség” soproni szerepléséből. Magyarokat akarunk látni Sopron német utcáin, az ő kezükbe akarjuk adni a soproni németiség földjét, szőlőit, gyümölcsöseit és velük akarjuk a nyugati határváros magyarságát teljessé tenni.”

A kitelepítés kérdésében elfoglalt kiszgazda-radikalizmus Sopronban kétségtelenül összefügg Dr. Hám Tibor kiszgazda-főispán személyével, aki ebben jelentős szerepet játszott. Függetlenül a rendeletektől is ún. Telepítési Bizottságot állított fel, Telepítési Biztost nevezett ki már 1945. május első felében. A belügyminiszter sem tudta leinteni, többször újra kezdeményezte a kitelepítés előkészítését.

A pártok közötti rivalizálás és vádaskodás egyre erősödött. A fentiek ellenére, vagy ismeretében 1946. április 14-én az Uj Sopron c. lapban a felelős szerkesztő, Pajzs István tollából uszító vezércikk jelent meg

„Hazaárulás a tűztorony alatt” címmel. „A svábok kitelepítésekor – írja – a kormányrendelet és végrehajtási utasítások megjelenése után nyomban elkezdődött a mesterkedés. Egymásra találtak a klerikális körök, egy bizonyos párt jobboldali elemeivel, akiktől Sopronban még nem tisztult meg a párt és egymásra találtak azok a városházi korifeusok, akik mielőtt a B. szakaszba belépnek, még egy utolsót akartak rúgni a magyar népen és a magyar demokrácián.” Szenvedélyesen elítéli a városi tanácsot, mivel megbízta Házy (sic!) főlevéltárost, hogy a kormánynál eljárjon a „svábkitelepítési törvény” módosítása ügyében, hogy Sopron és járásának németjei részben mentesüljenek a kitelepítés alól.

Az újságok, dokumentumok, naplók tanulmányozása során számos és minduntalan előforduló ellentmondással találkozunk. Az egyes pártokon belül is. A Soproni Újság 1946. november 24-i számában szemrehányásokat tesz: A Kisgazdapárt – írja – már a kitelepítések megkezdésekor óvott a súlyos zavaroktól, az igazságosság elve alapján 156 állt. „Hiába volt akkor intó szavunk... a hibák bekövetkeztek. ...Elkezdtek úgy a kitelepítést, hogy azt sem tudták, kinek mi az ingatlana, birtoka stb. ...egyre nagyobb lett az összevisszaság.”

Az ismertett ágfalvi riporttal szemben Fehér azt írja könyvében, hogy a kitelepítés során a tarthatatlan állapotok előidézésében, a hangulat pattanásig feszültté válásában, a keserű indulatok kirobbanásában, az elvett javakba behelyezett telepésekkel szemben elkövetett agresszív cselekedetek kiváltásában, a hatóságokkal való összetűzésekben igen jelentős szerepet játszott a kitelepítési rendelet végrehajtási módja. Az egymást érő módosítási rendeletek ezeket csak fokozták. Viselkedésüket, magatartásukat, a jogfosztottság, vagyonek Kobzás és létbizonytalanság határozta meg. Az említett megmozdulásokba, kitérésekbe belesodrótak nem-SS és nem-volksbundista németek is. Ez erősítette az általános németellenességet és a magyar nacionalista megnyilvánulásokat. Fehér soproni, Sopron környéki példákat is hoz. Így pl. Sopronbánfalván egy kitelepítésre ítélt német lelőtt egy rendőrt, hivatkozik a szerző az Uj Sopron 1946. április 30-i számára. Figyelembe kell venni, hogy a kitelepítésekkel kapcsolatos hírek tendenciózusak voltak, a hírközlő szervek felnagyították az eseményeket, ha az a kitelepítők érdekében állt. Itt Fehér Istvánt szösz szerint idézem: „Az álmukból felzavart németek ellenállása nem fasiszta múltjukból, nem gonosztevő magatartásukból fakadt, hanem legtöbb esetben természetes reagálás volt. Ezeket a magyar sajtó termékei sajátosan értelmezték, az érthető emberi akciókat sötét gazságoknak állították be. Ez volt tapasztalható 1945 decemberétől 1946 tavaszáig, s 1946 őszén is, a párizsi béketárgyalások előkészítése idején.” A kitelepítést végző hatóságok, benne a karhatalom is, éjjel váratlanul lepték meg a kitelepítendőket, összeszedték a német lakosságot stb. – írja a könyv (i.m. 101–107.). Ilyen vagy hasonló esetekről Sopronban és környékéről nincs tudomásunk, az akkoriban itt élők azonban bizonyíthatják, hogy ezek nélkül is félelmetes és visszataszító volt az egész procedúra. Azt hiszem, a lakosság többsége igazságtalannak és aggodalmasnak is tartotta. Az ide vonatkozó levéltári anyag alapos és objektív kutatója ezt majd bizonyára megerősíti. Bár egészen fiatalon, de magam is szemtanúja voltam egyes transzportok búcsúztatásának. Nem láttam sem vígan táncolókat, sem megnyugvást az arcokon, azt, hogy lelkiükben minden rendben van, inkább ezek ellenkezőjét. Elkeseredettséget, félelmet, sírást, zokogást, a több száz éves haza kényszerű elhagyásának gyötrelmes fájdalmát, ami kiült az arcokra. Jól emlékszem, láttam a szállító tehervagonokon krétával írt primitív feliratokat. Egy megmaradt bennem: „Meghalt Mátyás, oda az igazság.” Ezt a Déli Pályaudvaron láttam, a „győri vasúton” pedig azt, hogy egy ismerős családot a tehervagonból szedtek le; mentesítették! Egyes esetekben azt is tudom, hogy a mentesítetteket „örök hálára” kötelezték a mentesítők! Mindez akkor sem volt bizonyítható, most már soha nem lesz az! Sem a mentesítettek, sem a mentesítők nem élnek már! A vagonokban lévők bizonyára nem gondoltak arra helyzetükben, de itthon még sokáig beszéltek, hogy nincsenek közöttük a felbújtók, a bűnösök, a márkán vett besúgók, németiségünk árulói. Ezek már jóval korábban elhagyták az országot és nem

tehervagonokban.

Lezajlott tehát Sopronban és környékén a kitelepítés és követte a betelepítés. Ez utóbbi is még történeti feldolgozásra vár.

7. Fehér István statisztikai táblázata szerint (i.m. 113) 1946 nyaráig a kitelepítettek száma területünkön a következő volt: Ágfalva 1209, Balf 1184, Fertőboz 492, Fertőrákos 2691, Harka 658, Sopronbánfalva 2067, Sopron 6355 fő. Összesen 14 656 fő. A megyei és az országos számok között vannak kisszámú eltérések.

A sajtó és más jelentések 1946 őszén továbbra is a „német veszedelemről” írtak – állapítja meg Fehér – ezzel politikai, hangulati alapot akartak teremteni a további kitelepítésekhez. A különböző lapok – pl. a Szabad Nép 1946. november 8-i és 10-i számai, és jelentések is – azt írják, hogy Sopron megyében fosztogatók, rablóbandák garázdálkodnak, megtámadják a rendőröket. Cárhalmán (sic!) (nyilván a szárhalmi erdő értendő itt, szerző megjegyzése!) rálöttek a határvadászokra és megöltek egy asszonyt. Fertőrákoson agyonverték egy határvadász nyomozót, Nagycenk mellett, a peresztegi erdőben 18 SS-katonát kerítettek kézre, egy hattagú banda [157](#) orosz egyenruhában rabolt és gyilkolt Burgenlandban és környékén, november 9-én Németországból visszaszivárgott kitelepítettek húszfős csoportja megtámadott egy határvadász őrsöt, ádáz harc keletkezett, de a németeket visszaszorították Ausztria területére. A Fertő vidékén SS-bandák garázdálkodnak és néhány hónap alatt 354 kitelepített és visszaszivárgott SS-katonát, volksbundistát fogtak el a határon. A kitelepítés után is. A Népszava (1946. december 8.) Sopron lakosságát 100 ezer főre tette! 1946. december 2-án a határvadászok és a budapesti gazdasági rendőrség Sopron környékén, így Kópháza, Ágfalva, Harka és Brennbergbánya vidékén nagyszabású razzitát tartott. Nagy volt az ellenállás és a tüzharc után az előállított németeknél nagy mennyiségű fegyvert és lőszert találtak. A moszkvai rádió a fentiek alapján azt jelentette, hogy Magyarország távolról sem tisztult meg a reakciótól. A Sopron megyei főispán 1947. április 2-án arról ír jelentésében, hogy ez az állapot nem jó sem a németeknek, sem a telepéseknek. A soproni járási főjegyző 1947. május 5-én azt jelentette a főispánnak, hogy április 17-én a kitelepített németek egy jelentős csoportja szervezeten jött vissza az országba.

A magyarországi németek nácizálásáért, fasiszta tevékenységéért a német birodalmi körökön kívül, a magyar kormányok is felelősek – állapítja meg Fehér, jogosan. Jogosan tartja viszont egyoldalúnak Szekfű Gyula vélekedését is ebben a kérdésben, aki azt írta: „Az a Sopron vidéki német, aki elmondta nekem, hogy akarata ellenére taszították ki a magyar hadseregből és adták át Hitlernek, hogy SS-katonává tegye, egyszerű ténymegállapításával államiságunk lealázz süllyedését jellemezte... a magyar állam volt felelős, amely esztelenül megengedte éveken át a volksdeutsch gondolat hitleri megfogalmazásának elterjedését saját polgárai között” (i.m. 113, 129, 130, 144, 145, 152, 161, 166.).

Fehér István könyvét olyan műnek tartom, amely az első a kitelepítések óta, amely elfogulatlanul, bátran és a tudós alaposágával nyúlt ehhez az évtizedeken át nem kívánatos, vagy talán úgy is fogalmazható: „tilos” tabutémához. Mindent megírt, ami a rendelkezésére álló 232 lapba belefért. [1\(143\)](#)

Van még néhány kiegészítő adatom a téma soproni, Sopron környéki történetéhez. Ismerek olyan soproni kommunistákat, szociáldemokratákat, szakszervezetieket; demokratákat, akik feljegyzést, naplót vezettek erről az időszakról. A krónikaírás igen nagy erénye a soproniaknak és ezek forrásértékűek lesznek, mihamint megengedik feldolgozásukat. Többen úgy vélik, hogy még nincs meg a történelmi távlat. Azt sem tagadják, hogy azért vonultak vissza, ment helytelenítették és mindmáig helytelenítik a kitelepítések türelmetlen, igazságtalan és megalázó gyakorlatát. Ezeknek a soproniaknak passzivitásával is sokat veszítettünk! Nagy

segítséget jelent a kutatóknak viszont az, hogy az MSZMP Megyei Bizottsága – a megyék között az elsők között, ha nem elsőként – vállalta a levéltárakban lévő dokumentumoknak gyűjteményes kötetekben való megjelentetését. A már idézett „Dokumentumok... 1945–1948” c. forrásgyűjtemény témánkba vágó részleteivel zárom írásomat.

8. A szerencsétlen és tragikus soproni és Sopron környéki kitelepítéseket még sokáig nem heverte ki ez a terület. Tragikus volt a kitelepítettek sorsa ott kint is, ahol kezdetben úgy fogadták őket néhány helyen, mint semmirekellő ingyenélőket, koldusokat, a Sopronba betelepülőket pedig még sokkal rosszabb jelzőkkel illették. Ilyenekről lesz most még szó.

A dokumentumkötet közt a Soproni Újság 1946. április 25-én megjelent tudósítását a Független Kisgazdapárt hűsvéthétfői nagygyűléséről. Ezen Parragi György, a budapesti Magyar Nemzet főmunkatársa a kitelepítések soproni vonatkozásairól beszélt. Azt mondta, rendkívül fontosnak tartja, hogy Sopron lakosai előtt beszéljen egy fájdalmas, időszerű kérdéstről; teljesen szenvtelenül, tárgyilagosan, nyugodt önérzettel. Szakszerűsége bizonyítására a soproniak emlékezetébe idézte soproni újságírói működését.²⁽¹⁴⁴⁾ ¹⁵⁸Felidézte azt a röplapját, melyet Hitler hatalomrajtása után, 1934-ben adott ki „Veszélyben a Dunántúl” címmel. Sopron népe megértette harcát, küzdelmeit a Volksbund hazaáruló politikája ellen. Éppen ezért volt Sopron megyében a legkevesebb nyilas. Időszerűvé vált a kitelepítés. „Magam részéről azt mondom, hogy ki a hazaárulókkal, ki azzal a söpredékkal, amely a magyar nemzetnek legválságosabb időkben a hátába döfte a tört, azokkal szemben nincs semmi részvételre és irgalomra okunk, tessék őket kitelepíteni, nem olyan módszerrel, mint ők tették, hanem valóban demokratikus néphez méltó és illő módon.” Ezután azt elemezte, hogy a Civitas Fidelissima itt született német polgárai a legnehezebb időkben a magyar haza mellett tettek hűséget, hűségből letették a próbát. Akik nem vették el tisztánlátásukat, akik nem ültek fel a csábító szíren hangnak, nem voltak a Volksbund és az SS tagjai, magyar nemzetiségűnek vallották magukat, azokat ne telepítsék ki. Ezt megmondta illetékes helyeken. Két soproni küldöttséget vezetett az ügyben. Az egyiket Kiss Roland szociáldemokrata államtitkárhoz – ebben résztvett a soproni szociáldemokraták küldötte is, – a másikat a Moszkvából hazatérő Nagy Ferenc miniszterelnökhöz. E helyeken is hangsúlyozta, hogy ez nem sváb kérdés, nem német kérdés, hanem „a magyar becsületének kérdése.” Kiss államtitkár elítélte az egyetemleges (kollektív) felelősségre vonás elvét és azt mondta, hogy ahol a németeknek egy része hitet tett a maga magyarsága mellett, amely egyszer már szabad akarata elhatározásával a magyar hazát választotta, annak nem lehet útilaput kötni a talpára. Megígérte hathatós közbelépését. Nagy Ferenc magáévá tette a küldöttség álláspontját, elismerte Sopron különleges helyzetét és kilátásba helyezte a kormány megnyugtató döntését.

A Soproni Újság 1946. május 29-én közölte id. Bognár Dezsőnek, a Földigénylő Bizottság elnökének interjúját. A betelepítéssel kapcsolatos kérdésre, hogy vannak-e visszaélések, határozott igennel felelt. Nem ritka, hogy azok az emberek, akik nem szeretnek dolgozni, kimennek a határba és a jól megművelt, még a németek által bevetett földnél letérik a telepes nevét és kiírják a saját nevüket, majd azt mondják, hogy azt ők dolgozták meg.

A dokumentumkötet a „Soproni Világosság” c. szociáldemokrata lap 1946. június 3-i számában közölte „Hivatalos adatok” alapján ismerteti Ágfalva, Sopronbánfalva, Fertőrákos, Kópháza, Harka, Balf és Fertőboz kitelepítettjeinek számát. Ez 8130 főt tett ki. Két érdekes részletet emelek ebből ki: Kópházán 53-an kerültek listára, valamennyit mentesítették, Sopronbánfalván pedig 24-en önként jelentkeztek kitelepítésre.

Az „Új Sopron” 1946. június 30-i számában tudósítást közöl a Sopron környéki új telepesek első

„kongresszusáról”. A küldöttek számos gondról panaszkodtak és ezeket általában a „svábok” nyakába igyekeztek varrni. Fenyegetett helyzetről, hordóhiányról, megműveletlen földekről, visszaélésekről, rossz művelésről, a telepítés körüli zűrzavarról stb. esett szó. Mint elhangzott, Bánfalván sok „svábot” mentesítettek. 800 személy közül 100 volksbundista van, ezek szidalmazzák a telepeseket és azzal fenyegetik őket, hogy még fordul majd a helyzet. Súlyos az állatállomány hiánya, mert a „svábok” kicsempésztek, részben levágták, rokonaikhoz rejtették az állatokat. Fertőrákoson az előjáróság javarészt „svábokból” áll, összejátszanak az ott maradt svábokkal, övük a legjobb föld, a rosszminőségűt kapták a telepések. A kitelepítettek közül sokan visszaszöknek, az erdőkben bujkálnak és fenyegetik a telepeseket. Egy soproni telepes követelte, kutassák fel, hová tűntek a „svábok” ingóságai, – varrógépek, kerékpárok, fényképezőgépek, rádiók stb. – amelyeket a kitelepítés előtt a rendőrség összeszedett. Szűnjék meg a fejetlenség! Cseréljék le a rendőrlegénységet más vidékről származókkal, javítsák meg a telepesek ellátását, mert sem só-, sem gyufa- vagy ecet-, sem petróleum-kiutalásban nem részesülnek. Az is elhangzott, hogy ki kell vetniök maguk közül azokat, akik rossz fényt vetnek a többi telepesre. A határozati javaslatot elküldték több miniszternek és Rákosi Mátyásnak.

159A főispán és a polgármester 1947. május 5-én kelt jelentése a belügyminiszterhez leszögezi, hogy Sopron városa komoly munkáshiánnyal küzd, részben a kitelepítés következményeként.

Egy 1947. május 30-i Sopron megyei társadalmi és szociális helyzetkép szerint a megye területén az 1946-os kitelepítésig nagy tömegekben „sváb” (helyesen: német) lakosság is élt, nemzetiségi villongásai ismeretesek. Baranya és Tolna megyén kívül Sopron megye volt az a terület, ahol a germán befolyás gazdaságilag és társadalmi szempontokból ítélve is olyan nagy tért hódított, hogy a háború utolsó szakaszában ez a réteg volt az, amely az ország gazdasági leromlását és kifosztását elősegítette.

Az 1947. augusztus 16-án kelt soproni Törvényhatósági Bizottsági jegyzőkönyv kivonata többek között azt rögzíti, hogy az 1946-os kitelepítés után a németek helyére került magyar telepések az ország legszegényebb rétegéből tevődtek össze, akik a várost újjáépítő szándékában nem tudják támogatni, erősíteni. Sőt ellenkezően, új életük küszöbén a város, az önkormányzat támogatására szorulnak.

1948. március 5-én kelt polgármesteri jelentés a belügyminiszterhez azt írja, hogy a „svábok” kitelepítése 1946 májusában lényegileg megtörtént és ezzel egyidejűleg a betelepítés is. Azóta csak Szlovákiából áttett magyarok érkeztek a városba, de ezek csak szórványesetek. A telepeseket az anyagi gondokon kívül az értetlenség tartja távol a szövetkezeti mozgalomtól (Dokumentumok i.m. 111, 172, 198, 199, 200, 211, 212, 294, 299, 316, 364.).

9. Fehér István könyve választ ad arra a legfeszítőbb és eddig ilyen részletességgel fel nem tárt kérdésre, vajon a kitelepítés helyett nem lehetett volna-e más megoldást is találni a hazai nemzetiségi kérdés megoldására?!

A kitelepítettek már évek óta rendszeresen hazalátogatnak egykori hazájukba, szülőföldjükre. A honvágyat nem tudják leküzdeni. Úgy tűnik, nincs már bennük sérelem, de megnyugvás sem. Hiába mondta Adenauer kancellár már 1960-ban, hogy nélkülük a Szövetségi Köztársaság nem állna ott, ahol áll. Szó szerint ezt nyilatkozta 1960. május 1-jén Schöenberg bei Ellwangenben: „Wenn wir dieses Element der Ordnung, dieses Element der Zuverlässigkeit, dieses Element der Arbeit nicht in unser Land bekommen hätten, die Bundesrepublik Deutschland nicht dort stünde, wo sie jetzt steht...” (Közli: Eugen Schusteritsch: Oedenburg und Umgebung. Bad Wimpfen, 1964, 60.). Nagy kár és veszteségünk, hogy ezeknek a százezreknek rendszeretét, megbízhatóságát, hangyaszorgalmú munkaszeretét és munkabírását nem mi

kamatoztattuk az ország és városunk számára, javára.³⁽¹⁴⁵⁾

1989. XLIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK

160 KISEBB KÖZLEMÉNYEK

1989. XLIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Szemerey Tamás: Toóbiás...!
(Gondolatok városunk egyetemistáinak dalairól)

Szemerey Tamás: Toóbiás...! (Gondolatok városunk egyetemistáinak dalairól)

1. 1735-ben Selmecbányán a Habsburg-birodalom egyik leggazdagabb bányavidékének központjában az uralkodó, III. Károly, bányatisztképző iskolát alapított. A történelem szeszélye folytán a 250 éves fennállást Sopronban és Miskolcon ünnepeltük. Az Alma Mater diákélete mindig nevezetes volt és a hagyományokkal minden kor diákja élt valamiképpen. Formálta, alakította és tovább adta azokat a fiatalabbaknak. A diákhagyományok egyik pillérét a dalok adják. Az úgynevezett selmeci dalok német hangulatukkal eltérnek a régi magyar iskolák és kollégiumok énekes hagyományától. Ennek a sokszor csak formai elkülönülésnek történelmi okai vannak. Jelen összefoglaló egy nagyobb terjedelmű dolgozat kivonata, melyben több oldalról vizsgáljuk meg dalainkat és reméljük, hogy e tárgyban az eddig ismert részeredményeknél teljesebb képet tudunk adni.

2. A források

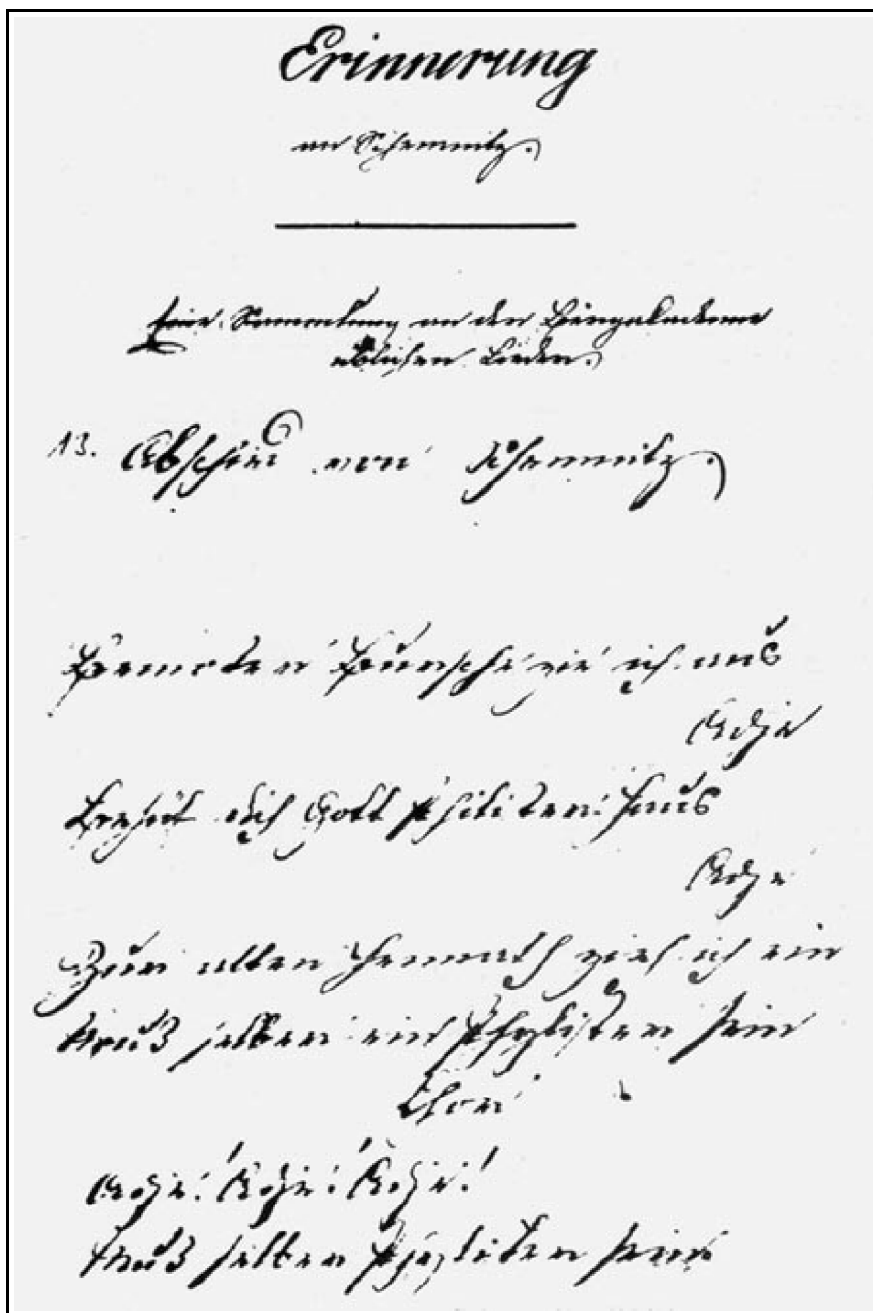
Első feladatunk a számításba vehető dalok összegyűjtése volt a kezdetektől a szakok szétválásáig, 1957-ig; ezt követően pedig nyomozás a dalok eredete után. A gyűjtéshez igyekeztünk az összes olyan nyomtatott, vagy sokszorosított, szöveges vagy kottás gyűjteményt összeszedni, amely egyértelműen iskolánkhoz kapcsolható. Sajnos nem sikerült minden földérintett kiadványhoz hozzájutni, de nem valószínű, hogy a hiányzó darabok érdemben módosítanák a meglévők alapján kialakított képet. A gyűjteményeket időrendbe szedve a mellékelt táblázatban soroljuk fel.

A táblázat 1–14. sorszámú kiadványait vizsgáltuk meg alaposan. Ezekben 148 önálló dalszöveget találtunk. A magyar dalszövegek száma 168, ez azonban az egyes szövegek többszöri fordítása miatt csak 111 önálló dalt jelent.

Az összegyűjtött anyagot igyekeztünk kiegészíteni a versekre és a dallamokra vonatkozó legfontosabb adatokkal, úgymint a szerző nevével, a mű születési idejével, vagy legalább általánosító megjegyzésekkel. A munka e részéhez meglehetősen nagy további anyag átnézése vált szükségessé.

Adatgyűjtésünk során támaszkodtunk a nótás könyveinkben található jegyzetekre, elsősorban az 1965-ben Miskolcon kiadott „A mi nótáink” anyagára. E gyűjteményt Gyulay Zoltán egyetemi tanár, a Központi Bányászati Múzeum későbbi igazgatója szerkesztette. Tudomásunk szerint ő volt az egyetlen, aki dalainkat

teljességükben és nagyobb, európai kultúrába ágyazva vizsgálta és kutatta. Az általa közölt adatok zöme ma is helytálló. Adatait több későbbi kiadvány vette át változatlanul, a publikálásnál megkívánt hivatkozás sajnálatos mellőzésével. Faller Jenő, a Központi Bányászati Múzeum megalapítója és első igazgatója széleskörű publikációiban ugyan nem foglalkozott kimondottan dalainkkal, de több, a diákhagyományokat tárgyaló tanulmánya érinti vizsgált anyagunkat. Megállapításai közül a legfigyelemreméltóbb, hogy a „Ballag már a vén diák...” eredetére vonatkozó Bevilaqua Borsody Béla által leírt megállapításokat¹⁽¹⁴⁶⁾ mind a dallamra, mind a szövegre vonatkozóan jogos kétkedéssel fogadta.²⁽¹⁴⁷⁾ Más tanulmányában fölvetette,³⁽¹⁴⁸⁾ hogy dalaink egy része valószínűleg itthon, Selmezbányán született. Azon véleményével azonban, hogy dalainkat először az 1820-as években alakult német diákegyesület tagjai énekelték volna, vitába szállunk. Lapozzuk **161**át Carl Stegmayer 1826-ban kiadott gyűjteményét (táblázat: 1.). Alig hihető, hogy egy 1–2 éve éneklő diákközösség tagja egy kiadást megelőző nyilvánvaló válogatás után ekkora dalsokrot mutathasson fel. A mintegy 20 dalszövegből 9-et a későbbi gyűjteményeinkben is megtaláltunk. Ennyi dal összegyűjtéséhez néhány évnél sokkal több kell, tehát első énekeseit inkább XVIII. századi diákok között kell keresnünk, semmint a „Deutsche Gesellschaft in Schemnitz” alapító tagjaiban.

1. Erinnerung aus Schemnitz (1843)

A kutatható és részben további kutatásra váró anyag bőséges. Az egykori selmeci–soproni diákok visszaemlékezéseiben mindig lehet találni dalokkal kapcsolatos adatokat, vagy utalásokat. Sok olyan – szokásainkról szóló – cikk és tanulmány ismert, melyek témájához szorosan kapcsolódnak a dalok (ballagás, szakestély, temetés stb.). Regények, újságok, valéta-ívek, balek-lapok, diákemlékkönyvek kínálják változatos anyagukat és adataikat.

visszaemlékezésben mindig lehet találni dalokkal kapcsolatos adatokat, vagy utalásokat. Sok olyan – szokásainkról szóló – cikk és tanulmány ismert, melyek témájához szorosan kapcsolódnak a dalok (ballagás, szakestély, temetés stb.). Regények, újságok, valéta-ívek, balek-lapok, diákemlékkönyvek kínálják változatos anyagukat és adataikat.

162 Sor- szám	Cím	A kiadás helye	éve	Kiadó (Szerkesztő)	163 Oldal- szám	Db dal	Nyelve
1	2	3	4	5	6	7	8
1	Klänge aus der Teufe	Wien	1826	Carl Stegmayer	72	24	német
	Klänge aus der Teufe	Wien	1836	Carl Stegmayer	?	?	német
2	Erinnerung an Schemnitz	Schemnitz	1843	Nyomda: B. Sprader	63	27	német
3	Schemnitzer Akademische Lieder	Celle	1870	Nyomda: Schultze	108	88	német
	Schemnitzer Akademische Lieder	Celle und Leipzig	1878	Nyomda: A. Schultze	120	104	német
	Schemnitzer Akademische Lieder	Wien und Leipzig	1898	Nyomda: A. Schultze	120	104	német
4	Glück auf!	Leoben	1893	Nyomda: L. Nüssler	13	11	német
5	A mi nótánk I.	Valószínűleg Selmezbánya	1911	Tempus (Gellért Jenő)	61	54 47 7	német magyar
6	Selmezi bursch dalok	Nagybánya	1912	Kovács Gyula könyvker. Fordító: Révai Károly	94	65	magyar
7	A mi nótáink	Sopron	1921	Bizony alias Krokodil	?	73 64 9	német magyar
	A mi nótáink	Sopron	1924	A m. k. Bányam. és Erdőm. Főisk. Ifjúsági Köre	108	75 66 9	német magyar

162 Sor- szám	Cím	A kiadás helye	éve	Kiadó (Szerkesztő)	163 Oldal- szám	Db dal	Nyelve
1	2	3	4	5	6	7	8
8	A mi nótáink	Sopron	1931	A m. k. Bányam. és Erdöm. Főisk. Ifjúsági Köre	197	80 68 1 10 1	német– magyar német magyar tíz nyelven
9	A mi nótáink	Sopron	1931	Magyar kir. Bányam. és Erdöm. Főisk. Ifjúsági Köre	116	80	német magyar
10	Mi nótáink	Sopron	1938	A bányá-, kohó- és erdőmérnök hallg. Ifjúsági Köre (Raffay Béla kmh.)	?	?	magyar
	Mi nótáink	Sopron	1939	A bányá-, kohó- és erdőmérnök hallg. Ifjúsági Köre	45	45	magyar
	164 Mi nótáink	Sopron	1943	A bányá- kohó- és erdőm. halig. Ifjúsági Köre	165 48	44	magyar
11	Nótáinkból	Sopron	1955	Az egyetemi DISZ-szervezet és a „Soproni Egyetem” c. újság	56	57	magyar
12	A mi nótáink	Miskolc	1965	Az OMBKE borsodi és egyetemi csoportja (Gyulay Zoltán)	42	30	magyar
13	A mi nótáink	Sopron	1973	Erdészeti és Faipari Egyetem (Baráth Ferenc)	186	83	magyar
14	A mi nótáink	Vancouver (Kanada)	1977	Soproni Öregdiákok (Görgényi Béla)	54	42 41 1	magyar angol
<i>Azon további gyűjtemények, melyeknek anyaga a táblázatokban nem szerepel.</i>							
15	Diákdalok	Sopron	1969	a Soproni Országos Diáknapok Rendező Bizottsága	12	8	magyar

162 Sor- szám	Cím	A kiadás helye	éve	Kiadó (Szerkesztő)	163 Oldal- szám	Db dal	Nyelve
1	2	3	4	5	6	7	8
16	Dalaink	?	1972	?	21	34	magyar
17	A mi nótáink	Sopron	1972	? Nyomda: EFE jegyzetsokszorosító	18	34	magyar
18	A mi nótáink	Dunaújváros	1976	NME. KFFK KISZ-bizottság (Sáfár László)	114	79	magyar
19	Szeretjük a dalt	Tatabánya	1978	OMBKE Dorogi-Oroszlányi-Tatabány és Magyar Szénbányászati Tröszt csoport	72	56	magyar
20	A mi nótáink	Miskolc	1980	A NME Bányamérv. Kar Hagyományápolási Bizottsága (Dr. Földesi János)	108	57	magyar
21	Én vagyok a geodéta legény...	Székes- fehérvár	1981	Erdészeti és Faipari Egyetem Földm. és Földr. Főink. Kar	92	65	magyar

166 Saját anyagunk gyűjtése és átvizsgálása után az összehasonlítás munkája következett. Az Alma Mater vonzáskörébe nem tartozó több németországi, általános dalgyűjteményt is átnéztünk. Ezekből számunkra a legfontosabb a következő kettő volt: az Allgemeines Deutsches Commersbuch, (Lahr, 1860 körül) és a Deutsche Studentenlieder (Leipzig, 1917). E két könyvben német dalszövegeink 41%-át (61 db) találtuk meg, többnyire adatokkal ellátva. E két könyvből ismerünk 22 kottát is. Külön kell megemlítenünk, hogy az erdész himnuszt ihlető „Ich schiess’ den Hirsch” kezdetű dalt mindkét gyűjtemény Erdélyből származóként említi. Egy másik, a „Warum soll im Leben...” kezdetű, ma is közismert dalunkról (Útján e világnak...) az elsőként említett gyűjtemény így tudósít: e dal 1849-ben került hozzánk Selmechányáról, a Bányászati Akadémiáról. Adatokat még más németországi kiadványokból is vettünk át.⁴⁽¹⁴⁹⁾

3. A dalok eredete, kora és továbbterjedése.

Bányatisztképző iskolánkat 250 évvel ezelőtt Bécs alapította, öszbirodalmi s egyben nagyon konkrét uralkodói érdekek kiszolgálására. Tannyelve így szükségszerűen német volt, ami – legalábbis az első évszázadban – föltétlenül szakmai előnyt jelentett. Nem lepődhetünk hát meg azon, hogy a diákszokások s köztük a dalok, több ponton mutatnak rokonságot a német egyetemek hasonló szokásaival. Elődeink németül tanultak és németül énekeltek. A dalok zöme sok szokással együtt valószínűleg német egyeteméről került hozzánk. Tévednénk azonban, ha ezen az alapon összes dalunkat és szokásunkat német eredetűnek tartanánk. Az eddig összegyűjtött 148 német dal 41%-át találtuk meg németországi dalgyűjteményekben, s ezek közül hármát azok is Magyarországról származtattak. További kutatás feladata lesz annak eldöntése, hogy dalaink hányadrésze született itthon.

A selmeci diákhagyományok kutatói között emlékezetes viták zajlottak arról, hogy a német egyetemek szokásait avagy a céhek életének sajátosságait kell-e forrásul elfogadnunk? A kérdést tovább részletezve a külhoni, avagy a magyar céhekre kell-e gondolnunk?

A kérdés eldöntésére a szerző nem érzi hivatottnak magát, de valószínű, hogy az elmúlt századok hétköznapi diákos találékonysággal és fesztelenséggel adtak [167](#)utat mindenféle átvételnek. Dalainkat vizsgálva is erre kell gondolnunk. Így nem fogunk meglepődni, amikor a „Balek keresztelő” és a „Krampampuli” német szövegében francia sorokra találunk, vagy amikor kiderül, hogy a „A vendéglőből most jövök éppen...” kezdetű dal dallama spanyolhonbeli.

Bánásdél

Szerencse föl! szerencse le!
Isten hozzád te szép világ
melly anyi bűn, keserven át
Prömhöz jutkától,
Es kínosid legfőbbike'st
Mi nélkül ally szegény a' lét,
Egy hü' kebel't adál.

Szerencse föl! szerencse le!
Logadj öledbe rémtanyja
I'ha ég föld' árszamlana
Orisz meg engemet
Oh miért ján egy bángho, vár
Hi nélkülém sem élni már
Sem halni nem szeret.
Barakal.
Jan. Binder

A német dalköltők gyakorlata a XIX. század során az volt, hogy egy-egy nekik kedves dallamra verset írtak és ha jól sikerült, akkor az időszakunk elején éppen izmosodó németországi diákszervezetekben e dalok hamar szárnyrakaptak. Ismerünk olyan példát, hogy egyetlen dallamra 6–8 különböző szöveg is készült. A Gaudeamusnak három német változatát találtuk meg a különböző könyvekben. Egy hozzánk német

közvetítéssel érkezett dallam eredetének kikutatását a szövegváltoztatás, ez az egyébként természetes beolvasztó törekvés is hátráltatja. Külön nehezíti a munkát, hogy tapasztalatunk szerint a német gyűjtemények gyakran mellőzik az idegen eredetre való hivatkozást.

Dalaink kora kettős, mert a szöveg és a dallam egyedi múlttal bír. Tudjuk jól, hogy a dalok esetenként lényegesen idősebbek, mint írásbeli megjelenésük. Jól érzékelteti a helyzetet a „Tóbiás”, amelyről tudjuk, hogy a diákok kocsmából hazafelé menet már a múlt század végén is énekelték. Az 1931. évi „A mi nótáink” litografált kiadásában még csak illusztrációként szerepelt és az 1977. évi „A mi nótáink” sem adja meg a kottáját. Hasonló a „Nincs még nekünk elnökünk...” kezdetű celebrációs dalunk, ¹⁶⁸amelyről tudjuk, hogy Selmecen századunk elején még németül hangzott.⁵⁽¹⁵⁰⁾ Sopronban e dalt a 20-as években már magyarul énekelték,⁶⁽¹⁵¹⁾ mégis a Gyulay Zoltán szerkesztette daloskönyvben találjuk meg először.⁷⁽¹⁵²⁾ Az „Útján e világnak...” kezdetű dal eredetijéről tudjuk, hogy Selmecen már 1849-ben is közismert kellett legyen, mégis 1870-ben került először kiadásra. A „Glück auf!” címen 1893-ban Leobenben kinyomtatott, 11 dalt kottával és egy kottát szöveg nélkül ismertető füzet kiadót – egykori selmeci diákokat – ismerjük és ezért tudjuk, hogy e dalok már 1830-tól kezdve ismertek voltak.

A későbbi fordítások 1/3-ának ismerjük adatait. Ezek a XVIII. és XIX. század közepe közötti időben keletkeztek. A dallamok több mint 10%-a népi dallamként szerepel s a szövegekhez hasonló korú szerzemény.

A versírók között Goethét és Schillert, valamint az ismert diákköltőt, Theodor Körner-t is megtaláljuk, a dalok között Suppé, Weber, Gluck és Mendelssohn dallamai is szerepelnek.

Lényegesen kevesebbet tudunk a dalok továbbterjedéséről, ilyen értelmű kutatásokat munkánk során nem végeztünk. Az 1980-ban Miskolcon kiadott „A mi nótáink” előszava felhívja figyelmünket, hogy dalaink többek között Leoben-ben és Zágrábban is ismertek, a selmeci diákszokások maradványaival együtt. Tudomásunk szerint hasonló eredetűnek ismernek el némely diákszokást és pár dalt Belgrádban, az ottani egyetemen is. A brassói egyetem Erdészeti Fakultásán is énekelnek diákok néhány selmeci dalt, eredetük ismerete nélkül.

Az országosan ismert és ballagásokon évtizedekig szinte kizárólagosan énekelt „Ballag már a vén diák...” kezdetű dalunk nagy valószínűséggel Selmecbányáról terjedt el általános-, közép- és felsőfokú iskoláinkban a ballagás szokásával együtt.

Elidegenedő korunkban jelentős eredménynek kell tartani azt, hogy a soproni és a miskolci egyetem más városokban működő kihelyezett karain lassan bár, de határozottan terjednek a régi dalok és velük együtt a szokások is.

4. A dalok fordítása, éneklés magyarul.

A dalokkal kapcsolatban számunkra talán fontosabb a fordítások körülményeit és a magyar nyelvű éneklésre való áttérést nyomon követni.

A XIX. század első harmada körül a reformkori hangulat helyi kifejeződéseként, a magyar nyelv művelését, ápolását és terjesztését célul tűző mozgalmak indultak Selmecen is. Ilyen volt a „Magyar Olvasó Egylet”, vagy a „Steingrube nakösség” elődjeként ismert ún. „Hollószugolyi Társaság”. 1830-tól a különböző formájú és terjedelmű „Glück auf!” feliratú, vagy monogramos emlékkönyvek egyre több magyar bejegyzést őriznek jelmondatok, hazafias hangú költemények, citátumok, emléksorok és itt-ott dalainkra

emlékeztető sorok képében. A század második fele az az időszak, amikor a honi közönség lelkesen és politikai tettként fogadja jelentős irodalmi művek magyarra fordítását. A műfordítás a kultúra terjesztésének pártolt és elfogadott módszerévé vált.

Ebben az időszakban kezdődött meg dalaink magyarítása is. A dalok zöme (89 db) németből fordított, a többi (22 db) pedig egyrészt eredetileg is magyar volt, másrészt pedig német származása feltételezhető, de jelen ismereteink alapján ezt igazolni nem tudjuk. A hétköznapi gondolkodás azt diktálná, hogy a legkedveltebb, legismertebb dalok fordítása készült el, és mintegy 40%-nyi, amúgy is feledésre ítélt anyag fordítása elmaradt. Vizsgálódásaink közben mégis találtunk egypár olyan dalt, melyeknek a fordításból való

kimaradása érthetetlen. Ezek a kimondottan Selmechez kapcsolódó dalok: A „Katalin báli (balek báli) nóta”, a „Selmeczi bursch dal”, a „Vágy Selmec után”, a „Selmeczi duett” és a „Hogyan tanultak Selmecen” címűek. Egyiknek (Vágy Selmec után) ismerjük a fordítását 1912-ből, de nincs meg a kottája, a Katalin báli 170nótának viszont csak a kottája van meg... Talán az első világháború, az azt követő menekülés és a megváltozott körülmények magyarázzák a dalok eltűnését. Erre joggal gondolhatunk, mivel az 1911. évi A mi nótaink megjelent 1. kötete 7, az 1912. évi Selmeczi bursch dalok 65, az 1921–24. évi A mi nótaink 9, az 1931. évi A mi nótaink pedig már 79 magyar dalszöveget tartalmaz. Úgy tűnik, hogy a próbálkozások és a magyarázó szándék éppen századunk 10-es, 20-as éveiben tudott kiteljesedni.

Több korábbi magyarul énekelt dalról tudunk, így az elsők között 1882-ből van írásos emlékünkhöz a „Ballag már a vén diák...”-ról,⁸⁽¹⁵³⁾ 1896-ból a „Steingrubeni induló”-ról,⁹⁽¹⁵⁴⁾ 1900-ból pedig a bányász és erdész himnusz első sorairól.¹⁰⁽¹⁵⁵⁾ 1905-ben jelent meg Tassonyi Ernő könyve „Aki a párját keresi” címen és ebben több magyar dalszöveg olvasható. Később ezek közül Tassonyi csak egy, az „A vendéglőből most jövök éppen ...” kezdetű szöveg fordítását vallotta magáénak.¹¹⁽¹⁵⁶⁾ Ezért gondolhatjuk azt, hogy a többi dalszöveg régebbi, a könyv megjelenésekor a diákok körében már ismert volt. E könyvben olvasható a „Mindnyájan voltunk egyszer az akadémián...,” kezdetű dal és a bányászimnusz teljes szövege is.

A dalok fordításának ügyét nemcsak a diákok vallották magukénak, hanem tevékenyen segítettek e mozgalmat az akadémiáról rég eltávozott firmák is. Ennek jeles bizonyítéka az 1912-ben Nagybányán megjelent „Selmeczi bursch dalok” című kötet. Valószínűleg a Selmecen 1870–71-ben iratkozott Neubauer Ferenc bányamérnök irányította Révai Károly, korábban ismert költő és fordító figyelmét erre a feladatra, aki életrajzi adatai szerint amúgy is szorosan kötődött a bányászathoz. A könyvből 65 dal magyarra fordított szövegét ismerjük meg. E fordítások közül több vált későbbi fordítások alapjává, mások változatlan vagy alig változott formában ismertek, pl.: A pápa úri módon él..., Koccints! Selmecünk éljen..., Tisztelet a bányász szaknak.... Útján e világnak... stb. A dalok fordítása 1931-re gyakorlatilag befejeződött. Egyetlen dal – a „Balek keresztelő” – maradt, amely az 1938. évi „A mi nótaink” szöveggyűjteményben jelent meg először magyarul.

A magyar nyelvű éneklés, bár főleg a fordításoktól függött, egyéb nehézségek miatt mégsem terjedt gyorsan. A német daloknak a magyartól oly nagyon különböző ritmikája – felpontos, szemben a parlandóval – az irodalmilag esetleg szerencsés fordítások dalkénti sikerét eleve kétségessé tette. Egy másik nehezítő körülmény volt az, hogy a bányákhoz vagy erdészetekhez került fiatal mérnök viszonylag szűk és zárt közösségben nyilván igazodott az ott kialakult szokásokhoz. Bizonyos és érthető, hogy az idősebbek szívesebben énekeltek a dalokat az ő diákkorukban megszokott módon, vagyis főleg németül. Aki ismer dalainkból párat németül is és magyarul is, az tudja, hogy egyiket elfogadtatni a másik pótlására nem lehetett könnyű. Ez a sajátos kettősség – magyar érzelem és német dal –, sőt később a leghatározottabb, tevékeny németellenesség a második világháborúig elkísért, amikor végül Sopronban a végtelenségig feszült nemzetiségi ellentétek légkörében vált az éneklés kizárólag magyar nyelvűvé.

Hosszú és kalandos történelmünkben dalaink nemcsak magyarrá váltak, hanem változtak is. Változott egyrészt a dalkészlet és másrészt változott, változik a dalok szövege, éneklésük módja.

Ma is születnek dalok, amelyek a közízlés próbáját kiállva részévé válnak a repertoárnak s így a diákéletnek is. Példaként említhetjük a pár éve Miskolcra berobbant „Mikor az öntész megszületett...” kezdetű dalt, de megemlíthetjük a napjainkban Sopronban egyre többször hallható „Patak város híres város...” kezdetű dalt is, melynek nyomai múlt századokba vezetnek.[12\(157\)](#)

5. A Cantus praeses.

Több helyen olvasható régi anyagainkban egy jelmondat: „Amely diák Jénából asszony nélkül, Lipcséből veretlenül, Wittenbergából épp bőrrel, 'Selmec'-ről pedig a bursch nóták nélkül kerül vissza szülőföldjére: a legszánalomraméltóbb teremtménye [173](#)az Istennek!” Nem tudjuk, hogy ezt a ránk nézve hízelgő gondolatot ki és hol vetette papírra, hogy effajta erényünk külhonban is ismert volt-e vagy csak saját szűk körünkben voltunk világhíresek? Mindenesetre valaminek lennie kell a dolog mögött.

A „Steingrube nakkösség” által évente rendezett „Gyesznótoros Báld”-on díszes körülmények között leölt disznó jószágot mindig valamelyik Selmec környéki erdőszet juttatta a fiatalságnak. Történt pedig ez annak fejében, hogy az ifjúság alkalomadtán kiválóan elszórakoztatta a tisztviselőket, de különösen leányaikat és feleségüket. Mindez pedig nóta nélkül alig képzelhető el.

Dalaink folyamatosságának letéteményesei a Cantus praesesek (nótabírák). Balekoltatáson a diákdalokat tőlük tanulják meg a balekok, bármely alkalommal az ő feladatuk a nótázás vezetése. A legfontosabb igény velük szemben a diákdalok ismerete, de otthon kell legyenek a népdal és magyar nóta területén is. Nagy értéknek minősül, ha saját munkájukat valamilyen hangszerrel segíteni is tudják. Ismerniük kell a szokásokat, tudniuk kell a szakestélyeken elmaradhatatlan nóták helyét és külön ismerniük kell a szakestélyeket látogató tanárok kedves nótáit, dalait, hogy tiszteletükre bármikor intonálhassák. E sokrétű feladat ellátására eddig szinte minden évfolyam tudott megfelelő embert állítani. Dalkincsünk nem fogyatkozik az évek folyamán, sőt úgy tűnik, hogy a mai diákság e tekintetben kiállja az összehasonlítást az idősebb korosztályokkal. A jövő Cantus praeseseire vár a feladat, hogy a feltárt és rövidesen közre adandó

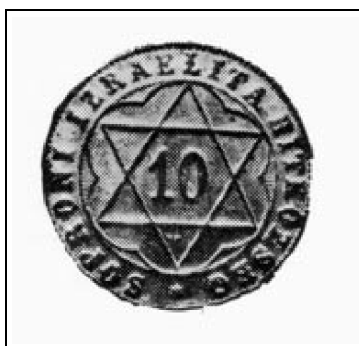
anyagból merítve a dalkört tovább fejlesszék.

1989. XLIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Tóth József és Zombori Lajos: A soproni izraelita hitközség újabb bárcája

Tóth József és Zombori Lajos: A soproni izraelita hitközség újabb bárcája

A SSz. 34. évfolyamának (1980) 1. számában (69. 1.) Barbalics Imre János három darab: 25, 50 és 100 értékjelzésű zsidó bárca részletes leírását adta.

A szerzők gyűjteményéből egy további érték került elő: a 10-es. Ez a „kóser húsbárca” tökéletesen megegyezik a Barbalics által közölt érmék leírásával, így a sorozat eddig ismert legkisebb értékének tekinthető: SOPRONI IZRAELITA HITKÖZSÉG a Dávid-csillag közepén 10. Az érme metrológiai adatai a következők, átmérője 23 mm, súlya: 0,55 g.

A rendkívül vékony préselt lapka egyoldalas (a hátoldal az előlap negatív képe). Véleményünk szerint a bárcasorozat nem alumíniumból, hanem ezüsttel futtatott vaslemezkből készült. Ugyanis az egyik 50-es értékjelzésű példányunk több helyen sérült és ezeken a helyeken vörösesbarna rozsdafoltok vannak; továbbá a lapkák mágnesezhetők.

A nagy műgonddal tervezett és igen szép kivitelű bárcák betűi a szecessziós stílusra, vagy azt megelőző időkre utalnak, ezért úgy véljük, hogy a bárcák a XIX. század második felében, esetleg a XX. század elején lehettek forgalomban.

1989. XLIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Végh Ferenc: Az MSZHSZ 1948. április 4-én alakult meg Sopronban

174 Végh Ferenc: Az MSZHSZ 1948. április 4-én alakult meg Sopronban

Az első hírt az MSZHSZ-ről 1948. március 4-én a „Sopronvármegye” közölte: Vasárnap megalakult a Magyar Szabadságharcosok Szövetsége. E beszámolóból kiderült, hogy február 29-én Sopronból Tóth Béla, Joó Ella és Sólyom Zoltán utazott Budapestre, hogy jelen lehessen a Zeneakadémia nagytermében az

MSZHSZ – az MHSZ jogelődje – „bölcsojénél”.

Március 13-án felhívás jelent meg a megyei lapban: az MSZHSZ és a Partizánbarátok Szövetsége nevében arra szólították fel a két szervezet soproni és környékbeli tagjait, hogy március 15-én ne a munkahelyük soraiban, hanem a két szövetség közös csapatában vonuljanak fel a '48-as szabadságharc százéves évfordulója tiszteletére rendezendő díszünnepség helyszínére.

Egy március 25-i újsághír szerint, a Magyar Szabadságharcos Szövetség minden csütörtökön délután 6 órai kezdettel bajtársi napot tart az Arany János utca 6. sz. alatti székházban. Belépés és tagdíjfizetés ugyanott minden nap délután 4-től este 8-ig. Felkérés a tagdíjakkal elmaradottakhoz: mielőbb rendezék tartozásukat! Ez a hír másnap is megjelent.

Bár a repülés akkor még nem tartozott az MSZHSZ-hez, a hírt mégis itt kell megemlíteni: Az 1947 őszen megalakult vitorlázórepülő szakosztálynak 1948 márciusában mintegy 50 tagja volt. A légisport szerelmesei Bencsik István vezetésével készültek a tavaszi repülőidényre.

A Sopronvármegye 1948. április 6-i száma a mérvadó: „A forradalmi hagyományok ápolása hazafias feladatunk. Megalakult a Szabadságharcos Szövetség helyi szervezete” címek alatt részletes tudósítást olvashattak Sopron és környéke lakói arról, miként zajlott le 1948. április 4-én Sopronban a Magyar Szabadságharcos Szövetség alakuló közgyűlése.

A felszabadulási emlékünnep befejezése után tartották meg a vármegyeházán a soproni Szabadságharcos Szövetség alakuló közgyűlését. Tóth Béla elnöki megnyitója után Dezsényi Miklós honvéd ezredes tartott beszédet, amelynek keretében 1848 és a magyar ellenállási mozgalom nagy tanulságaiból vezette le a szövetség és tagjaira háruló feladatokat. „Feladatunk az abszolút ellenállás mindenfajta elnyomás, fasizmus és imperialista törekvésekkel szemben!” – hangsúlyozta a budapesti küldöttség vezetője.

Dezsényi hatásos beszéde után Györfvári János színművész Ady két versét (Ifjú szívekben és Hárman a mezőn) szavalta el nagy sikerrel.

Az alakuló közgyűlést a vármegye törvényhatósága nevében dr. Pozsgay Antal alispán, a város törvényhatósága és Sopron közönsége nevében Fábján Lajos polgármester, a rendőrség képviselőjében dr. Farkas Ferenc rendőr őrnagy, a honvédséget képviselve Váry Ferenc alezredes, a Nemzeti Bizottság részéről Hoós István, a Magyar Kommunista Párt nevében Sós Dezső, a Szociáldemokrata Párt részéről Wulfinger Ernő, a Független Kisgazdapárt képviselőjében Kövesi Antal műegyetemi tanár, a Nemzeti Parasztpárt nevében Tóth István üdvözölte.

1848. április 10-én, a Sopronvármegye „A Magyar Szabadságharcos Szövetség soproni és sopronmegyei megválasztott vezetősége” cím alatti beszámolóiból azt is megtudhatták az olvasók, hogy kik milyen funkciókat vállaltak az MSZHSZ soproni szervezetében:

Díszelnök: Papp Géza főispán. Elnök: Erdei László újságíró, a Sopronvármegye főszerkesztője. Társelnökök: Hoós István, a Nemzeti Bizottság elnöke, dr. Farkas Ferenc rendőr őrnagy, Bársony József rendőr főhadnagy és Kövesi Antal egyetemi tanár. Ügyvezető elnök: Tóth Béla telepes. Szervező titkár: Súlyom Zoltán gyári munkás. Pénztáros: Vincze József kereskedő. Kultúrvezető: Nagy Antal gyári munkás. Ellenőrök: Köves-Toronyi Ferenc telepes és Földi Lőrinc honvéd százados. Választottak még héttagú gazdasági, héttagú sport-, hattagú szervező, hattagú kultúros és öttagú ifjúsági bizottságot is.

Az MSZHSZ választmánya rendkívül érdekes tagozódást mutat. Munkások: Hargitai Nándor, Nagy József

és Pap László textilesek, Rétfalvi Ferenc kályhás mester, Kovács Pál festő mester, Sós Dezső – MKP-titkár – lakatos, Szeneczey Rezső vasutas, Tolnai Ferenc postai vonalmester. Fegyveres erők és testületek tagjai: Münnich István honvéd százados, Váry Ferenc honvéd alezredes, Leveszi Róbert honvéd alhadnagy, Molnár Albert és Soproni László honvéd törzsőrmesterek, Babella Vilmos fegyintézeti alezredes, Székely Károly rendőr hadnagy, Horváth Péter pénzügyőr. Pedagógusok: Thalabér Lajos iparostanonciskolai tanár, Ostoros György szociális felügyelő, Belánszki István tanár. Politikai és társadalmi szervezetek funkcionáriusai: dr. Pozsgay Antal alispán, Bonyhádi Károly szerkesztő, Pálvölgyi János megyei szakszervezeti titkár, Bencsik János szakszervezeti helyettes titkár, Sipőcz Sándor Ufosz megyei titkár, dr. Molnár Ernő pedagógus szakszervezeti elnök. Háztartásbeliek: Tóth Béláné és Marosi Miklósné. Telepes: Tóth Imre. Más helységek képviselői: Horváth Vince telepes Balfról és dr. Csillag Zoltán orvos Kapuvárról.

Április 10-én este 7 órakor ült össze az MSZHSZ vezetősége. Az első vezetőségi és programegyeztető értekezletet még a szövetség ideiglenes székházában, az Arany János utca 6. szám alatt tartották meg. Két hét múlva már költöztek: április végén a Magyar Szabadságharcos Szövetség Sopron megyei és Sopron városi szervezetének központja már az Ötvös utca 13. szám alatt székel.

Április 18-án Kapuvárott fontos politikai jelentőségű nagygyűlést tartottak, amelyre – demonstrációs jelleggel – külön vasúti kocsit vitte az MSZHSZ-tagokat Sopronból.

Április végén beindult a szervezkedés az egész Sopron megyében. Április 25-én Csornán és Kapuvárott, dr. Farkas Ferenc őrnagy, megyei rendőrkapitány, illetve Tóth Béla, az MSZHSZ megyei ügyvezető elnöke jelenlétében sikerrel rendezték meg az MSZHSZ alakuló üléseit. A falvak közül elsőként Csepregen jött létre az MSZHSZ községi csoportja.

1989. XLIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Hiller István: Soproni és Sopron vármegyei kérdések a Forradalmi Kormányzótanács ülésein (1919)

Hiller István: Soproni és Sopron vármegyei kérdések a Forradalmi Kormányzótanács ülésein (1919)

Hasonló kérdéssel már foglalkoztam a SSz.-ben 1971-ben.¹⁽¹⁵⁸⁾ Akkor a Tanácsok Országos Gyűlésének soproni küldötteit és felszólalásait ismertettem. Céлом az volt, ami ezzel az írással is, hogy kiderítsem: a Tanácsköztársaság államhatalmi szervei milyen mélységben foglalkoztak a soproni és a Sopron vármegyei ügyekkel. Mostani cikkem megírására az indított, hogy az Akadémiai Kiadó régi adósságát törlesztette és kiadta a Forradalmi Kormányzótanács valamennyi jegyzőkönyvét. A könyv a Forradalmi Kormányzótanács 44. ülésének anyagát adja közre. A jegyzőkönyvek túlnyomó része most került első alkalommal kiadásra, így most nyílik először alkalom arra, hogy átfogó képet nyerjünk a tárgyalandó kérdésekben.²⁽¹⁵⁹⁾

Soproni vagy Sopron környéki nem volt a kormányzótanácsban.³⁽¹⁶⁰⁾ A város és a vármegye ügyeit főleg Kalmár Henrik német népbiztos képviselte, aki viszont igen sokat járt Sopronban és jó ismerője volt a terület gondjainak, az itteni helyzetnek.⁴⁽¹⁶¹⁾

176A Forradalmi Kormányzótanács 1919. április 6-i ülését Garbai Sándor elnök szerint azért hívták össze „,hogy a már egészen tűrhetetlenné váló lakásügyben állást foglaljunk”.⁵⁽¹⁶²⁾ Szóba került azonban Sopron,

illetve a Sopron környéke németiségének ügye is. A jegyzőkönyv részleteket erről nem tartalmaz. Amikor szóba került a német előterjesztések dolga, Kalmár Henrik azt mondta, hogy a nemzetiségi területeken nem német, vagy ruszin világ van, hanem régi világ. Kalmár ezután ismertette a soproni helyzetet. Részletek nem derülnek ki, csak annyi, hogy Kalmár kijelentette, az nem maradhat így. Kalmár Henrik és Kellner Sándor között nyilván ellentétek lehettek a német nemzetiség kérdésében, mert Kalmár a következőket mondta az ügyel kapcsolatban és Kellnerről: „Kellner a régi emberekkel dolgozik a németekkel szemben”.⁶⁽¹⁶³⁾ A könyv szerkesztői hozzátézik, hogy a soproni vagyonos polgárság és a módos parasztság szívesen látta volna Sopronnak Ausztriához való csatolását és nemcsak politikai okokból, hanem gazdasági érdekekből is. Az ellenforradalmi megmozdulások kezdeményezése és támogatása is részben ilyen célzatú volt. Így az április 3-i ellenforradalmi megmozdulás is. Április 3-án a gazdapolgárok lázadtak fel. Kizárólag a borkérdéssel sikerült őket ebbe a kalandba berántani. Attól féltek – nyilván az ellenpropaganda hatására, – hogy „a proletárhatalom kiirtja a szőlőhegyek tőkéit és így tönkreteszi a szőlősgazdákat”.⁷⁽¹⁶⁴⁾ Az Ausztriához való csatlakozás nem szerepelt sem az indokok, sem a követelések között.

Kalmár és Kellner ellentétei valóságok. Igazoltak vehetjük azt is, hogy komoly ellentétek merültek fel Kellner Sándor és Knapp Gábor között is, illetve a szociáldemokrata befolyás alá került intézőbizottság és Kellner között. Ennek több oka is volt. A soproniak nehezen fogadták be az „idegeneket”. Ezt lehet negatív tulajdonságnak is tekinteni, de tény. Az idegenekre külön kifejezést alkalmaztak (Zuegrasti 'Zugereiste'). Ismét feltámadt a már csaknem elfelejtett vallási és nemzetiségi villongás, türelmetlenség, német és magyar nacionalizmus. Hihetetlennek tűnő paradoxon: fellángol mindaz, aminek megszüntetéséért a Tanácsköztársaság küzd. Tragikus események okai ezek. Néhány példa ezekre.

Kalmár Henrik és Kellner Sándor között az ellentétek egyértelműen nemzetiségi felfogásbeli különbözőségeik voltak. Erről már szoltam. Az ideológiában egyébként nem volt közöttük mélyreható különbözőség, a proletárdiktatúra elveiben és módszereiben is egyetértettek. Vallásbeli nézeteltérések szóba sem jöhettek.

Mélyreszántóbb ellentétek voltak Kellner Sándor és Knapp Gábor között. A Tanácsköztársaság megdöntése után hamarosan megjelent egy ellenforradalmi alapállású, sőt habzó szájú – nyilván megrendelt – könyv, amelyet mégiscsak forrásértékűnek kell tartanunk, mert az eseményeket azok lefolyása után csaknem azonnal rögzíti, részben dokumentumok alapján kommentálja. Néhány idézet a könyvből.⁸⁽¹⁶⁵⁾ „Már az április hó 29-én tartott intézőbizottsági ülésen elhatározták, hogy táviratilag kéri Kun Bélától és Garbai Sándortól, hogy Kellnert rendeljék vissza ¹⁷⁷Sopronból. Ez meg is történt,⁹⁽¹⁶⁶⁾ ...Kellner távozásával, aki azonban újra és újra vissza akart jönni Sopronba, Knapp Gábor székelt a megyeháza alispáni szobájában, mint teljhatalmú intéző”.¹⁰⁽¹⁶⁷⁾

Véleményem szerint nem felel meg az ellenforradalmi író(k) állításának, hogy gyűlöltek a Tanácsköztársaság helyi vezetőit. Maga az ellenforradalmi szerző is azt írja könyvében – és itt ellentmondásba keveredik önmagával: „...A kommunizmus vagy proletárdiktatúra kezdetben elég szelíd volt Sopronban, mindaddig, amíg Kellner Sándor, Kun Béla bizalmas utasításaival ellátva meg nem érkezett Sopronba. Ez március hó 28-án volt. Nagy úrhoz illő fogadtatásban részesítették. Elébe utaztak Győrig. Bors László volt a deputáció vezetője. Csornán, Kapuvárott 'elsőrangú' fogadtatás. Kellner az autóról beszélt. A soproni magyar-kapunál a gépkocsivezető 'kénytelen' volt leállítani a motort. A 'lelkesült' tömeg úgy tolt az autót a Pannóniáig. A hotel erkélyéről voltak ezután hallhatók az első szemelvények a bolsevizmus katekizmusából”.¹¹⁽¹⁶⁸⁾

A Tanácsköztársaság soproni vezetésében természetesen voltak személyi és pártellentétek is, ezek ismeretében érthető Kalmár magatartása is.

A Forradalmi Kormányzótanács 1919. április 7-én a német és a ruszin ügyekkel foglalkozott. Ezen az ülésen Kun Béla ismertette a bajorországi köztársaság kikiáltását. Ezt a bejelentést lelkes éljenzés fogadta és a Kormányzótanács megbízta Szamuely Tibort, hogy a hírt hozza nyilvánosságra külön kiadásban. Óriási tehát a lelkesedés, de közben a nemzetiségi ügyek egyre több zavart okoznak. Ezen az ülésen ismét Kalmár Henrik a szószólója a német nemzetiségnek. Minden ötezer lakos után német megbízottat kér a német kormányzótanácsba. Idézek a jegyzőkönyvből:

„Rónai: Rögtön pedig azt javasolnám, hogy minden olyan terület, amit Kalmár felsorol, minden ötezer lakos után küldjön egy megbízottat a német, illetőleg a ruszin kormányzótanácsba.

Kalmár: Itt szükséges minél előbb valamit csinálni. Nyugat-Magyarországon már vér folyik. (*Április 3! H. I.*)

Kun: De nem a nemzetiségi kérdés miatt”.[12\(169\)](#)

1919. április 11-én a Kormányzótanácson Kun Béla többek között a soproni példán beszélt arról, hogy az ellenforradalom egyre erősödik. A tanácsválasztások kapcsán ugyanis ellenforradalmi megmozdulásokra került sor Sopron vármegyében is, írja a jegyzőkönyv magyarázója.

A Forradalmi Kormányzótanács 1919. április 18-án megtartott ülésén a 13. napirendi pont ismét soproni téma volt. Rónai Zoltán igazságügyi népbiztos bejelentette, hogy Kalmár Henrik Sopronba fog utazni és ezért felhatalmazást kér, hogy a németek előtt a Kormányzótanács nevében kijelentéseket tehessen. Az ügyben felszólalt Böhm Vilmos hadügyi népbiztos, Kalmár Henrik német népbiztos és Kunfi Zsigmond közoktatásügyi népbiztos. Utánuk Kun Béla emelkedett szólásra, aki mindenekelőtt egy német szocialista konferencia összehívásának szükségességét hangsúlyozta. Azt javasolta, hogy Rónai és Kalmár utazzanak Sopronba és készítsék ezt elő. Rónai Zoltán újabb felszólalásában azt javasolta, hogy ahol a németek vannak többségben, ott [178](#)feltétlenül érvényesüljön a németiség akarata. A három-négy német megyének kooperációjára van szükség. Ennek kijelentésére is felhatalmazást kért, melyet a Kormányzótanács megszavazott.[13\(170\)](#)

Idézet az 1919. április 26-i ülés jegyzőkönyvéből:

„Rónai: A német területeket egy kerületté alakítják és megadják a megye jogait. Sopron lenne a székhely.

Varga: Gazdasági tekintetben különállása nem lehet. Rendeletet kiadni nem lehet, hogy ez vagy az az üzem nem szocializálható. (Felkiáltások: Természetesen!)

Rónai: A megye jogait gyakorolja!

Garbai: Akkor ez a határozat!”[14\(171\)](#)

A Kormányzótanács Gazdasági Bizottságának 1919. április 28-án tartott ülésén Hamburger Jenő földművelésügyi népbiztos a csornai premontrei szerzetesek érdekében szólalt fel. Rámutatott arra, hogy a premontrei tanárok helyzete súlyos. Köztük 70 évesnél idősebb emberek vannak, akiknek ellátásáról gondoskodni kellene. Rónai Zoltán mint igazságügyi népbiztos úgy vélte, hogy havi 1000 koronás ellátásra adható felhatalmazás. Varga Jenő szocializáló népbiztos viszont azt hangoztatta, hogy egy korábbi

határozat szerint a munkanélküli-segélynél több nem adható.[15\(172\)](#)

Az 1919. május 17-i ülés jegyzőkönyve rögzíti, hogy Rabinovics Józsefnek, a Belügyi Népbiztosság képviselőjének javaslatára, vita után, a Kormányzótanács kinevezte az egyes vármegyékbe a biztosokat, így Sopron vármegyébe Kellner Sándort.[16\(173\)](#) Valamilyen oknál fogva azonban nem rögzítette Kalmár Henrik felszólalását a rendkívül súlyos élelmiszer-helyzettel kapcsolatban. Szamuely Tibor a hadsereg és az élelmezés viszonyairól beszélt, Kun Béla a közellátási hibák okairól szólt. Hevesi azt javasolta, hogy a népbiztosok egy része menjen a Dunántúlra és szervezze a közellátást, mint ahogy egy részük kiment a frontra szervezni a hadsereget. Néhány népbiztost bízson meg a Kormányzótanács, hogy igyekezzenek a direktóriummal szemben ezt megszervezni. Kun Béla az előbbieket helyeselve elmondta, hogy járt Győrött és most Sopronba akar utazni ebben az ügyben.[17\(174\)](#)

1919. július 10-én Rónai Zoltán belügyi népbiztoshelyettes jelentést tett a Kormányzótanácsnak a vasutasok által kezdeményezett június eleji soproni ellenforradalmi megmozdulással kapcsolatban. Jelentésében elmondta, hogy Szamuely László, Szamuely Tibor fivére, aki a Tanácsköztársaság idején az ellenforradalmi megmozdulások leverésére létrehozott egyik karhatalmi egység vezetője volt, két halálraítéltet egy hónappal az események után végeztetett ki. A Soproni Forradalmi Törvényszék tiltakozott az eljárás ellen. Hosszabb vita alakult ki. Ezután a Kormányzótanács utasította az igazságügyi népbiztost, hogy Szamuely László eljárására vonatkozólag rendelje el a vizsgálatot és a tényállást derítse ki. Landler Jenő azt javasolta, hogy ha valamely halálos ítéletet az ítélethozataltól számított 48 órán belül bármely oknál fogva nem hajtanak végre, úgy azt egyáltalán nem szabad végrehajtani. A Kormányzótanács Landler javaslatát elfogadta és így határozott.[18\(175\)](#)

Másnap, július 11-én tárgyalták meg Rónai Zoltán belügyi népbiztoshelyettes előterjesztésében „a Német Népbiztosságnak a nyugat-magyarországi német nemzet területelhelyezése” című anyagát. Mint már korábban láttuk, egyedüli elképzelésként területi székhely vonatkozásában Sopron jött csak számításba. Ismét Varga Jenő volt az, aki a gazdasági szempontokat különösen figyelembe ajánlotta. Mint a Népgazdasági [179](#)Tanács elnöke kifejtette, hogy „a német kerület felállítását kulturális és közigazgatási hatóság indokolja, de semmi esetre sem szabad ennek gazdasági hatóságnak lenni, a német kerület különállása tehát semmivel sem lehet több, mint bármely megyének a külön közigazgatási hatósága”. Hamburger Jenő, a Népgazdasági Tanács főosztályvezetője ezzel kapcsolatban azt fejtette, hogy a politikai beosztásnak nem szabad változtatnia a gazdasági struktúrán, a politikai beosztásnak a gazdasági szükségszerűség szerint kell igazodnia. Rónai Zoltán előadta, hogy a német nemzeti kerületbe sorolandó városok és községek tekintetében ellentét és vita van a Belügyi és a Német Népbiztosság között. A vitás kérdésekben most már a Kormányzótanácsnak kell döntenie. A vita Moson, Magyaróvár, Kőszeg, Szentgotthárd és a nyugat-magyarországi horvát községek vonatkozásában volt élénk és hosszú. Végül a Kormányzótanács hozzájárult az előterjesztéshez „annak kimondása mellett, hogy Moson, Magyaróvár, Kőszeg és Szentgotthárd városok a német nemzeti területhez tartoznak, továbbá azok a horvát községek, amelyek belenyúlnak a német nemzeti kerületbe, a német nemzeti kerülethez, azok a községek pedig, amelyek a magyar kerületbe nyúlnak, a magyar területhez tartoznak”.[19\(176\)](#)

1919. július 21-én a Kormányzótanács jelentős ügyeket tárgyalt. Kun Béla külügyi népbiztos bejelentette, hogy a párizsi békekonferencia Nyugat-Magyarország egy részét Ausztriának ítélte. A Kormányzótanács ezzel kapcsolatban azt javasolta, hogy az osztrákok részére ne engedjenek át egy talpalatnyi földet sem. Varga Jenő pénzügyi népbiztos ellene volt a javaslatnak. Álláspontját azzal indokolta, hogy amikor a csehek ellen folytatták az offenzívát, akkor az antant parancsára színmagyar területeket adtak át a cseheknek. Akkor most miért ne adnának át területet Ausztriának?! A kérdés ilyen felvetése után halasztó

állásfoglalás mellett volt, nevezetesen hogy csak egyelőre ne engedjék át az odaítélt területet. Kun Béla álláspontja viszont az volt, hogy semmit nem kell átengedni és a népszavazás kérdését kell felvetni. Kun Béla még nem tartotta aktuálisnak, de felhatalmazást kért arra, hogy a hadsereg-főparancsnoksággal egyetértésben „megfelelő, de fel nem tűnő katonai intézkedéseket tehessen, s Bauer Ottóval szemben a proletariátus megszavaztatásának álláspontját képviselje”. A Kormányzótanács végül így döntött.

A Népszava 1919. július 29-i és július 31-i számaiban egyébként beszámol arról, hogy Moson megye és Kapuvár táviratban fejezte ki ragaszkodását a Magyarországi Tanácsköztársasághoz, a magyarországi németek országos tanácskozása pedig Nyugat-Magyarország elszakítása ellen foglalt állást.[20\(177\)](#)

A július 21-i ülésen szóba került az öt határszéli vármegye (Sopron, Moson, Pozsony, Vas, Zala) rendezetlen külkereskedelmének ügye is. Lengyel Gyula népbiztos előadta, hogy ebben az ügyben az öt vármegye együttes ülést tartott és elhatározta, hogy együttesen veszik kezükbe az ügyek irányítását is. Kun Béla határozott fellépésére a Kormányzótanács elhatározta, hogy Lengyel Gyulát megbízzák a határszéli vármegyék külkereskedelmének irányításával. Utasították, hogy utazzék a helyszínre és teremtsen rendet.[21\(178\)](#)

Az 1919. július 25-én tartott kormányzótanácsi ülésen Garbai Sándor elnök bejelentette, hogy Kalmár Henrik német népbiztos állását a Kormányzótanács rendelkezésére bocsátotta. Még egy személyi kérdésben döntöttek: Rónai Zoltán belügyi népbiztoshelyettes bejelentette, hogy a Tiszántúlon felszabaduló területek közigazgatásának megszervezésével, illetve ennek előkészítésével Kellner Sándort bízta meg.[22\(179\)](#)

A Kormányzótanács utolsó ülése július 29-én volt, ahol kinevezésekről döntöttek. Sopronról és a vármegyéről itt azonban nem volt már szó.

1989. XLIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

180 SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

1989. XLIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / D. Fehér Zsuzsa: Renner Kálmán művészetéről

D. Fehér Zsuzsa: Renner Kálmán művészetéről

Renner Kálmán önjelölt lett ismert és elismert művész. Génjeiben hozta magával a mesterség szeretetét, fegyelmezett munkamódszere, a világ iránti heves érdeklődése és nem utolsósorban a példaként vállalt mester, Reményi József útmutatása ösztönözte tehetsége széles körű kibontására. Három évtized alatt közel 400 érmet készített megrendelésre, de leginkább a saját örömeire. Munkássága a nagy nyilvánosság előtt mérettetik meg. Emléktáblái a középületek falán, önálló kiállításai itthon és külföldön, részvétele szinte valamennyi közös bemutatón ezt az igényét nyilvánvalóvá teszik. Tagja sok társaságnak, közöttük a FIDEM, Nemzetközi Éremszövetségnek. Díjakat kapott, hazai és külföldi múzeumok őrzik érmeit.

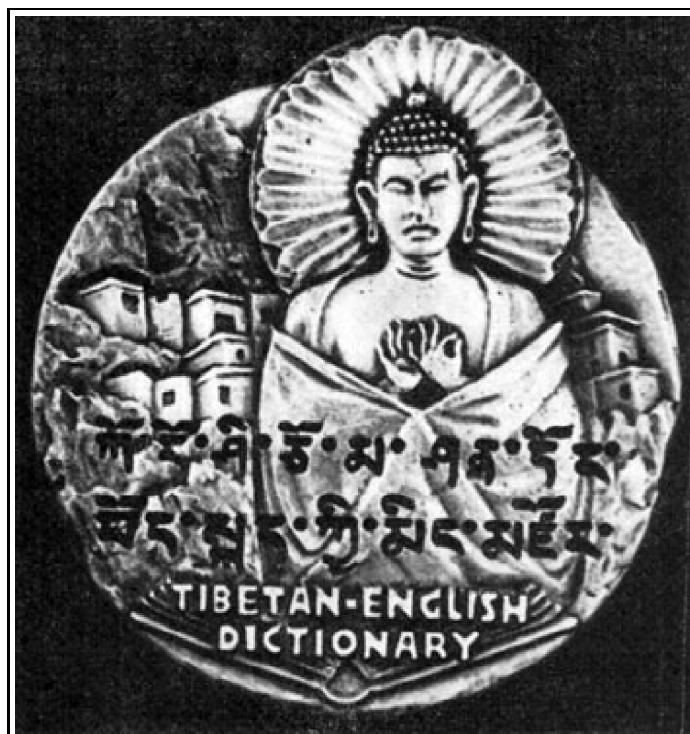
E néhány adat szegényes lenne egyéniségének bemutatására, de szülővárosának, Sopronnak művészeti életében, társadalmi testületeiben vállalt lelkes és okos tevékenysége kiegészítheti jellemzését. Művészi munkája a szűkebb hazán túlmutat s a kettő együtt egy reformkori lelkes patriótához teszi hasonlóná.

Munkája az esztétikai örömszerzésen túl szigorú kultúrhistoriai program végrehajtását jelenti. A szellemi élet nagy alakjainak portré-ábrázolása önmagában még nem biztosítaná azt a fegyelmezett, de változatos kompozíciós módszert, amely stílusát meghatározza. A tenyérbe fogható művek egyenletes, tiszta felületén a zene, az irodalom, a képzőművészet nagyjainak életműve is megjelenik egy-egy jól kiválasztott jelenet, művészet segítségével (vö. SSz. 1977, 248–249; 1985, 85, 87).

Ebben a kor és a személyiség is benne foglaltatik, feltételezve az előzetes kutatás elmélyedő munkáját. Mintázott, kalapált és vésett érmek technikai biztonságával egyszerű, hagyományőrző formákat használ: rajzos-plasztikai eszközöket. Visszafogottan, nagy műgonddal készülnek az apró domborművek, amelynek egységét őrzi a felirat is. Mint a történelem legszebb pénzérmein, a figurális és az értelmező rész összhangban jelentkezik. A téma teljes körüljárásával, a tudományos és érzelmi momentumok testvériségében születnek meg a portrék, a hátlapok. Sorsok vonulnak el a néző előtt: arcokba vésett sorsok!

Michelangelo és Goya, Modigliani és Van Gogh tragikusan szép élete Haydn, Bach, Tolsztoj, Goethe, Radnóti és Csontváry arca, tekintete az érem „emlékmű” formájában is emberközeli marad. A kultúra óriásai a szobrászat legkisebb méretű műfajában is a szellemet sugározzák szét maguk körül. E kis felületre redukált ábrázolás rendet kíván és a lényegre szorítja alkotóját. A XX. század megváltoztatta az érem formáját. Napjainkban a játékos ötletek sokaságának megvalósítására ad lehetőséget. De nem minden szobrász él ezzel a felszabadító gesztussal. A felületi síkból kiemelt változó magasságával a lírai, személyes élmények megjelenítésével egyidejűleg azonban él és virágzik mindenfelé a világon a klasszikus módszer, a hagyományok tisztelete.

Aki a tartalom mélységeibe igyekszik behatolni, játék helyett az ember és mű tanulmányozására készül – s közülük is a legnagyobbakat választja ki –, szubjektív formai vágyait meghatározott, szigorú keretbe szorítja.

182 Az érem a sűrités művészete. Könnyen sokszorosítható, szállítható – sok emberhez eljuthat. Értéke, az egykori uralkodói képmásokkal díszített pénzekhez viszonyítva, a jelen művészeti gondolkodásának

értékével emelkedik meg. Személyes kötődése van tulajdonosához, aki kézbe véve gyönyörködhet benne (s megfajtheti az arcokba írott üzeneteket), elmélkedhet az ábrázoltak világáról, nyomon követheti a szobrászi „szellemidézés” útját. Napjainkban emlékérmeket kapnak az arra érdemesek: egyének és közösségek – ez egyben tevékenységük „ércnél maradandóbb” elismerése is. A művész pedig munkásságával tiszteleg a nagy elődök, a kultúra örökhagyóinak kivételes szelleme előtt és felvállalhatja egy kis ország nagyjainak propagálását – beemelheti a nemzetközi kultúrába képmásukat.

Ezt teszi Renner Kálmán is, aki nagy odaadással, jeles technikai felkészültséggel, szakmai biztonsággal és beleélő készséggel teljesíti programját – kultúrmisszióját.

1989. XLIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / MEGEMLÉKEZÉSEK

MEGEMLÉKEZÉSEK

1989. XLIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / MEGEMLÉKEZÉSEK / Hiller István: Geiszbühl Mátyás (1908–1989)

Hiller István: Geiszbühl Mátyás (1908–1989)

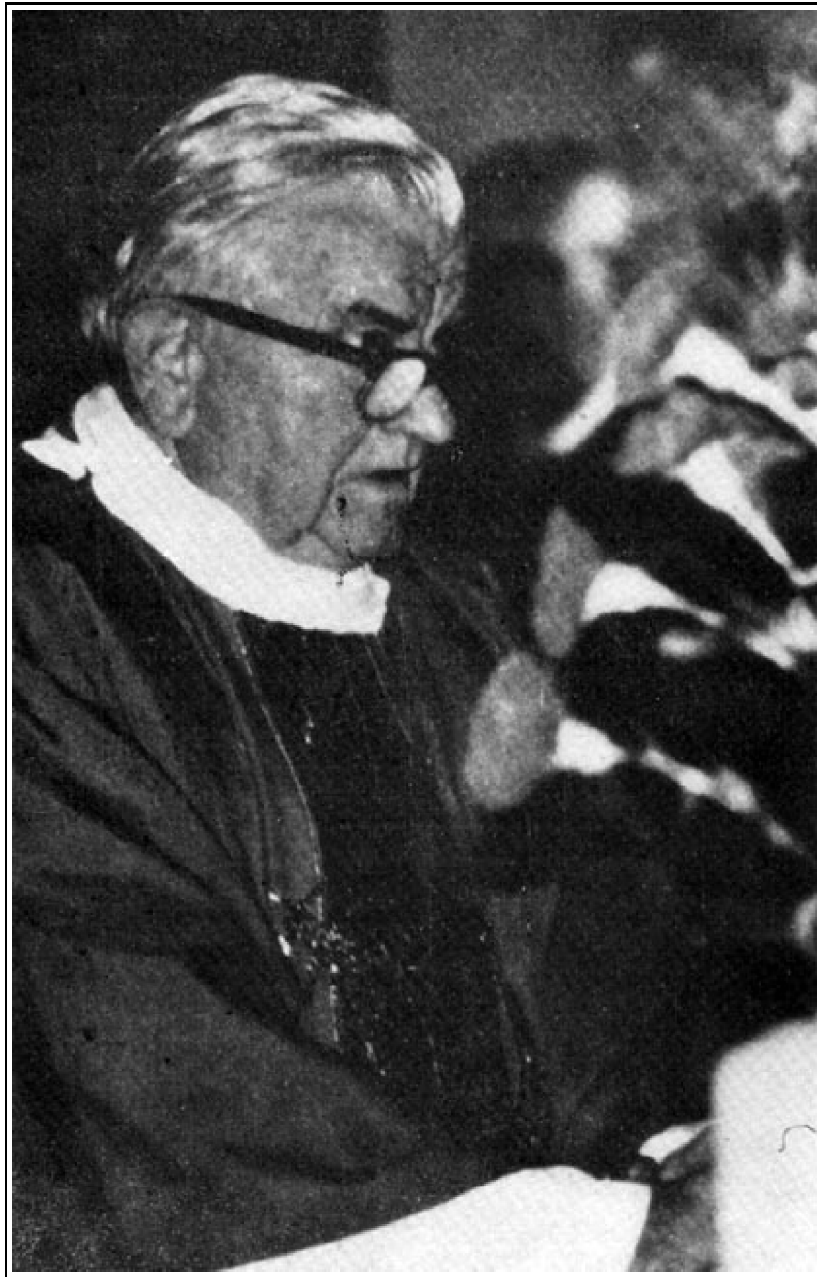
Az „Új Ember” c. katolikus hetilap 1989. január 22-i számában a halálozási rovatban olvasom, hogy „Geiszbühl Mátyás pápai káplán, ny. fertőrákosi plébános életének 82., papi szolgálatának 56. évében a soproni kórházban január 3-án elhunyt. Temetése január 13-án volt a fertőrákosi temetőben.” Ugyanitt olvasom Hetényi János róla emlékező szép írását: „A börtönlelkész hazatért” címmel. Ebben idézi a SSz.-ben (1988, 380.) írt soraimat, ígéretemet: „Geiszbühl Mátyás, ez a kiváló ember, sok ember, rab, fogoly vigasztalója, talán ezáltal megmentője is, nem kapta még meg a megfelelő értékelést folyóiratunkban. Ez még kötelességünk lesz.” Amikor e sorokat írtam, nem gondoltam arra, hogy ezt csak a nekrológ kereteiben tehetem majd meg. Fájjalom, hogy csak így értesültem haláláról és nem lehettem ott a temetésén sem. Azt is, hogy az utóbbi években csak áttételesen – de többoldalúan is – tartottunk kapcsolatot.

Kisdiákként, ministránsként találkoztam vele először a Jozefinumban. Halottak napja volt, és ilyenkor a katolikus egyház papjai három misét mondanak folyamatosan, egymásután. Azért is emlékszem erre, mert az akkor igen szigorúnak, tekintélyesnek, méltóságteljesnek tűnt pap, a misék után 2 pengőt adott. Nem volt szokás! Az igen, és rendszeres volt, hogy a kedvesnővérek minden ministrálás után tejeskávét és kenyéret kínáltak. Az akkor már sopronkőhidai börtönlelkész ott is misézett.

Mindenki, aki ismerte, igazat adhat Hetényi János jellemzésének, hogy egyszerűbb és szerényebb papi egyéniséget nehezebb találnánk.¹⁽¹⁸⁰⁾

Geiszbühl Mátyás Hegyeshalmon született 1908. augusztus elsején, szegény szülők kilencedik gyermekeként. Győrött szentelték pappá 1933-ban. Ezután segédlelkészként működött Mosonszentjánoson.

Peresznyén, Mosonszolnokon és Ágfalván. Ágfalva mellett két évig Bánfalván a karmelita nővérek zárdalelkésze is volt. 1938-ban igazságügyminiszteri kinevezést kapott Sopronkőhidára és hatáskörébe tartozott az ottani ún. dolgházban lévők lelki gondozása.

Geiszbühl Mátyás sopronkőhidai fegyházlelkészi szolgálatának idejéből: „Kivégzések – karácsonykor. A karácsony előtti napokban végigfutott a félelmetes hír, hogy kivégzések lesznek. Egyesek már az időpontot is tudták: vasárnap, december 24-én. [184](#)Szép karácsony! Hová lett a szeretet és a béke ünnepe? Háború volt, szörnyű háború, halálhörgéstől, jajkiáltástól volt hangos a világ. Jánossy hadbíró értesített, hogy

vasárnap reggel 8 óra körül három halálraíteltet ki fognak végezni, köztük az egyik, Pataki István nevű katolikus vallású; készítsem elő, két órát adnak az előkészületre. A fegyház történetében kivégzések még nem voltak. Ha hivatásomhoz kivégzendők előkészítése is tartozott volna, valószínűleg nem vállalkoztam volna erre a hivatásra. Lelkileg nem voltam erre felkészülve. Ha lehet, hívjanak katonalelkészt erre a célra –, volt a kérésem. Nem hívtak, így tehát vállalkoznom kellett rá.” Kornél győri püspök 1988. január 18-i körleveléből idézek: „...Szerpe volt abban, hogy a Kőhidára hurcolt Mindszenty József, akkori veszprémi püspök és 27 papja, köztük dr. Lékai László későbbi bíboros, prímás sanyarú életkörülményeit enyhítsék.”²⁽¹⁸¹⁾

Geiszbühl Mátyás több volt mint börtönlelkész. „A fiatal papnak sikerült a bűnösök valóságos bizalmas barátjává és lelkiatyjává lennie” – írja Hetényi.

Megváltozott a sopronkőhidai fegyház élete és helyzete a nyilas hatalomátvétel után. A bűnözőket, a mintegy ötszáz dologházast Németországba vitték. Helyükbe ide hozták a politikai foglyokat, többek között Bajcsy-Zsilinszky Endrét, Rajk Lászlót, gróf Eszterházy Móricot, herceg Odescalchi Miklóst, Jávor Pált, Pataki Istvánt és még sok száz, hazát féltő politikust, művészt, katonát, papot, püspököt stb.

Ezek segítőtje, vigasztalója, istápolója, „lelkiatyja” lett Geiszbühl Mátyás. Akik életben maradtak a rabok, üldözöttek, meghurcoltak közül, kivétel nélkül szeretettel, hálával és tisztelettel emlékeztek, emlékeznek erről a szerény, derék és bátor papról. Valamennyit nem is tudjuk idézni e megemlékező írás keretein belül.

Almásy Pál ny. altábornagy, egykori sopronkőhidai rab naplójából (Sopronkőhidai napló. 1984): „meg kell említenem a kőhidai fegyház két lelkészét, Geiszbühl Mátyást, a római katolikus lelkészt és Bárdosi Jenőt, az evangélikus lelkészt. Ők az első pillanattól kezdve segítségére voltak minden rabtársunknak vallási és világnézeti különbség nélkül. Bárdosi Jenő Bajcsy-Zsilinszky mellett volt élete utolsó éjszakáján, Geiszbühl Mátyás pedig a kommunista Pataky Istvánt gyámolította az utolsó órákban. A halálbaindulók vigasztalói, bátorítói voltak” (i.m. 37.); „Pistának az volt a kérése, hogy utolsó óráit ne kelljen egyedül töltenie, így hajnalban Geiszbühl Mátyás római katolikus lelkész bement hozzá és vele volt, amíg ki nem vezették a vesztőhelyre”. Geiszbühl Mátyással néhány évvel ezelőtt interjút készített a Magyar Televízió Pataky István utolsó óráiról. Mint köztudott, a fiatal mártír nevét ma a kőbányai művelődési ház őrzi.

A börtönlelkész szentbeszédeivel is igyekezett segíteni. Erről Almásy így ír: „Fegyházéletünk legszínesebb napja a vasárnap. Délelőtt szentmise szentbeszéddel. Néhányan az orgona mellett állunk és énekelünk (...Boldogasszony Anyánk, vagy Nagyasszonyunk hazánk reménye), és a végén a Himnuszt... Fél 11-kor misére mentünk. Az idegeinket megviselő izgalmak után jól esett a lelki vigasztalás” (i m. 50, 59, 60.).

1945. január 15-én kivégezték Kádár-Klein Elek egyetemi hallgatót. Nagy hatással volt a rabokra. Férfiasan, bátran ment a halálba. Őt is Geiszbühl Mátyás gyóntatta, áldoztatta meg. A siralomházba menetel előtt letérdelt, keresztet vetett, megcsókolta a feszületet, majd elindult a sorfal között. Rabtársainak még mosolyogva odaintett. A lelkész hamarosan visszajött – írja Almásy – és azt mondta, hogy ez volt a nyolcadik kivégzés. Nyugodjanak békében!

1945. január 21-én akasztották fel herceg Odescalchi Miklóst. Az ítéletvégrehajtás előtt a börtönlelkész negyedóráig volt nála. Amikor kiveztették a siralomházból, azt mondta: „Nem fogtok szégyent vallani velem!” Geiszbühl hatása volt ez, a megnyugvást adóé.

1945 február első felében báró Apor Vilmos győri püspök Geiszbühl segítségére Baltaváry Gyula lelkészt küldte ki, aki azonban „fogathiány miatt” nem sokat tudott ¹⁸⁵segíteni Geiszbühlön. (Baltaváry hittanra

oktatott bennünket ebben az időben a „Pflaszteron”, azaz a jégvermi katolikus elemi iskolában!)

Február 16-án végezték ki Németh László Jánost és Stelczer Lajost. Németh katolikus volt, Stelczer protestáns. Geiszbühl nem engedték be Némethhez, mert vesztegzár volt. Hozzá – Almásy kérésére – Jambrich letartóztatott ciszterpapot hívták le a siralomházba. Stelczernél nem volt pap.

Almásy Naplójából tudjuk, hogy Geiszbühl lelkészi tevékenysége mellett, illetve közben rendszeresen tájékoztatta a foglyokat az aktuális eseményekről, híreket hozott és üzeneteket közvetített. Így pl. március 10-én közölte a rabokkal, hogy a nyilasok a pécsi püspököt a palotájában agyonlőtték, hogy Serédi Jusztinián hercegprímás állítólag házi őrizetben van stb. Engedélyt szerzett arra, hogy az egyik zárkába harmóniumot vigyenek be és ott a foglyok énekpróbákat tarthassanak. Volt, 1945. március 12-én, amikor egy nap alatt 150 embert gyóntatott és áldoztatott meg. „Megkapó látvány volt” – írja Almásy. Könyveket vitt a foglyoknak, igényeik szerint. Március 15-én misét tartott, ezt is kieszközölte. A foglyok rendelkezésére bocsátotta szertartáskönyveit, amelyből a virágvasárnapi passió rövidített szövegét készíthették el. Engedélyt szerzett templomi énekpróbákra, így a kommunikációra is. Ilyenkor tudták meg a rabok a börtönön belüli eseményeket, hogy pl. herceg Montenuovo Nándor összetűzött a német őrseggel, hogy az őrsztag szolgálatvezetője a németekkel részegre itta magát és ennek milyen kihatása volt (i.m. 67, 92, 106, 107, 144, 145, 146, 149, 154, 155.).

Németh Alajos írja, hogy a zsidó elítélteket 1944-ben titokban Németországba vitték. Geiszbühl lelkész a szigorú tiltás ellenére is értesítette a hozzátartozókat. Németh leírja azt is, hogy Geiszbühl hogyan gondoskodott az 1944. december 23-án Sopronkőhidára internált Mindszenty József veszprémi püspök és 26 paptársa emberséges ellátásáról. Kieszközölte a „karácsonyesti ünnepélyt, vacsorára főtt burgonyával”. Sőt, a püspök éjféle misét is celebrálhatott. Érdemes elolvasni ennek leírását és hatását mégegyszer is! (SSz. 1985, 330–331.). Itt olvasható az is, hogy a fegyházzal együtt Geiszbühl is ki akarták telepíteni Németországba. Bárány Vilmos győri püspök lépett közbe ennek elhárítására. Ennek részleteit az idézett cikk tartalmazza.

Paradoxonként hathat, de én elhiszem és megértem Németh Alajos sorait: „Pataki István katolikus vallású volt, ezért Geiszbühl szólította fel Jánossy hadbíró, készítse elő Patakit kivégzése előtt. Pataki meggyónt, majd mikor a katonák érte mentek, hogy a vesztőhelyre kísérik, átölelte a lelkészt, szeméit a magasba emelte s e szavakkal búcsúzott: „Köszönöm lelkiatyám, odafenn találkozunk” (SSz. 1985, 333.)

Jávor Pál írja börtönaplójában, hogy a szentestén meglátogatta őket a soproni apátplébános (Papp Kálmán, későbbi győri megyéspüspök. H. I. megjegyzése) és Geiszbühl Mátyás börtönlelkész. Hoztak egy csöppnyi karácsonyfát, égő gyertyákkal, almát, diót és karácsonyi tésztát. „Ilyen hangulatban énekeltük el a »Mennyből az angyal«-t, a Himnuszt és csendesen lefeküdtünk” (Jávor Pál: Egy színész elmondja... Bp. 1987, 38.). Megemlékezik Jávor Pál Odescalchi herceg kivégzésével kapcsolatban is Geiszbühlről, aki a hercegnek lelki vigaszt nyújtott (i.m. 41.). Március 28-án Geiszbühl kérték meg, őrizze meg azt, amit Kőhidán hagynak, és ha módja lesz, juttassa el majd haza. Ezen a napon indították a foglyokat Németországba. „A pap szemben áll velünk, megígéri, hogy imádkozni fog velünk” (i.m. 57.). Március 31-én ő fogadta a Vörös Hadsereg katonáit.

A felszabadulás után, 1946-ban megváltoztatták az elnevezéseket, rangokat, címeket. Ettől kezdve az „intézetnél” alkalmazottak letartóztatóintézeti (li.) elnevezést kaptak. Megváltozott a börtönpapok egyenruhája is. Geiszbühl Mátyás századosi rangban szolgálhatott. „Az egymás megszólítása a rendfokozaton és az ehhez fűzött »bajtárs« szóval történt” (SSz. 206–207.). 1950-ben megszüntették a

fegyintézeti **186**elkészíti állásokat, így neki is mennie kellett. Fertőrákos plébánosa lett. Itt és így is megmaradt, aki volt; fogadta és befogadta a meggyőződésükért üldözötteket, a hátrányt szenvedőket. Tisztességes, becsületes út volt az övé.

A sopronkőhidai fegyházban 1947-ben méltó ünnepek mellett nagy emléktáblát avattak – kivégzése helyén – Bajcsy-Zsilinszky Endre, a magyar szabadság vértanúja emlékezetére. Az emlékmű felső részén a következő horátiusi (3, 7) idézet szerepelt: „...Si fractus illabatur orbis, impavidum ferient ruinae.” Azaz: ha leszakad a gyenge mennybolt, a romok a bártort ütik.³⁽¹⁸²⁾

Geiszbühl Mátyás is mindig ott volt, amikor úgy tűnt, leszakad fölötte is minden; hite, embersége, bátorsága, meggyőződése emelte és emeli a romok fölé.

1989. XLIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC

SOPRONI KÖNYVESPOLC

1989. XLIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Winkler Gábor: Sopron építészet a 19. században.

Winkler Gábor: Sopron építészet a 19. században.

Sopron építészetéről kevés a publikáció, a 19. század hazai építészetéről nemkülönben gyér a kiadványok száma, így Winkler Gábor új könyve egyszerre két hiányt is pótol. Különösen öröndetes, hogy ezt elmélyült tartalmú, szép kiállítású könyvvel teszi.

A munka elveti a Magyar Tudományos Akadémia Építészettörténeti és Elméleti Bizottsága által is már régóta vitatott, a szakmai közéletben mégis mélyen gyökerező stílus-szakaszokat, melyek a múlt századot egyszerűen klasszicista, romantikus és eklektikus építészetre bontják. Ehelyett árnyaltabb periodizációt alkalmaz, ami külön érdeme a kötetnek. A közölt anyag jó besorolhatóságának tanúsága szerint ez a stílusperiodizáció eredményesen alkalmazható. Négy fő- és több mellékperiódust tartalmaz s éppenséggel modellként szolgálhat további, hasonló tárgyú feldolgozásokhoz.

A feldolgozás a periódusokon belül mestercentrikus, minden egyes fejezetben megismerkedhetünk a kor építészeivel, építőmestereivel, akik hol tervezőként, hol kivitelezőként jelennek meg. Az építető társadalom és a városi szabályzatok ismertetése vezeti be a kötetet. Itt a döntő többségben levő magánépítetők felekezeti megoszlása mellett a nemzetiségi hányad ismertetése is érdekes lett volna. Megismerkedünk építész-dinasztiákkal is, nevüket a soproniak ugyan sokszor hallhatták, talán mégsem tudják városunk épületeihez a Hild, a Handler, a Schármár családok sarjait megfelelően kapcsolni. A könyv igazi értékét az a hosszú évekre terjedő levéltári kutatás adja, aminek alapján Winkler Gábor mindezeket a múlt században épített műveket olvasmányos szöveg kíséretében és káprázatos összegezéssel elének tárja. Tudományos munka ez, mely Sopronban közérdeklődésre tarthat számot, annál is inkább, mert a világos szövegezés mindenkinek feltárja e kor építészeti lényegét. A szöveget kiegészítik a találóan válogatott fényképek

(még ha néhány jelentős épületről dominálóbb illusztrációt is várhatnánk, így pl. a Schöne tervei szerint épült Erzsébet utca–Deák téri sarokházzal, mely a recensens véleménye szerint döntő jelentőségű a szép soproni városképi megjelenés tekintetében). Ugyancsak növelik 187a könyv értékeit a reprodukált levéltári rajzok mellett a szerző finom, szabatos vonalvezetésű építészet-grafikái. Érthető, hogy a kötet túlnő a XIX. század végén, s az európai politikai történet által nyújtott „természetes határ”-nak az első világháborút tekint. Az viszont, hogy kapcsolatot igyekszik teremteni a két világháború közti építészetrel, nem helyeselhető, főleg azért, mert a múlt századi művek ismertetéséből éppen az ipari és közlekedési építészet teljesen hiányzik. Egyetlen nagy fogyatékosága ez a könyvnek, és éppen ez az épületfajta lett volna alkalmas a kontinuitás megfogalmazására.

A mestercentrikus feldolgozás miatt a múlt században kialakult városépítészeti vagyis átfogóbb méretű és hatású, épület-, tér-, utcaegyüttesek megközelítése külön fejezetbe kívánczolt. Ennek tett eleget Winkler Gábor a „Sopron építésze a magyar historizmus történetében” c. fejezetben, mely sajnos nagyon rövidre szabott, s ezért az ígért összehasonlítás is alig tűnik ki belőle. De nem is lehetett célja ennek a kötetnek Sopron építészetének ilyen összehasonlító vizsgálata. Mégis sajnálható, hogy a város századvégi fejlődésében oly jelentős Deák tér néhány sorra tömörödött.

Amit Winkler Gábor a „Jellegzetes formajegyek” címen, mintegy függeléként, mégis a könyv mesteri tipográfiájának hála a szöveghez illeszthetően közöl, a könyvnek ugyan nem a lényegét, mégis kimagasló értékét képezi. Az ablakok, a homlokzatokat koronázó elemek, az erkélyek, a lizéna- és oszlopfelvezetek valamint az épületszobrászati díszek ábragyűjteménye, több mint egyszerű kompiláció és összehasonlítás: ez annyira tanulságos, annyira növeli a kötet használhatóságának skáláját, az áttekintést, hogy remélhetően a hazai építészettörténeti könyvkiadásban ezzel Winkler Gábor iskolát teremtett.

A kötet tartalmának rövid, de kritikus felsorolását kövessék azok a gondolataim, melyeket a könyv tanulmányozása bennem ébresztett. Legelsőként álljon itt a kötet remélhető, gyakori hatása: az, hogy a város illetékes vezetői építészeti döntéseik előtt ebből a könyvből is merítenek, hogy megismerik, melyek azok az értékek, amelyek a város lakosságát a régmúlt történeti idők műemlékein kívül övezik. Ha ezt már előbb is minden illetékes tudta volna, talán nem építették volna be a Kossuth Lajos utcában az egykori Flandorffer-háznak a második világháborúban megrongált, majd elbontott szárnyát, talán jobban őrködnének ma is a Villa sor lóverjeinek értékes házsora felett. Talán nem engedte volna a műemlék-felügyelőség sem a Széchenyi téri romantikus házsor elleni végzetes merényletet, hogy annak egyik egységére – a Széchenyi tér 20. házra – emeletet építhessenek. S talán megmentették volna a régi Kaszinó nagytermének architektúráját a mai Liszt Ferenc Művelődési Központ részére is. A kötet sokat sorol fel a második világháborúban elpusztult értékek közül, itt is felvetődik bennem a kérdés, hogyan kerülhetett a Deák téren a mai Batsányi (egykori Wälder) utca sarkán elbombázott szép historizáló ház helyére egy ennyire semmitmondó épületkompozíció (amelynek egyetlen vonzó tényezőjét, a soproniak kedvelt cukrászdáját is nemrég kilakoltatták). Felmerül itt bennem az is, hogy a kórház tervezésével és az 1904. évi szabályozási tervvel éppen Wälder József tett annyit Sopronért, hogy a róla itt elnevezett utca nevét sem kellett volna felcserélni egy Sopronhoz bizonyára nem kötődött, ám lelkes hazafinak nevével.

A kötet azt az időt tárgyalja, amely Sopron városképét olyanná formálta, ahogyan az érdemben ránk – a huszadik századra – maradt. Ezért ez az építészeti hagyatéka, minden, amit Winkler Gábor tárgyal, valóban nagy érték számunkra. Az épületek nemcsak önmagukban és a múlt század építészeti fejlődésébe ágyazva érdekesek, ahogy azt a kötet részletesen kifejti, érdekes a városképi örökség is. Ezért a városépítészeti kérdésekről szívesen olvastunk volna még többet is.

A kötet gondos értékelése és mondanivalójának érzékelése, nemkülönben tetszetős címlapjának nézegetése során támadt az a gondolatom is, nem érzem-e el már rövidesen az az idő, amely az általunk alig becsült, sőt elítélt századvégi városházát mégiscsak értékelni, méltányolni fogja. Mint kísérletet arra, hogyan lehetett az igényeket immár egy évszázada jól kielégítő irodaházat a város szívében felépíteni. Mert a sérelem, amely az egykori barokk épület bontásával történt, ugyan fájó, de hogy a Fő tér ma is reprezentatív, a sokat becsmérelt városháza épületével együtt, **188**ezt én már ma elismerem. Ha ez nem lenne így, nem szerepelhetne ez a városképi együttes annyi szép fotón, plakáton, grafikán. A városháza talán kissé durvábban, a Széchenyi téri postapalota sokkal tisztábban, sőt régi közeg sérelme nélkül, mutatja azt a fejlődést, amely a város előtt állt a századforduló idején, és a XX. század elején. A Széchenyi tér képében nem a postapalota nagysága, hanem a léptékadó épület befejeztét követő megtorpanás a bántó. Toleranciára is int ím Winkler Gábor könyve egy korról szemben, mely iránt megértésünk bizonyára a jövőben csak fokozódik.

Az 1847-ben a neves Mathias Schönerer mérnök (vagy munkatársai) által tervezett egykori indóházat legalább nekem itt meg kell említenem, noha későbbi átépítések miatt elveszett. De áll még a város szélén (a Vasöntöde sarkán) egy korabeli vasúti őrház, melyről remélhető, hogy a vasút a jövőben műemlékként védi. S meg kell említeni a Posel Gusztáv által tervezett szép Déli Vasúti állomást 1902-ből, a posta és a vasutas laktanya térformáló együttesében. Nem hiszem, hogy a győri pályaudvaron valaha is állt volna romantikus stílű épület, ahogy arra Winkler Gábor utal, hiszen csak a vonal megnyitását követő években emelték az elsőt, amit nemsokára bővítettek. Nem találtam a bécsi Verkehrsarchivban sem adatot ennek tervezőjére, a homlokzatok alapján mégis úgy hiszem, hogy a Kassa-Oderbergi Vasút építéséhez lehetett kapcsolata. Belenyugszom mindennek, s a Vasöntöde és a Zárgyár nyerstégla-architektúráinak hiányába, mert belátom, hogy minden nem fért be egy kötetbe, amelynek kiadása amúgyis csatát jelentett.

Mi soproniak legyünk büszkék erre a könyvre, köszönjük meg a most Győrben lakó és dolgozó szerzőnek ezt a művet. Tudományos értéke mellett is minden sorából érződik, hogy szülővárosához kötődése változatlanul mily erős.

Kubinszky Mihály

1989. XLIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Randolph L. Braham: A magyar Holocaust. I–II. kötet. Gondolat Kiadó Budapest, Blacburn International Incorporation, Wilmington 1988, 471+567 lap

**Randolph L. Braham: A magyar Holocaust. I–II. kötet.
Gondolat Kiadó Budapest, Blacburn International Incorporation, Wilmington
1988, 471+567 lap**

Az erdélyi származású szerző Bukarestben született 1922-ben, Désen nevelkedett, gimnáziumi tanulmányait Kolozsvárott végezte el. 1943 októberétől 1945 januárjáig munkaszolgálatos volt. 1947 óta az Egyesült Államokban él. A politikatudomány doktora, a City College of the City University of New York professzora. Igazgatása alatt működik a „Holocaust-Kutatóintézet.” Az ismertetésre kerülő hatalmas mű először angolul jelent meg 1981-ben a Columbia University Press kiadásában. A könyv 32 fejezetben, 248 alfejezetben, hat függelékben foglalja a magyarországi zsidók tragikus sorsával a második világháború időszakában. A 32 fejezet címének ismertetése is meghaladja lehetőségeimet, csak az elsőnek

és az utolsó a címét ismertetem: „1. A pusztulás előjátéka. ...32. Felszabadulás, jóvátétel, megtorlás.” Sokat mondhat az első és a 248. alfejezet címe is; „1. A magyarországi zsidóság ‚aranykora’, 248. Háborús bűnperek. A megszököttek.” E tartalmi és időkeretek között a könyv szól hazai zsidóságunk történetéről, létszámáról, társadalmi szerepéről. Elemzi a magyar kül- és belpolitikai helyzetet a második világháború előtt és alatt. Bemutatja az ellentéteket és összefonódásokat Horthyék és a németek között. Aprólékos precizitással követ minden eseményt, amely összefüggésben volt a zsidók tragikus sorsának alakulásával. Megrázóak az egyre borzalmasabbá váló események bizonyító erejű, dokumentált leírásai. Gettóba költöztetés... koncentrálás... deportálás... megsemmisítés! Minden fejezet végén igen alapos jegyzeteket találunk.

Városunk is, környéke is sajnos bőven szerepel történelmünk e gyászos időszakának elemzésében.

Alighogy Szálasi 1935 márciusában kilépett a hadseregből, megkezdte mozgalmának szervezését, főként Pest és Sopron környékén kezdték megdolgozni a munkásságot. ¹⁸⁹Röpiratokat osztogattak, plakátokon hirdették magukat és broszúrákat adtak ki. Tehát masszívan itt kezdték, a gyilkosságok is itt tomboltak legtovább, uralmuk is lényegében itt fejeződött be, a nyugati határszélen. A könyv emlékeztet Sopronkőhidára és arra, hogy amikor a Vörös Hadsereg egyre jobban közeledett Budapest felé, úgy sürgették a nyilasok a munkaszolgálatos századok Hegyeshalom–Sopron–Kőszeg vonalra vezénylését, hogy itt végezzék el mindazokat a munkálatokat, amelyeket Bécs védelme megkövetelt. A munkaszolgálatosokat az ún. „védett” alakulatokat a józsefvárosi pályaudvaron rakták vagonokba. Ezekben olyan embereket szállítottak ide, akiket semleges országok menlevéllel láttak el. Mintegy 50 ezer zsidó munkaszolgálatost adtak át később a németeknek. A munkaszolgálatosok helyzete alig különbözött a leghírhedtebb koncentrációs táborok zsidó foglyainak helyzetétől. Különösen tragikus körülmények között sýnylödtek ezek a szerencsétlenek Fertőrákoson, Balfon, Hidegségen, Sopron és Kőszeg környékén. A felszabadulás után Hidegségen 790 munkaszolgálatost találtak a tömegsírban, Ilonamajorban 400-at, Nagycenken 814-et, Sopronbánfalván 350-et.

Wisliceny SS-vezető, amikor visszatért Budapestre egy-egy országrész gettósítása és deportálási programjának befejezése után, elvárta, hogy „bonbonos dobozokat” vigyenek neki, amelyben a bonbonon kívül ékszer, nagy mennyiségű készpénz, volt. Viszonzásul a vidéki gettókból, így Sopronból is főként ortodox zsidókat hozatott Budapestre. Egyes zsidó vezetőknek ilymódon kedvezett (Első kötet 5–9, 60, 181, 277, 278, 345.)

A második kötetben az első soproni adat a nagykanizsai zsidók deportálásával kapcsolatos. Őket május 18-án a Szombathely–Sopron–Bécs útvonalon deportálták Auschwitzba.

Részletesen is foglalkozik a szerző a zsidók helyzetével Sopronban. Ebben a városban – írja – évszázadok óta éltek zsidók. 1958-ban tárták fel híres középkori zsinagógáját. A gettósítás itt 1944. június elsején kezdődött. A csaknem 1900 zsidót három helyre vitték. Egy részüket az új utcában létesített gettóba, egy másik részüket a papréti körzetbe (amely körül palánkkerítést létesítettek), a harmadik csoportot a Jakobi-gyárban koncentrálták. Részletesebb adatokkal is szolgál a város zsidó lakosságáról. Sopronnak 1941-ben 1861 zsidó lakosa volt, ez a város összlakosságának 4,4 százalékát tette ki. 1946-ra a közösség létszáma 274 főre, azaz 0,6 százalékra csökkent. A környező falvakból történt beköltözések következtében a közösség állandóan nőtt. 1949-re a neológ gyülekezetnek 284 tagja volt, ezt Dr. Hollós Richárd vezette, az ortodoxnak pedig 124. Vezetőjük Léderer Sándor volt. Az 1950-es évek végére a hitközség létszáma erősen megcsappant, de Dr. Hollós vezetése alatt továbbra is működött. Az adatokhoz ismét precíz hivatkozások tartoznak (Zsidó Világkongresszus, 4. sz. 1947. április 15, 2–3.; 13–14. sz. 1949. május 20.,

24., 25; Új Élet, 1958. március 15, 1958. július 7.) A zsidó tanács az üldöztetés idején a következőkből állt: Elnök Rosenheim Zsigmond, tagjai Steiner Emil, Rosenberg József, Dr. Léderer Manó, Dr. Krausz Béla, Goldschmied Sándor, Krammer Géza és Hasler Béla (Hivatkozott irodalom: Lévai Jenő: Zsidósors Magyarországon 418; Raab Márton: Sopron megye zsidóságának múltjából és jelenéből. Szerzői kiadás. Sopron, 1955, 29; Sós Endre: Zsidók a magyar városokban. Libanon Kiadás, Bp., é. n. 153–181; Pinkas ha'kehillot, 528–532; Ember Mária: Hajtúkanyar, Szépirodalmi K. Bp, 1974, 188–189 (Kiegészítésként említék az irodalomhoz két cikket: Raab Márton: Sopron zsidóságának múltjából és jelenéből. SSz. 1957, 244, Hiller István: A soproni és Sopron megyei zsidók utolsó állomása 1944-ben. SSz. 1964, 344).

A szerző azt írja a továbbiakban, hogy közel 1400 zsidót hoztak be Sopronba a környékbeli településekről, így Csepregről, Csornáról, Kapuvárról és a körülöttük fekvő kisebb falvakból. Nem pontos a következő adat, illetve megállapítás: „A soproni Déli pályaudvar közelében lévő Evangélikus Tanítóképző Intézet félig elkészült kollégiumi épületeiben helyezték el őket.” Valójában a soproni egyetem félig elkészült menza-kollégium épületében helyezték el őket. A hivatkozott épület az ún. „zsidókeresztény” gettó volt. Ennek lakói elkerülték a deportálást. Június 19-én a helyi 190 zsidókat is a menza-kollégiumba vitték, majd onnan a Déli pályaudvarra bevagonírozásra. A több mint 3000 zsidóból álló szerelvény július 7-én hagyta el a várost (Ide vonatkozó jegyzet illetve hivatkozás: „Hiller István és Németh Alajos: A háború és a felszabadítás krónikája. Sopron 1941–1945. Sopron, Soproni Szemle, 1978–1979, 49, o. A tanulmány értékes demográfiai és szociológiai adatokat közöl a soproni hitközségekről. A szerzők szerint a város gettólétesítményeit 1944 decemberében újra használták a keresztény és kitért zsidók koncentrálására. Uo. 42, 46. o.”).

Egy 1944. június 30-i jelentés szerint a III. csendőrkerület (Szombathely) gettóiban és bevagonírozási központjaiban 17 201 zsidót tartottak nyilván. Ebből Sopronban 3305 személyt. Braham megemlíti azt is, hogy a soproni közösség túlélői között volt az a 42 zsidó, akit bevettek a Kasztner csoportba. (A budapesti cionista vezetőség 1943 januárjában létrehozott egy segélyező és mentő bizottságot. Ennek tényleges vezetője Kasztner Rezső [Rudolf] volt. Innen a csoport elnevezése. Hivatalosan: Vaada Ezra ve' Hazalah.).

1944. június 23-án a minisztertanács előtt Baky és Endre nyilas államtitkárok beszámolója szerepelt a deportálásokról. Itt Endre László azt mondta, hogy elrendelte ún. üdítőszolgálat felállítását a pályaudvarokon és a kilépő határállomásokon, hogy az elszállítandó zsidóságnak a lehetőség szerinti kényelmét biztosítsák. Ezzel kapcsolatban írja Braham, hogy ez az utalás Endre nyilatkozatában valószínűleg a Magyar Vöröskereszt részéről kifejtett nyomásnak tulajdonítható: a Vöröskereszt ugyanis 1944. június 20-án engedélyt kért Sztójay miniszterelnöktől, hogy pihenő- és elsősegélynyújtó állomásokat létesíthessen a deportálási útvonalakon. A levelet Simon Elemér, a Magyar Vöröskereszt országos elnöke és Horthy Istvánné, a kormányzó menyé, mint önkéntes főnövér, írta alá. Hangsúlyozták, hogy a Magyar Zsidók Egyesületének nincs ilyenre pénze és hogy a Nemzetközi Vöröskereszt Bizottsága egykor majd kérdőre vonhatja a Magyar Vöröskeresztet, megtett-e mindent a szenvedő emberekért. Közben azonban a deportálásokat már befejezték. Az ügy annyiban tartozik Sopronhoz, hogy Simon Elemér soproni volt, a soproni közéletnek évtizedekig első vezéregyénisége, Sopron vármegye főispánja, egyesületeinek vezetője stb.

A nem zsidók mentési kísérleteinél említi meg a könyv Remete László nevét azok között; akik életüket kockáztatva vettek részt az ellenállásban és a mentésben. Remete László is soproni volt, itt született, itt végezte el a teológiát. Az ellenállási mozgalom vértanúja. A templomból hurcolták el és 1945. január 9-én a nemeckai mészégetőben meggyilkolták.

A munkaszolgálatosokról írt alfejezetben Braham ismét soproni forrásanyagra is támaszkodik („Hiller István: Adatok a magyar zsidók ausztriai mártíriumához 1944–1945. In: Évkönyv 1981/82. Szerk. Scheiber Sándor. Magyar Izraeliták Országos Képviselője, Budapest, 1982, 211–226. o.”).

Sikeres soproni és balti menekítésről is ír a könyv. Ebben – szoros együttműködésben Raoul Wallenberggel – Dr. Bisits László, az Önkéntes Mentőegyesület egyik vezetője tett sokat. Több deportált „védett” zsidót mentett vissza Balról Budapestre. Freudiger Fülöpnek a deportálás előtt közvetlenül sikerült embereket kimentenie a soproni gettóból.

Kevésbé ismerjük azt a tényt, hogy a nyilas hatalomátvétel után a portugálok növelték a zsidó védlevelek számát. Jóval többnek adtak védlevelet, mint amennyit a nyilasok meghatároztak és amelyre ígéretet tettek. A németek először meg is tagadták a portugál védelem elismerését, jogosultságát. Végül is győzött az erőszak, a portugál védettségmentés 1944. november 26-án – korábbi ígéretük ellenére – kirendelték az Albrecht kaszárnnyába, majd bevagonírozták őket és Sopron környékére szállították (a már közölt falvakba, H. I. megjegyzése.), részt kellett venniük a „Keleti Fal” építésében, végül ők is a soproni gettókba kerültek (Második kötet 7:3, 74, 77, 78, 85, 86, 136, 139, 184, 212, 213, 220, 230, 241, 242, 284, 325, 374, 410, 433.).

191 Sopron és az ország felszabadulásával még nem ért véget az üldözöttek tragédiája. Folytatódott a határon túl, és akik azt gondolták, hogy megmenekültek a pokolból, azok közül nagyon sokan városunkban lelték szomorú halálukat. Ahogy Németh Alajos katolikus lelkész írja naplójában (Hiller–Németh i.m. 190): a halál oka kevés kivételtől eltekintve tífusz, főleg kiütéses tífusz, végelgyengülés, sorvadás, fagyás, rúgástól, ütéstől okozott külső vagy belső sérülés volt. Ember Mária jogos bírálata (Magyar Nemzet, 1989. jan. 26.) a magyar fordítás szarvashibáiról a fenti soproni vonatkozásokat nem érinti.

Hiller István

1989. XLIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / MUNKATÁRSAINK

MUNKATÁRSAINK

Dr. Horváth Zoltán levéltárigazgató, 9401 Sopron, Pf. 82.

Dr. Mollay Károly ny. egyetemi tanár, 1118 Budapest, Köbölkút u. 11.

Dr. Hiller István egyetemi könyvtári főigazgató, 9401 Sopron, Pf. 132.

Szeemerey, Thomas: Toobias...! Gedanken über die Ödenburger Studentenlieder

Tóth József kereskedelmi osztályvezető, 1116 Budapest, Bükköny u. 28.

Végh Ferenc, 9024 Győr, Zrínyi u. 49.

Dr. Zombori Lajos osztályvezető, 1363 Budapest, Pf. 24

D. Fehér Zsuzsa művészettörténész

Dr. Kubinszky Mihály tszv. egyetemi tanár, 9401 Sopron, Pf. 132

Szemerey Tamás okl. faipari mérnök, 9400 Sopron, Rákóczi u. 1.

1989. XLIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / SOPRONI SZEMLE

192 SOPRONI SZEMLE

Ödenburger Rundschau
Lokalthistorische Quartalschrift
Redaktion: Karl Mollay

Inhaltsverzeichnis

Horváth, Zoltán: Wirtschaft und Politik: Ödenburgs Sorgen während des Übergangs vom Feudalismus zum Kapitalismus (1828–1865)

Mollay, Karl: Hausgeschichte und Stadtgeschichte im Mittelalter II. Teil

Aktuelle Fragen der Ödenburger Geschichtsforschung

Hiller, Stefan: Beiträge und Gedanken zur Aussiedlung der Deutschen aus Ödenburg (Fehér, Stefan: Die Aussiedlung der Ungarndeutschen 1945–1950. Budapest, Akademie-Verlag 1988)

Kleine Mitteilungen

Szemerey, Thomas: Toobias...! Gedanken über die Ödenburger Studentenlieder

Tóth, Josef–Zombori, Ludwig: Eine neue Marke der Ödenburger Judengemeinde

Vegh, Franz: Am 4. April 1948 wurde in Ödenburg der Zweig des Verbandes der ungarischen Landesverteidigung gegründet

Hiller, Stefan: Ödenburg und das Ödenburger Komitat in den Protokollen des Revolutionären Verwaltungsrates (1919)

Kulturelles Leben in Ödenburg

D. Fehér, Susanna: Über die Kunst von Koloman Renner

Nekrologe

Miller, Stefan: Der Pfarrer Matthias Geiszbühl (1908–1989)

Bücherschau

Kubinszky, Michael: Winkler, Gabriela Bautätigkeit in Ödenburg im 19. Jahrhundert. Budapest, Akademie-Verlag 1988 (ung.)

Miller, Stefan: Randolph L. Braham: Holocaust in Ungarn. 2 Bände. Budapest, 89

Gondolat-Verlag-Wilmington, Blaeburn International Incorporation, 1988 (ung.)

Unsere Mitarbeiter

Végjegyzet

1 (Megjegyzés - Popup)

Öt korszakról beszélhetünk: I. Az 1100-as évek: a királyi várispánság kora (lásd Idrisi arab utazó leírását); – II. A XIV. század első fele: az érett feudalizmus terhei elől hazájából elmenekült és ide betelepült német ajkú lakosság. Gótika. Templomok. Zsigmond kora (1387–1437); – III. A XVII. század első fele. Az ellenreformáció üldöztetése elől menekülő német ajkú evangélikusok és a töröktől féltő magyar nemesek, zömmel katolikusok betelepülése. A reneszánsz, a barokk város; – IV. Az 1780–1848 közötti időszak. Jelentősebb részben német nyelvterületről érkezett kereskedő-iparos foglalkozásúak letelepedése. Déli városrész, a Várkerület házai. Tőkés jellegű vállalkozások: – V. Az 1943–1970 közötti korszak. A tragikus háború és a kitelepítés következményeként 13 ezer ember elvesztése után, áttelepítés és Sopron környéke lakosságának betelepülése. Új lakótelepek. – A városépítők az első, de főképpen a második nemzedékhez tartoztak.

2 (Megjegyzés - Popup)

Horváth Zoltán: Rupprecht János cukorgyáros (részlet). Kisalföldi kalendárium. Szerk. Borbély János. Győr, 1988. 149–153.

3 (Megjegyzés - Popup)

Mérei Gyula: A magyar céhrendszer 1848 előtt. Századok, 1948, 68.

4 (Megjegyzés - Popup)

Győr-Sopron megyei Levéltári Igazgatóság Soproni Levéltára (továbbiakban: SVL.): Acta Politica et Oeconomica (a továbbiakban: APoe.) Fasc. VIII. 3145 Kánia Jakab egyik fia, Károly is Bécsben tanult.

5 (Megjegyzés - Popup)

Verbényi (Veszélka) László: A soproni rajziskola története. SSz. 1939, 58–69, 199. Az ún. vasárnapi iskolát 1846-ban létesítették, amelyet a Kereskedői Testület tartott fenn. A mesterek minden inas után 1,30 és praktikans után 2,30 fl-ot fizettek. Tantárgyak: 1. Szép-, gyors- és helyesírás; 2. Írásbeli dolgozatok, stílusztika; 3. Nyelvtanulás; 4. Számтан (fejszámolás); 5. Egyszerű és kettős könyvelés; 6. Kereskedelem, földrajz és történelem; 7. Váltók ismerete; 8. Anyagismeret. A szükséges helyiségeket az evangélikus konvent ingyen átengedte. Ker. Test. lev. könyve II. no. (1855. jan. 29.). A Kereskedelmi és Iparkamara 1856. ápr. 2-án kelt 210. sz. írásával felhívta a várost, hogy az itteni Kereskedői Testülettel együtt egy főreáliskolát létesítsen. SVL.: Gemeinderaths Protocoll. 1103/1. (1856. év. 49.)

6 (Megjegyzés - Popup)

Mollay Károly: Sopron vármegye vázlatos története. In: Csatkai–Dercsényi (szerk.): Sopron és környéke műemlékei. Bp., 1956,² 103.

7 (Megjegyzés - Popup)

SVL.: Soproni Kereskedői Testület Levelezési Könyve 308 (1832. július 8.); a továbbiakban: Ker. Test. Lev. Könyve.

8 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 410. (1836. márc. 27.). Lásd még Lovas Gyula: A Soproni Vasút Társaság 1836–1838. SSz. 1946, 224–298.

9 (Megjegyzés - Popup)

Uo. APoe. Fasc. XI. 3937.

10 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Fasc. V. 9779. (1842. jan. 24.).

11 (Megjegyzés - Popup)

Rátz Ottó: Idegenek a régi Sopronról. SSz. 1939, 85.

12 (Megjegyzés - Popup)

SVL. Levéltár könyvtára T4 (229. Nyomtatvány. A Sopron–Kanizsa közötti vasút. Lovas Gyula: A Sopron–Kanizsa közötti vasút. SSz. 1965, 301.

13 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Nyomtatvány 5. (Helytartótanács 36.119–1847). Vö. még Perkovácz Bódog–Kubinszky Mihály: Széchenyi István és a sopron–bécsújhelyi vasút építése. SSz. 1957, 44–64.

14 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Ker. Test. Jkv. II. (1849. nov. 4.).

15 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Ker. Test. ir, 1850. jan. 7.

16 (Megjegyzés - Popup)

Jahres-Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Oedenburg (a továbbiakban: Ker. Ip. Kam. Fel.) 1853, 251.

17 (Megjegyzés - Popup)

Oedenburger Intelligenz- und Anzeige-Blatt 1856. jan. 28, febr. 4; lásd még Ker. Ip. Kam. Fel. 1857–1860. 525.

18 (Megjegyzés - Popup)

A magyar szent korona országainak vasútjai 1894–1896. évben. Magyar Statisztikai Közlemények XXI. kötet. Bp., 1899, 19.

19 (Megjegyzés - Popup)

SVL.: Ker. Test. Lev. Könyve. II, 39 (1843. aug. 15.).

20 (Megjegyzés - Popup)

Uo. APoe. Fasc. XVIII. 250 et D. Sérelmek és kívánalmak az 1843–44. évi országgyűlésen.

21 (Megjegyzés - Popup)

Ker. Ip. Kam. Fel. 1853, 117.

22 (Megjegyzés - Popup)

Horváth Zoltán: A jobbágyvilág alkonya Sopron megyében. Bp., 1976, 185–198. (Majorok és csárdák Sopron megye területén).

23 (Megjegyzés - Popup)

Lovas Gyula: A soproni bérkocsis céh válsága 1845–1847. SSz. 1971, 252–259. és Ker. Test. Lev. Könyve. II, 39. (1843. aug. 15.).

24 (Megjegyzés - Popup)

Ker. Test. Lev. Könyve II, 39. (1843. aug. 15) és Magyar Törvénytár 1836–1868. évi törvénycikkek. Bp., 1896. 63. Az 1836. évi XXV. törvénycikk: Az ország közjavát és kereskedését gyarapító magányos vállalatokról.

25 (Megjegyzés - Popup)

Mérei Gyula: Magyar iparfejlődés 1790–1848. Bp., 1951, 179.

26 (Megjegyzés - Popup)

Horváth Zoltán: Harc a soproni gyapjúvásártartási jog megszerzéséért (1843–1846). SSz. 1970, 314.

27 (Megjegyzés - Popup)

SVL.: Ker. Test. ir. 184 (1859. jan. 20.).

28 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Ker. Test. Lev. Könyve II. 1843. aug. 15.

29 (Megjegyzés - Popup)

Horváth Z. i.h.

30 (Megjegyzés - Popup)

SVL.: Ker. Test. Lev. Könyve II. (1843. aug. 15.). A vf. = váltóforint, pp. = pengő pénz. 1858 előtt ugyanis két pénznem volt forgalomban: a „bécsi értékű” forint (*Wiener Währung*, azaz WW), az osztrák állami papírpénz törvényes értéke (váltó- vagy papírpénz) és a Conventions Münze (CM.), azaz a pengő pénz ezüstből. Mindkettőből 60 krajcár tett ki egy forintot. Mégis 1 forint pengő pénz egyenlő volt 2 forint

30 krajcár váltóforinttal. Az „osztrák értékű” forintot (*Oesterreichische Währung* = ÖW.) 1858. nov. 1-jén léptették életbe. Ennek 1 forintja már 100 krajcárból állt. Ekkor 100 forint CM = 105 forint ÖW; viszont 100 forint WW = 42 forint ÖW. Vö. *Umrechnung der Conv. Münz in neue österreichische, der Neuen österreichischen in Conv. Münz, der Wiener in neue österreichische und der Neuen österreichischen in Wiener Währung*. Oedenburg, 1858. Rövidítve: 1858 előtt: fl, utána frt.

31 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Gemeinde Protocoll, 1836, VS (1836. jún. 15.).

32 (Megjegyzés - Popup)

Horváth Z. i.m.

33 (Megjegyzés - Popup)

SVL.: Ker. Test. Lev. Könyve 1843. aug. 15; Diaetalia-gyűjtemény. A kereskedési és azzal kapcsolatban lévő tárgyak iránt kiküldött kerületi választmánynak jelentése. Pozsony, 1843. 33,

34 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Ker. Lev. Könyve II. 459 (1858. nov. 5.).

35 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 349. (1857. ápr. 17.). Ker. Test. ir. 59 (1855. márc. 9).

36 (Megjegyzés - Popup)

Uo.

37 (Megjegyzés - Popup)

Ker. Ip. Kam. Fel. 1853. 117.

38 (Megjegyzés - Popup)

Uo.

39 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Ker. Test. Lev. Könyve II. 136 (1855. márc. 13.).

40 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 360–367 (1835. ápr. 5.).

41 (Megjegyzés - Popup)

Uo. II. 136 (1855. márc. 13.).

42 (Megjegyzés - Popup)

Ker. Ip. Kam. Fel. 1852, 80.

43 (Megjegyzés - Popup)

SVL.: APoe. Fasc. IX. 419. (1847. május 5.).

44 (Megjegyzés - Popup)

Oedenburger Intelligenz- und Anzeige-Blatt, 1859. márc. 14.

45 (Megjegyzés - Popup)

Több 1858. évi forrásból. Uo. 1858. szept. 10., és SVL.: Ker. Test. Lev. Könyve II, 403 (1858. márc. 8.).

46 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Lev. Könyve III, (1853. aug. 14.)

47 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Ker. Test. ir. XXIV.

48 (Megjegyzés - Popup)

Ker. Ip. Kam. Fel. 1862, 107.

49 (Megjegyzés - Popup)

SVL.: Ker. Test. Lev. Könyve II, 187 (1856. jan. 1.).

50 (Megjegyzés - Popup)

Uo. II, 459 (1858. nov. 5.).

51 (Megjegyzés - Popup)

Uo. II, 403 (1858. márc. 9., 1859. jan. 20.).

52 (Megjegyzés - Popup)

Vághy (Xaver) Ferenc: Bittschrift (Pozsony) SVL.: Aprónyomtatványok 1449. sz.

53 (Megjegyzés - Popup)

SVL.: APoe. Fasc. XVIII. 244 (1839. máj. 22.).

54 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Fasc. XVIII. 250 et B (1843. jún. 28.).

55 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Gemeinde Protocoll 1836. 30/3 (1836. febr. 24.).

56 (Megjegyzés - Popup)

Uo. APoe. Fasc. XVIII. 244 (1839. máj. 22.), XVIII. 250 B (1843. aug. 15.).

57 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1839. máj. 22.

58 (Megjegyzés - Popup)

SSz. 1985, 130, 145.

59 (Megjegyzés - Popup)

Horváth Zoltán: Sopron város adófizetőinek társadalmi és foglalkozásbeli struktúrája 1858-, 1886- és 1911-ben. (Kézirat); Tőkekamat jövedelem. Fassions Protocoll, 1847. ápr. 12; Házadó kivetési lajstrom 1886., 1490.

60 (Megjegyzés - Popup)

Házi Jenő: Sopron szab. kir. város története. Oklevelek 1460–1481. Sopron, 1926., 1/5, 155.

61 (Megjegyzés - Popup)

Uo. I/1, 82.

62 (Megjegyzés - Popup)

Uo. I/1, 152.

63 (Megjegyzés - Popup)

SVL.: APoe. Fase. X. 959.

64 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Fasc. XXV. 16 412.

65 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Fasc. XXV. 16 659.

66 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Sopron város Polgármesteri Hivatalának (Pm) ir. 1928–2774., 68 390/1928. KM. XIV. sz. rendelete. „Kimutatás Sopron szab. kir. és törvényhatóságú jogú város területére szőlő, a városi illető országos és heti vásár tartási jogosítványokról.”

67 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Sopron város tanácsának iratai (továbbiakban: Sopron Tan. ir. 1913. 8795 (1913. jún. 23.).

68 (Megjegyzés - Popup)

Horváth Z. i.m. SSz. 1970, 313.

69 (Megjegyzés - Popup)

SVL.: APoe. Fasc. XXV. 20 350.

70 (Megjegyzés - Popup)

„Sopron”, 1883. szept. 5.

71 (Megjegyzés - Popup)

SVL.: APoe. Fasc. XXV. 22 337.

72 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Fasc. XXVI. 6045.

73 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Pm 1928/2774/ (1928. ápr. 19.)

74 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Sopron Tan. ir. 1904. III – 23 (1897. ápr. 13.).

75 (Megjegyzés - Popup)

Pm. 1898. 10.

76 (Megjegyzés - Popup)

SVL.: Sopron Tan. ir. 15.04 4059 (1904. ápr. 26.): Sopron szab. kir. város területén tartott országos és heti vásárok jegyzéke.

77 (Megjegyzés - Popup)

Házi i.m. I/1: 7; Horváth Zoltán: Sopron és a megye múltja egykorú iratok tükrében. Sopron, 1964, 34.

78 (Megjegyzés - Popup)

SVL.: APoe. Fasc. XXV. 16 659 (1871. dec. 29.); Pm. 1928. 2774 (1828. ápr. 19.).

79 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Pm. elnöki 1880. 60. Jelentés Sopron vm. és város Főispánjának.

80 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Pm. eln. 1880 – 60.

81 (Megjegyzés - Popup)

Dr. Töpler Kálmán Sopron szab. kir. város polgármesterének 1902. évi jelentése a városi közigazgatás összes ágairól. Sopron, 1903, 20.

82 (Megjegyzés - Popup)

SVL. Sopron város Tanácsa 1904/6887 (1904. jún. 14.).

83 (Megjegyzés - Popup)

Uo.: APoe. Fasc. XXV. 16 659.

84 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Sopron szab. kir. thj. város Kgy. Jkv. 1909, 7593/278 (1909. aug. 26.).

85 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1949 1216/11 (1949. febr. 26.)

86 (Megjegyzés - Popup)

Uo. APoe. Fasc. XXV. 14 118. v. r.

87 (Megjegyzés - Popup)

Horváth Z.: Sopron városias fejlődése a kapitalizmus első időszakában (1848–1914). SSz. 1985, 119. Az 5. sz. rajzot Németh Ferenc másolta az eredetiről.

88 (Megjegyzés - Popup)

Horváth Z.: A soproni malmok története (1828–1949). (Kézirat). A Kurucdombon az 1868-as években egyelőre csak Salzman Károly szélmalmáról tudunk.

89 (Megjegyzés - Popup)

SVL.: APoe. Fasc. XXV. 14 118. v. g.

90 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Fasc. XXV. 6541. Boor Sámuel a telket 1837-ben a várostól vette. Emeletes házat épített. Ott vendéglőt a tanács, és 14 kocsmáros tiltakozása ellenére a Helytartótanács engedélyével nyithatott 1842-ben.

91 (Megjegyzés - Popup)

SVL.: APoe. Fasc. XXV. 14 118. v. v.

92 (Megjegyzés - Popup)

Sopron szab. kir. (thj.) város Szabályrendelet Gyűjteménye 83: Sopron város kgy. jkv. 1887. jan. 27.

93 (Megjegyzés - Popup)

SVL.: APoe. Fasc. X. 959 (1840. dec. 19.).

94 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Sopron Tan. ir. 1894/II/86.

95 (Megjegyzés - Popup)

Uo. APoe. Fasc. XXV. 5966.

96 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Fasc. VI. 1273 (1866. júl. 27. HT. 58 397.). 1866. szept. 9. Jelentés a Helytartótanácsnak.

97 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Auszug aus dem Viehpass Revisorat Protocollen des Jahrs... die Anzahl der Pässe des grösseren und kleineren Viehes und der eingegangenen Taxen betreffend (1828–1874). APoe. Fasc. XXIV. 1421 (UM. év). XXIV. 1947 (1832). XXIV. 2434 (1838). XXIV. 3008 (1846). XXIV. 7037 XXIV. 4587 (1857) ; Oedb. Int. Anzeige Blatt, 1858. jan. 11; XXIV. 5087 (1860). XXIV. 6194 (1866), XXIV. 7037 (1874), V. 18 397 (1881), XXV. 22 337 (1883, Pm. jel. 1885, 91, 1892, 38. Pm. jelentés 1893–1910. Marhalevél-kiadóhivatal. Táblás kimutatás az ... évben a helybeli marhavásáron eladott szarvasmarha, ló, szűrőállat s ezek után a házipénztárba beszolgáltatott díjakról.

98 (Megjegyzés - Popup)

Uo.

99 (Megjegyzés - Popup)

Horváth Z.: A jobbágyvilág... 175. Vö. még Ivancsics Nándor: Soproni hetivásárok 1830 körül. SSz. 1958. 350.

100 (Megjegyzés - Popup)

Ker. Ip. Kam. Fel. 1879. 61.

101 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1909, 40–42.

102 (Megjegyzés - Popup)

Horváth Z. i.m. SSz. 1970, 315.

103 (Megjegyzés - Popup)

Horváth Zoltán: Wie aus Waidhofener Schweinhändlern vermögende Bürger von Sopron (Ödenburg) und ungarische Grundbesitzer wurden. In: Burgenländische Forschungen. Sonderband VII: Burgenland in seiner pannonischen Umwelt. Festgabe für August Ernst. Eisenstadt, 1984, 174–177.

104 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Újság. 1896. febr. 5.

105 (Megjegyzés - Popup)

Ker. Ip. Kam. Fel. 1904, 17.

106 (Megjegyzés - Popup)

SVL.: APoe. Fasc. XXV. 20 350 (1878. jún. 30.).

107 (Megjegyzés - Popup)

Thirring Gusztáv: Magyar városok statisztikai évkönyve. Bp., 1912, 285.

108 (Megjegyzés - Popup)

Házi Jenő a II/6: 115–127. lapokon közölt, keltezetlen adójegyzéket 1438–1439-re teszi. Ezzel szemben feltétlenül az 1433. évi kölcsön-, ill. bordézsmajegyzék előtti időből való, mert ezekben szerepel először Mihály szűcs özvegye (II/3: 20, 29), az adójegyzék szerint pedig Mihály szűcs még él, akárcsak az 1431. évi bordézsmajegyzék kivételére idején (II/2: 421). Az adójegyzék tehát 1432-ből való.

109 (Megjegyzés - Popup)

A lakótorony ma is látható. A róla szóló irodalom a fenti adatot nem ismeri. A lakótorony képét és leírását lásd Sedlmayr János: Sopron koragótikus lakótoronyai. SSz. 1986, 323–329.

110 (Megjegyzés - Popup)

Házi Jenő a töredékes adójegyzéket 1469–1475-re teszi. Eddigi ismereteink szerint legkésőbb 1473-ból való, mivel Félix háza (II/4: 291, 303) 1473. jún. 19-én már a Szt. György-kápolna Háromkirályok-oltárának javadalmazásáé (GerB. 425).

111 (Megjegyzés - Popup)

Ha ez az íjgyártó soproni volt, akkor csak Lőrinc íjgyártó lehetett, aki még 1468-ban is szerepel (II/4: 295, 307).

112 (Megjegyzés - Popup)

Vö. II/4: 7, 38, 39, 45, 67, 119, 137, 155, 172; II/6: 194; II/4: 186, 200, 223, 248, 249; II/6 :218; II/4: 274, 292, 304; II/6: 232.

113 (Megjegyzés - Popup)

Az 1536. évi házösszeírást („telekkönyv”) Házi Jenő tette közzé (SSz. 1959, 335–354). Töredéke maradt fenn, amely azonban az egész második fertályt tartalmazza. Az 1379. évi házösszeírás megfelelő részével (I/1: 186) összevetve futólagosan is megállapítható, hogy 1536-ban a házak nagyságának megállapításánál más mértéket alkalmaztak, mint 1379-ben. Ehhez tudni kell, hogy az 1390-es években végrehajtott közigazgatási átszervezés során az 1379. évi mértéket a duplájára vették, azaz ettől kezdve a házak feleakkora nagyságúnak számítanak az 1379. évhez képest. Így pl. 1379-ben a belváros egyetlen fürdőháza, a Szt. György utcai (1784-ben a 17. számú ház) 1/10 kötél nagyságú, azaz egészelkes ház: „*Item dy padstuben I haus*” (I/1: 184). 1533. jún. 9-én, amikor Winkler Mihály varga a házat, már lakóházként addigi lakójának, Premb György mészárosnak (SSz. 1987, 290; 1988, 309) adja el, féltelkesnek számít: „*des ain halb hauss ist nach der sailmass*” (Gb. 92^v). Az 1536. évi házösszeírás a második fertályban 11 házról állítja: „*gin gancz haus*”, holott 1379-ben itt egyetlen kéttelkes ház sincsen. 1536-ban nyilván telekkönyvi reformot hajtottak végre, amelynek részleteit még nem ismerjük. Itt emlékeztetünk arra, hogy a város már 1522 júniusában Gräzer Kristóf polgármester és Török Márton királyi familiáris és harmincados révén számbavetette a város házait (SSz. 1988, 303).

114 (Megjegyzés - Popup)

A magyar János molnár ezentúl már nem háztulajdonos, hanem lakó a Szt. Mihály, ill. a Rózsa utcában (II/4: 67, 134). Utóbbi a mai Szentlélek utcát is magában foglalta. János molnár új vagyoni állapotát az is mutatja, hogy 1458-ban 1/2 dénárfontot, 1459-ben a legkisebb adót, 32 dénárt vetik ki rá.

115 (Megjegyzés - Popup)

A *sege* 'gyalom' nagy halászháló volt: „*grosses Fischgarn mit Senkblei und Flossen (ohne Spiegel) mit bauchigem Sacke, in dem sich die Fische fangen; einige Fischer halten das eine Ende am Lande, zwei fahren flussabwärts und werfen das Netz beständig aus*” (Unger, Theodor–Khull, Ferdinand: *Steirischer Wortschatz*. Graz, 1903). Vö. még Ssz. 1988, 312.

116 (Megjegyzés - Popup)

Az összeg nagyságáról fogalmat alkothatunk magunknak, ha tudjuk, hogy ugyanakkor Sopron zálogosura, III. Frigyes német–római császár számára (1459. márc. 4-én az akkor még birtokában lévő magyar szentkoronával székvárosában, Béésújhelyt koronázták magyar királlyá a Mátyás királlyal szembenálló magyar főurak, sőt a koronázást ápr. 15-én a magyar jogszokásnak megfelelően Székesfehérvárott meg akarták ismétetni) ún. „hódoló adó” (*hulligernd*) fejében többek között Beled (*Gletten*), Széplak (*Schrippen*), Süttör (*Schüttertern*), Fertőszentmiklós (*Sant Niclo*) és Röjtök (*Rwchtting*) Sopron vármegyei falvak összesen 50 dénárfontot fizettek be a soproni városi kamarásnak (II/4: 48).

117 (Megjegyzés - Popup)

List Farkasnak ekkor volt szőlője a Harmler-dűlőben (*inn Herbleren*) I/4: 400), valamint a város nyugati határában, ahonnan 1459. oki. 13-án 3 akó, 14-én 1 1/2 akó cefrét szállít a Szélmalom-kapunál (*pey der Wintmil*) a városba (II/4: 111). Adója 60 dénár (1431), 3 dénársolidus (1462), 66 solidus 20 dénár (1463, 1464); vagyonát 1463-ban 50 dénárfontra értékeli (II/1: 155, 172, 181, 186, 200, 223). 1465-ben megszerzi Kohldorfer György házat a második fertályban és ide költözik: itt az adója 10 dénársolidus (1465, Kohldorferé 2 dénársolidus), 13 dénársolidus (1466, Kohldorferé 10 dénársolidus), 4 solidus 8

dénár (1468); vagyonát 1468-ban 16 dénárfontra értékeli (II/4: 248, 273, 292, 304). 1473 táján 64 dénár adót fizet (II/6: 231), 1481-ben Mátyás király cseh katonasága 9 forintnyi kárt okozott neki (II/6: 247). 1488-ban már nincsen meg ez a háza, hanem ugyancsak a második fertályban, a Kovácsok utcájában Greiner István vámosnál lakik (adója 1 forint II/4: 400) ; 1489-ben ennek a testvérénél, Greiner Farkas vámosnál találjuk a negyedik fertályban, ahol adója $5/4+1/2$ forint (1489), ill. $1/4$ forint (1490). Aztán nyoma vész (II/4: 400, 416; II/5: 7, 30). 1511. márc. 12-én derül ki, hogy List Farkasnak a negyedik fertályban, az Ezüst utában (*In der silbergassen*), a Hátsókapu átellenében volt háza, amelyre 1505 előtt Maler Jánostól, a Szt. György-kápolna főoltára Hohensinner-alapítványa javadalmasától 15 dénárfont kölcsönt vett fel. 1505-ben a házban már Wieser János kőműves lakik (II/5: 172), a tanácsnak a házat terhelő adósságot kamatostul át kellett vállalnia. 1511. márc. 11-én erről Maler János káplán lemondott, mivel a városi tanács őt Boldizsár káplánnal fennálló vitájában készpénzzel kielégítette (GerB. 133; vö. még 15. fejezet).

118 (Megjegyzés - Popup)

A *bei der schuel* kitétel bizonyítja, hogy a *bei* előjárószó nemcsak a közvetlen, egymás melletti, hanem a szemben levő szomszédságot is jelentheti. Ez fontos lehet az adójegyzékek részleteinek értelmezésénél.

119 (Megjegyzés - Popup)

Ez a ház harmadik építési korszaka. A második, amely lehetővé tette, hogy a Szt. György-kápolna főoltára Bertram-alapítványának javadalmasai is beköltözhesse a házba (vö. 14. fejezet), az első a ház felépítése. Az utóbbiról a művészetrégészeti kutatás szerint a XIV. század elejére tehető.

120 (Megjegyzés - Popup)

Az említett Tölts Farkas fia, aki 1535-től kezdve volt belső tanácsos (vö. Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok 1535–1848. Bp., 1982, 3787. sz.)

121 (Megjegyzés - Popup)

A latin nyelvű biblia említése azért tanulságos, mert azt mutatja, hogy Kopasz Balázs nem használta (nem ismerte?) a katolikus Komjáti Benedeknek 1533-ban megjelent fordítását (Szent Pál levelei), sem a szintén katolikus Pesti Gábornak 1536-ban megjelent Újszövetség-fordítását, még kevésbé Luther Márton német fordítását (1522: Újszövetség; 1534: az egész biblia).

122 (Megjegyzés - Popup)

Jankó Tamás a török második magyarországi hadjárata (1529. aug. 18–okt. 14.) idején Nagycenkről vagyonával együtt menekült Sopronba. Bizonyos számú disznaja Lőrinc kovácmester Széplaki (ma: Balti) utcai házába (II/6: 316) került. A törökök elvonulása után Gräzer Kristóf polgármester (SSz. 1988, 295–304) engedélyével ezeket a disznókat átvette és elhajtotta. Ekkor derült ki, hogy több disznaja elveszett, ezért 300 forintnyi kártérítést követelt Lőrinc kovácmestertől. Az ügyre a városi bíróság csak 1537. jún. 8-án tett pontot (GerB.² 49–50). Jankó Tamás közben letelepedett Sopronban, 1 dénárfont lefizetése után 1530. márc. 20-án letette a polgáresküet (1527. évi szövege: SSz. 1956, 42, 13. jegyzet) és a második fertályban, a Kovácsok utcájában szerzett házat (I/7: 378; 1530. évi számadáskönyv 7; Bb. 84; 1532. évi adój. 8). Különben erszénygyártó (*peutter*) volt, aki 1532-ben 2 forint, 1534-ben $1/4$ forint adót fizet; az 1532. jún. 26-i mustrán fegyveréül alabárdot és kézipuskát jelentett be (1534. évi adój.; SSz.

1983, 224). Az említett perben Lőrinc kovácmester közölte, hogy a törökök 1529. évi elvonulása után a soproni szőlőkben (*In den weingart pirgen*) számos disznó szaladgált, tetemes kárt okozva, amit a csőszök (*huetter*) a szőlőtulajdonosoknak (*den perghleutten*), ezek pedig a polgármesternek jelentettek. A polgármester rendeletére a kóbor disznókat összefogdosták és a városba hajtották: mivel Lőrinc kovácsnak tágas udvara volt, ide is jutott belőlük egy éjszakára. Egyet hálából Lőrinc kovács kapott meg, *damit sy Jme vber nacht den hoff nit vergebens verderbt*, Jankó Tamást pedig kötelezték, hogy a disznai által a szőlőkben okozott kárt térítse meg. Nem tudjuk, hogy ezekben a háborús időkben mennyibe került egy disznó, mindenesetre Jankó Tamás feltűnően magas kártérítési követelését nem kapta meg. Jankó Tamás családnévére vonatkozó első adatát (1530: *Ganngkho* Thomasch I/7: 378) Keszei Dénes (Történetek és leírások Nagycenk múltjából. H. n., 1987, 6) *Gombkötő*-nek olvassa, holott itt a *G* betű csak azért áll a *J* betű helyett, mivel ekkor *jé* volt a *gé* betű neve is, ezért a *j* betű helyett gyakran írtak *g* betűt (vö. Mollay Károly: Német–magyar nyelvi érintkezések a XVI. század végéig. Bp., 1982, 331).

123 (Megjegyzés - Popup)

A lóhere, különösen a négylevelű, valamint a díszítésül használt képe a középkori néphit szerint szerencsét hoz és gazdagságot jelent; keresztalakja miatt védelmet nyújt a boszorkányok és mindenféle varázslat ellen. Vö. *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*. Berlin und Leipzig, 1931/1932, IV, 1447.

124 (Megjegyzés - Popup)

A *fueder* 'Fuder' régi bor- és sómérték, régi súlymérték. Bormértékként Ausztriában általában 32 akót, azaz 1811,22 litert foglalt magában, máskor egyszerűen egy kétlovas szekér rakományát értették rajta. Vö. Unger, Theodor-Khull: *Steirischer Wortschatz*. Graz, 1903; Alberti, Hans Joachim: *Mass und Gewicht*. Berlin, 1957.

125 (Megjegyzés - Popup)

„Legjobb boros hordókat tölgyfából készítenek, jók még a szelíd gesztenyefából, eperfából és ákácából készült hordók is, a különböző fenyőfák azonban e célra alkalmatlanok és pedig nemcsak azért, mert likacsosságuk miatt a bor nagyon apad bennök, de azért is, mert nehezen tisztíthatók s a bor kellemetlen fenyőfaíz vesz fel bennök” (A Pallas Nagy Lexikona. Bp., 1895, IX, 359).

126 (Megjegyzés - Popup)

Az 1469–1487 közti évekből sem adójegyzék, 1495-ig sem bordézsmajegyzék nem maradt fenn, csupán 1481-ből Mátyás király cseh katonasága által okozott károk jegyzéke.

127 (Megjegyzés - Popup)

A Kisboldogasszony-oltár csak 1485-ben, a Sarlósboldogasszony-oltár pedig még ezután létesült.

128 (Megjegyzés - Popup)

A korabeli soproni tökehiányra jellemző, hogy egy hónap múlva ezt az 5 dénárfontot Täbrer Vid varga (SSz. 1987. 292–295) vette fel, zálogul lekötve Weitengrund-szőlőjét; a maradék 10 dénárfont tőkét pedig a magyar Márton 1512. jún. 11-én fizette vissza (Gb. 125^v–126^r).

129 (Megjegyzés - Popup)

Pullendorfer Mihályra, a Szt. György utca 3. számú házának tulajdonosára vö. SSz. 1959, 134. 193–203.

130 (Megjegyzés - Popup)

Haller Farkasra vö. SSz. 1988, 308.

131 (Megjegyzés - Popup)

Pullendorfer Mihály tehát Boldizsár papnak a nagybátyja (*vetter*) volt. A végrendelet tanúsága szerint Sopronban a *vetter* jelentése nemcsak 'Vatersbruder', ahogy pl. Götze, Alfred: Frühneuhochdeutsches Glossar. Bonn, 1967⁷ állítja), hanem általában 'Onkel'. Másik jelentése ('Brudersohn; Schwestersohn') is megvolt. A két jelentést egymástól csak a rokonsági fokozat ismeretében lehet elválasztani.

132 (Megjegyzés - Popup)

A két végrendelet összehasonlítása nyelvi szempontból is tanulságos, hiszen az egyes megnevezések értelmezése általában nem könnyű, nem egyértelmű. A két végrendelet ugyan nem egymásnak a fordítása, de a bennük előforduló azonos fogalmak megnevezése jó támpont más források értelmezéséhez. Sokszor nehezen értelmezhető pl. a német *rock* szó: itteni latin *tunica* megfelelője igazolja, hogy jelentése 'dolmány' (a németben magyarázó összetétellel: 'Leibrock'). Általában nehezen értelmezhetőek a régi színnevek is: a dolmány színe latinul *flaveus*, azaz 'sárgás', németül *plab* 'blau; kék' (ha a két végrendeletben két különböző dolmányról van szó). A 'tőke' latin *capitalis pecunia* megnevezése pontosan megfelel a korabeli német *hauptgut* 'ua.' szónak. Csak nagyjából felel meg egymásnak a latin *consanguinea* 'vérbeli nőrokon' és a német *muem* 'Tante', a latin *famula* 'szolgáló' és a német *schafferin* 'sáfárnő, gazdaasszony'. A német *paw* 'Bau' szót művészettörténészeink minden esetben 'építkezés'-nek értelmezik, holott itt is kiderül, hogy 'tatarozás' (latin *fabrica*) jelentése is van. A ritka *anwirt* 'értékesít' főnévi igeneve *anwerten*.

133 (Megjegyzés - Popup)

A mű teljes címe „Liber discipuli de eruditione christifidelium” (Reutlingen, 1479–1482). Nyilván Boldizsár pap példánya került a könyvgyűjtő Schwarz Balázs paphoz, akinek hagyatékából 1523-ban bukkan elő. XV. századi fatáblás kötésben ma is megvan az ev. gyülekezet könyvtárában (SSz. 1968, 55).

134 (Megjegyzés - Popup)

Nem tévesztendő össze névrokonával, Stocker János polgárral (neki nem jár a *her* 'Herr' megszólítás!), akinek 1525-ben Knopf Kelemen pap (7. fejezet) pincéjében 3/4 akó, 1526-ban Fechter Farkas második fertálybeli pincéjében 1 1/2 akó a bordézsója (II/6: 404, 431). 1527-ben már van háza a Rózsa utcában (ez akkor a mai Szentlélek utcát is magában foglalta), ahol adója 1 forint (1527), 1 1/2 forint (1528, 1530), 2 forint (1532), 1 forint (1533), 2 1/4 forint (1534), 3 1/2 forint (1542) a kiadatlan adójegyzékek szerint. 1534-ben Hengst Lénárd pap (16. fejezet) pincéjében 3 1/2 akó bordézsót vetnek ki rá (bordézsójegyzék 30). Házát 1536-ban 1/2 háznak minősítik (SSz. 1959, 353). Vö. még II/2: 128.

135 (Megjegyzés - Popup)

Vö. SSz. 1987, 301 (44. lapalji jegyzet). Itt tévesen Flächel *Kristóf* olvasható *Farkas* helyett. Rupert papra

még vö. Bb. 188.

136 (Megjegyzés - Popup)

Premb Györgyre vö. SSz. 1988, 309–310.

137 (Megjegyzés - Popup)

1504: *Johannes Farkas de Sopronio* (Schrauf Károly: A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve. Bp., 1902, 158).

138 (Megjegyzés - Popup)

1514-ben és 1522-ben, feltehetően tehát 1517-ben is, 1000 téglá, ill. 1 mérő mész ára 1-1 dénárfont volt (II/5: 216, 217, 300).

139 (Megjegyzés - Popup)

Nem állja meg a helyét Házi Jenő következő mondata: „1520-ban Knopf Kelemen káplán és javadalom javára 25 font dénárt fizetett be, mivel ennek a telkére épített engedély nélkül” (i.m. 218). Erre vö. a 7. fejezetet!

140 (Megjegyzés - Popup)

Wetzer Farkasra bővebben Házi i.m. 158–167.

141 (Megjegyzés - Popup)

Ezt a várostörténeti szempontból értékes, tehát „műemlékvédelmet” érdemlő utcanévet az 1945 utáni sovinszta lázban a semmitmondó „Gazda utca” névre változtatták. Párja Bécsben a mai napig megvan. A soproni utcanév 1255 és 1410 között keletkezett, jelentése ’dotáció; javadalom juttatás’. A város bordézsmaájának 1/16 része (1255 után) helyett még 1410 előtt ennek az utcának egész bordézsmaáját kapta meg a városplébános. Ezt a juttatást (*dye widen*) 1410-ben 12 polgár pénzben váltotta meg (II/2: 303–304). „Így a Wieden utcanévben a városplébános dézsmazedésének még a középkorba visszanyúló különleges megoldása jut kifejezésre, amely állapotot az 1713. évi soproni canonica visitatio így örökít meg: *loco sedecimae vini ab episcopo habet parochus ab antiquissimis temporibus decima vini in Wieden*” (Házi i.m. 286). Ha mindenáron magyarosítani akarják, akkor *Dézsma utca* lenne a helyes neve, ahogy ezt egyszer már javasoltam.

142 (Megjegyzés - Popup)

A művészettörténeti kutatás által rekonstruált második építési periódus nem inkább a harmadik? Hiszen ekkor kapta meg a ház végleges középkori alakját.

143 (Megjegyzés - Popup)

Ugyancsak 1988-ban jelent meg magyar és német nyelven az 1987. márc. 5–6-i budapesti Nemzetközi Történeztudományi Konferencia anyaga, amely elsősorban a hazai németiség újkori eredetű részével foglalkozott és ugyancsak elítélte a kollektív felelősségre vonást (300 éves együttélés – A magyarországi németek

történetéből. Bp., Tankönyvkiadó, 2 kötet, 226+343 lap).

144 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Hiller István: Parragi György és Sopron. SSz. 1983, 78–89.

145 (Megjegyzés - Popup)

Hiller István, a Soproni Szemle szerkesztő bizottságának titkára és technikai szerkesztője 1989. február 14-én a burgenlandi tartományi kormánytól első külföldi állampolgárként Sopron és Burgenland kapcsolatainak fejlesztéséért megkapta a „Grosses Ehrenzeichen des Landes Burgenland” nevű nagy kitüntetést. Az elismerést a Soproni Szemle nevében is örömmel nyugtázzuk (A főszerkesztő jegyzete).

146 (Megjegyzés - Popup)

Bevilaqua Borsody Béla: Magyar Gaudeamus, Bp., 1932, 60–61.

147 (Megjegyzés - Popup)

Faller Jenő: A ballagásról SSz. 1966, 36–44.

148 (Megjegyzés - Popup)

Faller Jenő: Régi „selmeczi” daloskönyvek: Bányászati és Kohászati Lapok 1962, 104–105.

149 (Megjegyzés - Popup)

Brüder Singer Kessel 1961; Bergleute singen. Hagen, 1963; Glück auf! (Liederbuch der Bergakademie Freiberg). Freiberg, 1978.

150 (Megjegyzés - Popup)

Mohi Rezső bányamérnök „Selmeci emlékek” c. Miskolcon, a NME-n 1965-ben tartott előadásából.

151 (Megjegyzés - Popup)

Rosta Ferenc bányamérnök szíves közlése.

152 (Megjegyzés - Popup)

A mi nótáink (szerk.: Gyulay Zoltán). Miskolc, 1965. 6.

153 (Megjegyzés - Popup)

–r–e: Búcsúszunk; Selmecbányai Híradó 1882. aug. 1.

154 (Megjegyzés - Popup)

Zivuska Jenő: A selmeczi m. kir. Bányász és Erdész akadémia Ifjúsági Körének Milleneumi Emlékirata 1763–1896. Debrecen, 1896, 72.

155 (Megjegyzés - Popup)

A Selmecbányán és később Sopronban kiadott, a diákok életéből vett jeleneteket, allegorikusan értelmezett gondolatokat ábrázoló levelezőlapokat „baleklapok” néven ismeri a szakmai köztudat. A baleklapok számozottak. A két himnusz első sorai a Rsz. 54. és Rsz. 79. lapon olvashatók, mely lapokon a rajz datálása 900. V. 6. ill. 1900. VI. 2. Említést érdemel továbbá, hogy a Rsz 10. (1877 előtt kiadott) lapon a bányászhimnusz egy másik sora („Bányásznak halni szép halál”) olvasható és a Rsz. 25. (1887 és 1900 között kiadott) lapon az erdész himnusz első két sora („Erdész vagyok, csendes tanyám erdő mélyében áll”).

156 (Megjegyzés - Popup)

Hibbey Albert erdőmérnök 1980. márc. 12-én Visegrádon kelt levele (A Központi Bányászati Múzeum Irattárában)

157 (Megjegyzés - Popup)

Bevilaqua Borsody B. i.m. 43–44.

158 (Megjegyzés - Popup)

Lásd: Hiller István: Kellner Sándor és a Soproni küldöttek a Tanácsok Országos Gyűlésén (1919. június). SSz. 1971, 52.

159 (Megjegyzés - Popup)

A Forradalmi Kormányzótanács jegyzőkönyvei 1919. Szerk.: Imre Magda és Szűcs László. Bp., 1986 (a továbbiakban: Jkv.).

160 (Megjegyzés - Popup)

Tagjait a könyv bevezetője közli.

161 (Megjegyzés - Popup)

Kalmár Henrik eredeti foglalkozása nyomdász. Jelentős munkát végzett Nyugat-Magyarországon mint szociáldemokrata funkcionárius. Az 1890-es években a pozsonyi Westungarische Volksstimme, majd a budapesti Volksstimme szerkesztője. A polgári demokratikus forradalom után a német nemzetiségi ügyek államtitkára, a Tanácsköztársaság idején népbiztosa. Lásd még: Környei Attila: Sopron és környéke a Tanácsköztársaságban. In: A forradalmi évek tüzeiben. Győr, 1970.

162 (Megjegyzés - Popup)

Lásd: Jkv. 183.

163 (Megjegyzés - Popup)

Lásd: Jkv. 194.

164 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Kertész István: Tanácsköztársaság Sopron 1919. Sopron, 1959, 81.

165 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Mayer Géza: A vörös dúlás nálunk. Sopron és vármegye a két forradalom alatt. Sopron, é. n. Benkő Géza kiadása.

166 (Megjegyzés - Popup)

Mayer i.m. 30.

167 (Megjegyzés - Popup)

Uo.

168 (Megjegyzés - Popup)

Mayer i.m. 28–29. Itt jegyzem meg, hogy Sopron város tanácsa szobrot emelt és emléktáblákat állíttatott Kellner Sándor emlékének megörökítésére, Knapp Gáborról utcát neveztek el. Az utcában indokoltnak tartanám, hogy emléktábla is emlékeztessen rá.

169 (Megjegyzés - Popup)

Jka. 203. Vö.: Fülesli megmozdulás (IV. 8.), szili (IV. 7.) és lékai (IV. 8.) események. Lásd bővebben: Környei: Adatok az 1919. évi Sopron vármegyei osztályharcokhoz. SSz. 1973. 28. valamint Környei: Adatok II. SSz. 1973. 123–124.

170 (Megjegyzés - Popup)

Jkv. 324., 330.

171 (Megjegyzés - Popup)

Jkv. 363.

172 (Megjegyzés - Popup)

Jkv. 369., 374.

173 (Megjegyzés - Popup)

Jkv. 416–417.

174 (Megjegyzés - Popup)

Jkv. 424., 427. Kellner azután járt is a városban, mégpedig a Gaurat alakuló ülésén, május 20-án.

175 (Megjegyzés - Popup)

Jkv. 475.

176 (Megjegyzés - Popup)

Jkv. 480–481.

177 (Megjegyzés - Popup)

Jkv. 502–503. Lásd még Mayer i.m. 41–42.; Kertész i.m. 84.; G. Soós Katalin: Adalékok a Magyar Tanácsköztársaság és az Osztrák Köztársaság kapcsolatainak történetéhez. A nyugat-magyarországi kérdés 1919. március–augusztus. SSz. 1959, 289.

178 (Megjegyzés - Popup)

Jkv. 503.

179 (Megjegyzés - Popup)

Jkv. 509.

180 (Megjegyzés - Popup)

Hetényi János négy részből álló sorozatot közölt az „Új Ember”-ben 1984–1985-ben: „A csend foglya szól” címmel, Geiszbühl Mátyás eredeti jegyzetei alapján: „Egy börtönlelkész jegyzetei” (1984. december 16.); „Halált hozó karácsony” (1984. december 30.); „Püspök és papjai nyilaskézen” (1985. február 24.); „A zárkából a zárdába – és haza” (1985. március 10.). Az egyes számok, illetve azok kéziratának, valamint a közölt fotó rendelkezésemre bocsátásáért ezúton is köszönetemet fejezem ki Hetényi Jánosnak.

181 (Megjegyzés - Popup)

Kornél püspök körlevelének, illetve életrajzi adatok rendelkezésre bocsátásáért Horváth József városi apátplébánosnak mondok köszönetet.

182 (Megjegyzés - Popup)

A Bajcsy-Zsilinszky-emlékművel kapcsolatban Almásy Pál azt írja (i.m. 296), hogy ma már nem állapítható meg, kinek az utasítására és mikor távolították el az eredeti emléktáblát. Később egyszerű tábla került a helyére, Bajcsy-Zsilinszky nevével és halálának dátumával. Hosszas utánjárással Almásy fellelte az emléktáblát a Nemzeti Múzeum kőtaráiban. Szerintem ezt az eredetit illendő volna mielőbb visszahelyezni eredeti, illetve a kivégzés helyére! Az illetékesek figyelmét ezúton kívánom erre felhívni. Egyúttal arra is, hogy Geiszbühl Mátyás életműve is nagy. Működésének helyszínén erre is emlékeztetni kellene!